

73 ET EK II IV TÖ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Csernobil visszhangja Magyarországon-----Kékesdi-Boldog Dalma
- > 1956 után hazatérő emigránsok-----Palasik Mária
- > Jogászprofesszorok sorsa 1949-ben-----Kis Péter

= 2020 = 04
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Papp István*

Szerkesztők: *Kis Péter*

Krahulcsán Zsolt

Pócs Nándor

Angol verzió: *Hegedüs Gyula*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Technikai szerkesztő: *Pénzes Dávid*

Borítókép: *Ausztria. Magyar menekültek osztrák határőrökkel, 1956.
Fortepan / Kleyer Éva.*

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: *1067 Budapest, Eötvös utca 7.*

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: *1067 Budapest, Eötvös utca 7.*

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti Kulturális Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

ABTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!

4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

==== **Tanulmányok** ====

KÉKESDI-BOLDOG DALMA

„A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást”. A csernobili atomkatasztrófa utáni intézkedések Magyarországon és a baleset hazai médiareprezentációja. 7

PALASIK MÁRIA

„A hazatért személyek nagy része megtévedt ember...”
A magyar állambiztonsági szervek szerepe az 1956-os emigráció hazatelepítésében 31

SZEKÉR NÓRA

Fizikus az állambiztonság hálójában 53

KÖBEL SZILVIA

„A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”
Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban az államszocializmus évtizedeiben I. rész 73

==== **A múltnak kútja** ====

KIS PÉTER

Vidéki jogászprofesszorok 1948-ban az államvédelem szemével 101

==== **Szemle** ====

SZŐNYEI TAMÁS

Outcome. Kérdőjelek Molnár Gál Péter *Coming out* című könyve olvastán. 129

= Tanulmányok =
////////////////////

=== Kékesdi-Boldog Dalma =====

/// „A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást”

A csernobili atomkatasztrófa utáni intézkedések
Magyarországon és a baleset hazai médiareprezentációja

=== Bevezetés

Harmincnégy évvel ezelőtt, 1986. április 26-án történt a csernobili atomkatasztrófa, amely máig számos egészségügyi, politikai, energetikai, társadalmi kérdést vet fel, s élénken foglalkoztatja a közvéleményt. Annak ellenére, hogy 1986 év elején Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió új vezetője meghirdette a nyitottság politikáját (glasznosztj), amely a korábbiaknál nagyobb teret biztosított bizonyos témák nyilvános megvitatására, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) nem számolt be kellő időben, kellő részletességgel a történekről. A baleset utáni első információhiányos állapot hatással volt a magyar tájékoztatásra is – a hírközlés minősége máig vitatott kérdés.

A csernobili atomkatasztrófáról születtek már primer forrásokat felhasználó írások,¹ de ezek száma a korábban nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető levéltári források miatt csekély. A téma kutathatóságához nagymértékben hozzájárult a Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya és Tóth Eszter szerkesztésében 2018-ban megjelent „»Ez a sugárzás nem ismer határokat«. Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről” című forráskiadvány, amely addig nem nyilvános, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött iratokat adja közre.

Az atomkatasztrófa hazai médiareprezentációjáról akkor lehet teljes képet nyerni, ha azt a korabeli politikai és tájékoztatáspolitikai kontextusban vizsgáljuk, és közben felfejtjük azt is, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetőinek milyen információik voltak az első napokban a történekről. Dolgozatomban előbb összefoglalom a korabeli magyar médiarendszer sajátosságait, majd a rendelkezésre

1 == Balázs–Müller–Sipos, 2006; Müller, 2007; Germuska, 2010.

álló levéltári források alapján annak járok utána, mikor és miről értesült a pártvezetés a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban, és melyek voltak a legelső hazai intézkedések. Végül röviden bemutatom, hogy a magyar lakosság mikor és milyen tájékoztatást kapott a hivatalos közleményekből.

= = = A magyar tájékoztatáspolitikája jellemzői a baleset idején

A csernobili atomkatasztrófa után többször érte vád az MSZMP vezetését az ügy nem megfelelő kezelése, az akadozó kommunikáció,² az információszegény tájékoztatás miatt,³ mások pedig egyenesen a „tájékoztatáspolitikája csődjéről” beszéltek.⁴ A baleset hazai kommunikációját érdemes a korszak politikai és tájékoztatási sajátosságainak ismeretében vizsgálni, mert a hazai hírközlési dinamika így érthető meg a legjobban.

A csernobili atomkatasztrófa idején Magyarország a Szovjetunió politikai befolyása alatt álló keleti blokkhoz tartozott, így a politikai irányítás a marxi-lenini alapokon nyugvó államszocialista egypártrendszeren keresztül valósult meg, az MSZMP hegemoniája formájában. A tömegkommunikációs eszközök irányítása a szovjetkommunista típusú sajtómodell keretei között zajlott, vagyis a nyomtatott sajtó és az elektronikus média a párt meghosszabbított karjaként működött, és elsődleges célja nem a közönség hiteles és pontos tájékoztatása, hanem orientálása, politikai nevelése, valamint – közvetett formában – a párt társadalmi legitimitációjának biztosítása volt.⁵ A médiatermékek előállításához szükséges infrastrukturális eszközök (a lapalapítás, a lapkiadás, a nyomdaipari, a rádiós és a televíziós eszközpark, a papír-ellátás stb.) állami monopólium alá tartoztak. A média tartalmának ellenőrzése és irányítása az egyszemélyes szerkesztői felelősségi rendszer kialakításán, a differenciált kultúr- és tájékoztatáspolitikája (ЗТ) érvényesítésén, illetve a közvetlen pártállami beavatkozáson (egyebek között a sajtótervek kiadásán, a szerkesztőségi telefonhívásokon, egyes lapok nyomdából kikerülő példányainak bezúzásán, a nyugati rádióadások zavarásán), vagyis döntően kézzelvezérléssel zajlott.⁶

A Kádár-korszak utolsó évtizedére két, egymással ellentétes előjelű jelenség volt jellemző Magyarországon: az MSZMP növekvő gazdasági és társadalmi válsága, a külpolitikai kapcsolatok kedvezőbbé válása miatt az ország fokozatos politikai távolodása a Szovjetuniótól. Az előbbi okai között találjuk az egyre súlyosabbá váló gazdasági problémákat, a párt társadalmi legitimitációjának jelentős mértékű csökke-

2 = = A Tömegkommunikációs Kutatóközpont a korabeli elemzésekben több esetben bírálta a hazai tájékoztatást, lásd például: HU OSA-420-2-1:31 8178; HU OSA-420-2-1:31 8179; HU OSA-420-2-1:31 8180; HU OSA-420-2-1:31 8181; HU OSA-420-2-1:31 8191; HU OSA-420-2-1:31 8193; HU OSA-420-2-1:31 D8177; MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. őe.

3 = = Germuska, 2010: 213.

4 = = Balázs–Müller–Sipos, 2006; Balázs, 2006; Mangel, 2020.

5 = = Peterson–Schramm–Siebert, 1956/1984: 27–28.

6 = = Bajomi-Lázár, 2005; Sipos, 2010; 2015.

nését,⁷ az MSZMP-n belüli utódlási harcból és a helyes haladási irányról folytatott vitából fakadó széttöredezettséget,⁸ valamint a hatalommal szemben álló értelmiségi tömörülések és a második nyilvánosság felerősödését.⁹ Ezzel szemben állt az, hogy Magyarország az 1968-as új gazdasági mechanizmus nyomán „élenjáró reformország” lett,¹⁰ és a gazdasági nehézségek ellensúlyozására felvett nyugati hitelek miatt (Lengyelországgal együtt) kedvező külpolitikai helyzetbe került. Vagyis nemcsak a nyugati országok anyagi támogatását élvezte, hanem a Szovjetunió is egyre kevésbé hátráltatta a hazai önállósodási törekvéseket és gazdaságliberalizációs folyamatokat. Kádár János az 1970-es évektől egyre több diplomáciai tárgyaláson vett részt személyesen, és idővel számos nyugati országgal vette fel a kapcsolatot, ami segítette az ország lassú emancipációját.¹¹ Ennek egyik legmarkánsabb jele volt, hogy 1982-ben Magyarország a szovjet pártvezetés tudta és beleegyezése nélkül kezdeményezte a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozását,¹² aminek eredményeként egyes kutatók szerint a Nyugattól való pénzügyi függés már jelentősebb tényezővé vált itthon, mint a Szovjetuniótól való politikai meghatározottság.¹³

A tájékoztatáspolitikát illetően az 1960-as évek második felétől többször napirenden volt a magyar tájékoztatás megjavításának szándéka,¹⁴ több esetben születtek az újságírói professzionalizmust elősegítő intézkedések,¹⁵ és bizonyos időszakokban bővült a politikamentes, szórakoztató sajtótermékek kínálata.¹⁶ Komoly változást hozott 1980 márciusában az MSZMP XII. kongresszusa, amely elsőként rögzítette párthatározatban a „hiteles és a gyors tájékoztatás” szükségességét, valamint szorgalmazta a társadalmi párbeszéd kialakítását is. Ugyanakkor ez a szándék 1986-ig valójában csak retorikai szinten jelent meg, a média gyakorlati irányításában továbbra is az eszközjelviség dominált, ami hátráltatta a médiarendszer politikai függetlene-

7 = = Nagy, 1989.

8 = = Heller, 1981; Schlett, 1990; Bozóki–Csapody–Csizmadia–Sükösd (szerk.), 1991; Földes, 2012.

9 = = Romsics, 2010: 528.

10 = = Ripp, 2009: 46.

11 = = Békés, 2019: 294.

12 = = Földes, 2018: 120.

13 = = Békés, 2019: 195.

14 = = MOL M-KS 288. f. 5367 ó. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.; a művelődésügyi szféra megreformálására szinte évente adtak ki határozatokat: 1969-ben a tudománypolitikáról, 1972-ben a közoktatásról, 1974-ben a művelődésről (Kalmár, 2014: 122). Az ösztönözés jegyében 1976-tól fokozatosan nyilvánosságot kaptak az ország gazdasági problémái (Fricz, 1988: 38). 1983-ban Kádár János a Központi Bizottság ülésén kijelentette, hogy „nálunk cenzúra nincs, nem is lesz” (Kádár, 1983: 15).

15 = = A Tájékoztatási Hivatal 1967-től szabályzatban rendelkezett az újságírók szükséges felsőfokú végzettségéről, és ösztönözte idegennyelv-tanulásukat.

16 = = Sipos–Takács, 2005: 57.

dését.¹⁷ 1986 elején, az SZKP XXVII. Kongresszusán hirdette meg Mihail Gorbacsov, az SZKP akkori új vezetője a politikai nyitottság programját (glasznosztj), amely bizonyos (politikai) témák nyilvános megvitatását hirdette.¹⁸ Ennek és ezzel párhuzamosan a magyar második nyilvánosságban egyre aktívabban megjelenő értelmiségi szerveződéseknek köszönhetően 1986-ban, a csernobili atomkatasztrófa évében több jelentős médiatörténeti eseményre került sor Magyarországon. Hatályba lépett az első sajtótörvény, amely már a pártosság helyett a pontosságot jelölte meg a hírközlő szervek és a tömegkommunikációs eszközök elsősorú feladataként;¹⁹ az 1956-os forradalom harmincadik évfordulóján nyilvánosan elhangzott a Magyar Rádió késő esti, *Bagoly* című műsorában Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének ötlete;²⁰ elindult az első kereskedelmi rádió Radio Danubius néven, amelynek már nem a pártpropaganda terjesztése, hanem a szórakoztatás volt a célja, valamint megjelentek az első, tanácsai kezelésben álló helyi televíziók is.²¹ Összegezve azt mondhatjuk, hogy több olyan kedvező körülmény volt a csernobili atomkatasztrófa idején, amely a hírközpontú újságírás és a pontos tájékoztatás ügyét szolgálhatta volna, ám ez teljes mértékben mégsem valósult meg.

= = = A csernobili atomkatasztrófa

1986. április 26-án hajnalban számos hibás és felelőtlen szakmai döntés és több operátori mulasztás következtében felrobbant a Csernobil város közelében található Vlagyimir Iljics Lenin Atomerőmű 4-es számú reaktora. A baleset nyomán káros radioaktív szennyeződés szabadult fel, amely rövid időn belül több tíz ezer négyzetkilométernyi területet árasztott el. A történetek súlyát jelzi, hogy a baleset következtében teljesen megsemmisült a reaktorépület, az itt keletkezett tűz eloltása közel tíz napig tartott, a radioaktív anyagok kiáramlását pedig csak egy hónap után tudták megfékezni.²²

17 = = A tömegkommunikáció eszközelvű használatán, vagyis a média politikai instrumentális funkcióján Daniel C. Hallin és Paolo Mancini nyomán azt a folyamatot értem, amely során a nyomtatott sajtót és az elektronikus médiát külső tényezők befolyásolják annak érdekében, hogy a tömegkommunikáción keresztül hatást gyakoroljanak a politikai rendszerre (Hallin–Mancini 2004/2008: 51). A lehetséges külső tényezők – pártok, politikusok, társadalmi csoportok vagy mozgalmak, politikai befolyásra törő gazdasági szereplők, kereskedelmi érdekeltségek – közül ez esetben a tekintélyelvű sajtómodell sajátosságai miatt az uralkodó politikai párt által végrehajtott politikai instrumentális funkció írható le. Ebben a helyzetben a párt formális és informális rendelkezésekkel, jogi szabályozókkal hatással van a sajtó tartalmára annak érdekében, hogy az csak a párt nézeteit terjessze, politikáját propagálja.

18 = = Gibbs, 1999: 8.

19 = = 1986. évi II. törvény a sajtóról 2§ (1).

20 = = Rangos, 2014: 25.

21 = = Bajomi–Lázár, 2005: 29.

22 = = Aszódi, 2006; 2016.

Két nappal a katasztrófa után, április 28-án már Lengyelországban és Skandináviában is észlelték a radioaktív sugárzás jelentős megemelkedését. A svéd forsmarki atomerőmű szakemberei beazonosították a sugárzás forrását, vagyis a Szovjetunió keleti területét, és a légkörben kimutatható radioaktív anyagok alapján azt feltételezték, hogy atomerőmű-baleset történt. A szovjet szervek kezdetben nem reagáltak a hivatalos svéd diplomáciai megkeresésekre, majd tagadták, hogy a Szovjetunió érintett lenne az ügyben. Végül a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) április 28-án este rövid kormányközlemény formájában ismerte el a történeteket, ám részleteket nem közölt.²³

= = = A legelső magyar intézkedések

Az atomkatasztrófáról a szovjet szervek két nappal a baleset után, április 28-án este nyújtottak hivatalos tájékoztatást Magyarországnak.²⁴ Kapolyi László ipari miniszter jelentéséből kiderül, hogy a baleset előtti napon a szovjetek a magyar villamosenergia-behozatal csökkentését kérték: „*A szovjet villamos teherelosztó április 25-én, pénteken kérte, hogy 1850 MW villamos energia importunkat 200 MW-tal csökkentjük. A csökkentés indokaként a Csernobilszki Atomerőműben történő üzemzavart jelölte meg az üzemzavar jellegének ismertetése nélkül.*”²⁵

Berki Mihály, a Polgári Védelem Országos Törzssparancsnoka (PVOP) április 30-án a Magyar Villamos Művek Tröszt információira hivatkozva azt jelentette, hogy április 26-án délelőtt érkezett meg a szovjet fél hivatalos kérése.²⁶ A magyar pártvezetés nem hivatalos svéd, finn és lengyel forrásokból már április 26-án értesítést kapott az ottani radioaktív sugárzási szint emelkedéséről.²⁷ A skandináv szakemberek jelezték azt is, hogy olyan kémiai anyagokat azonosítottak, amelyek jelenléte egy atomerőmű zónasérülésére utal. A lengyel nem hivatalos források szerint a Mazuri-tavak térségében olyan mértékben nőtt meg a radioaktív jód-131 izotóp mennyisége, hogy azonnal elrendelték: a gyermekek és a várandós asszonyok kapjanak sugárvédő tablettákat.²⁸

A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága április 28-án fokozott készenlétet rendelt el Magyarországon. Április 29-én délután negyed 5-kor Monori István kijevi főkonzul a „sürgős” jelzéssel ellátott rejtjeltáviratában a következőkről adott tájékoztatást: „*Nem hivatalos, de megbízható információ szerint a Kijevtől légvonalban száz km-re lévő, kb. harmincezer lelket számláló Pripját-ban április 26-án az 1978. óta működő atomerőmű egyik blokkja felrobbant, egy másik megsérült. Az áldozatok*

23 == Plokhly, 2018: 175–176.

24 == MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np/1986. 12/b.

25 == MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VII-szn/1986. (IpM M-2523).

26 == MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986.

27 == MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ő.e.-1986. 4/b.

28 == MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986.

száma jelentős.”²⁹ Hozzátette: több tíz ezer ember kitelepítése zajlik a térségben, és önkénteseket toboroznak a helyreállítási munkák elvégzésére, illetve számos orvost és ápolót mozgósítottak. Három órával később, este fél 8-kor Monori újabb rejtjeltáviratot küldött, amelyben a kijevi Fővárosi Tanácstól szerzett információkat közölte. Megírta egyebek között azt, hogy „a pripjati erőmű negyedik egymilliós blokkjának kazánja, a reaktor leállítási üzemi fázisában, ismeretlen okok miatt felrobbant. A reaktor megsérült, elszállt a fedőszerkezete, tönkrement az uránrudak kiemelésére szolgáló berendezés is. A fúziós folyamat a reaktor megmaradt részében tovább folytatódik, nem sikerült megszakítani. A helikopterről tervezett akciót a nagy sugárzás miatt nem tudták kivitelezni.”³⁰ Monori tájékoztatása szerint Kijevben nincsen sugárveszély, intézkedésre nincs szükség, a városban nyugalom van, a vízszennyeződést megelőzték.

A történetek kivizsgálására április 29-én délután és 30-án délelőtt szakértői bizottságot hívtak össze a PVOP-on, amelyet Berki Mihály vezetett. Ekkor még nem volt egyértelmű, hogy egyszeri alkalom volt-e a károsanyag-kibocsátás, vagy folyamatosan fennálló problémáról van szó. Ahogyan Berki fogalmazott, „megbízható információnk nincs. A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást.” Ezért a bizottság a rosszabb eshetőségre készülve a következő intézkedéseket hozta április 30-án:

- Rendszeres, országra kiterjedő méréseket végeznek.
- Folyamatosan értékelik a mérési adatokat.
- A Kormánybizottság Operatív törzse és Műszaki Tanács tagjai körében kérszenlétet rendelnek el, a Polgári Védelem ügyeleti szolgálatát megerősítik.
- Az Ipari Minisztériumnak javasolják egymillió darab jódtabletta legyártását, amely százezer ember védelmét biztosíthatja – a gyártást megkezdi.
- A Belkereskedelmi Minisztérium laboratóriumai május 4-étől mérik a Szovjetunióból beérkező élelmiszereket.
- Felkészülnek arra, hogy rossz meteorológiai viszonyok és további sugárzó anyagok kibocsátása esetén helyenként legeltetési tilalmat és a tejfogyasztás korlátozását kell elrendelni.³¹

A polgári védelem sugárfigyelő és sugárjelző rendszerének, valamint a nukleárisbaleset-elhárítási rendszer ellenőrző állomásainak összevonásával létrehozott ellenőrző hálózat az első hetekben „24 órás munkarendben dolgozott 70 mérőállomással, laboratóriummal, mintegy 700 mintavételi hellyel, s csaknem 5 000 ember volt kérszenlétkben”.³² A szakemberek az 1986-os év végéig rendszeresen figyelemmel kísérték

29 == MNL OL XIX-J-1-j-1986-SZU-145-532-002679/1986.

30 == MNL OL XIX-J-1-j-1986-SZU-145-532-002679/1986.

31 == MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986.

32 == MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np/1986. 12/b.

az ország radioaktív szennyezettségének mértékét.³³ Kezdetben napi tájékoztatást adtak, majd áttértek a heti, végül a havi egyszerű adatszolgáltatásra.

A baleset következtében kiáramló, egészségre káros radioaktív felhő április 29-éről 30-ára virradóra érte el Magyarország északi területeit, majd a Salgótarján–Budapest–Balaton–Szombathely-légvonalon át Ausztria felé terjedt tovább.³⁴ A levegő, a talaj, a felszíni- és az ivóvizek radioaktív szennyeződése a baleset előtti érték sokszorosára növekedett. Május 2-án a Jászberény–Szolnok–Paks irányában elvuló radioaktív felhőzet elérte az 5000 mB/m³ sugárszintet, amely az elfogadott határérték húszszorosa volt.³⁵ A szakértők megállapították, hogy „a hazánk területét most ért maradandó felületi radioaktív szennyezettség szintje eléri az eddigi összes légköri atomrobbanás során Magyarországon mért összértéket”. Ugyanakkor hozzátették azt is, hogy „a sugárzó anyagok koncentrációja a tej kivételével az egészségre veszélyes szintet sehol sem érte el”.³⁶ A feljegyzések szerint a „kialakult helyzet nem tette szükségessé nagy horderejű intézkedések, illetve rendszabályok foganatosítását”.³⁷

Április 30-án Svédország, majd rövid időn belül Dánia és Norvégia, s később Olaszország, Ausztria és az NSZK is bejelentette, hogy az esetleges radioaktív sugár-szennyezettség fennállása miatt korlátozza vagy teljes egészében leállítja a Szovjetunióból, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Magyarországról, Romániából és Bulgáriából származó élelmiszerek – főként a hús, a hal, a zöldségek és a gyümölcsök – importját.³⁸

Másnap, május 1-jén a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) legeltetési tilalmat rendelt el hat megyében. Az érintett megyékben termelt tejet csak további feldolgozásra használhatták (tejpor, sajt formájában), valamint megkezdték e területek takarmányellátásának kidolgozását is.³⁹ A begyűjtött tej rendkívüli ellenőrzését május 2-ától vezették be, és a méréseket május 31-éig folyamatosan végezték.⁴⁰

A csernobili katasztrófáról szóló hazai tájékoztatás április 30-ától a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának közvetlen irányításával, a válságkezelésre felállított kormánybizottságot vezető miniszterelnök-helyettes közvetlen felügyeletével

33 = = MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn-1986.; MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. 129/c; MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986.; MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t.

34 = = MNL OL XIX-A-2-af-VI-PVOP-05.01/1986. (PVOP 138/9/1986.).

35 = = ÁBTL 2.7.1. III/II-847/1986.05.05. Napi Operatív Információs Jelentés (1986. május 5.).

36 = = MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ő.e.-1986. 4/b.

37 = = MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5.

38 = = MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szn/1986.

39 = = MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ő.e.-1986. 4/b.

40 = = MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np/1986. 12/b.

zajlott.⁴¹ A Tájékoztatási Hivatal értékelése szerint a tájékoztatás központi irányítását az alábbi körülmények indokolták: „...a reaktor baleset következményei hazánk lakossága számára ezidáig teljesen ismeretlen új típusú veszélyt jelentettek; biztosítani kellett, hogy folyamatosan tájékoztassunk a magyarországi helyzetről, közöljünk minden, a lakosságot érintő tudnivalót, ugyanakkor megakadályozzuk a pánikhangulat kialakulását; lehetőség szerint ellensúlyozni kellett az ellenséges propaganda hatását [...] mindvégig tartottuk magunkat ahhoz a tájékoztatáspolitikai alapelvhez, hogy a Szovjetunióról, az ott történetekről nem vehetünk át nyugati találgatásokat, csakis azt közölhetjük, amit a hivatalos szovjet tájékoztató szervek kiadtak.”⁴²

Május 1-jétől naponta ülésezett a Polgári Védelem Országos Parancsnokságán az Atomerőművi Balesetelhárítási Kormánybizottság (ABKB) Operatív Törzse és Műszaki Tanácsa. Május 2-án a Polgári Védelem Országos Parancsnokságán sajtótájékoztatót szerveztek, ahol tájékoztatást adtak a hazai sugármérési rendszer felállításáról és működéséről, továbbá ismertették, hogy a magyar lakosságnak milyen elővigyázatossági intézkedések javasoltak.⁴³ Május 3-án este a Polgári Védelem megkezdte a vasúti és a közúti járművek szennyezettségének ellenőrzését Záhonyban és Hidasnémetiben.⁴⁴ Az ellenőrzés nem lehetett túl hatékony, hiszen a május 5-én kelt, az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentésben a következőket olvashatjuk erről: „A kézi mérés lassúsága miatt az intézkedés nem általános érvényű. Jelenleg csak Pakson van két olyan mérőkapu, amely alatt a szerelvényeket áteresztve a mérési folyamat felgyorsítható lenne.”⁴⁵

A Műszaki Tanács május 5-én részletes, a hazai sugárszennyezettség mértékét tételesen mutató táblázatot készített a Minisztertanácsnak.⁴⁶ Ebben olvashatók a levegő, az ivóvíz, a talaj és az élelmiszer (a nyers és a csomagolt tej, a zöldségfélék) a baleset előtt mért átlagos, valamint a baleset után, április 30-a és a május 4-e között kimutatott sugárszennyezettségi adatai. Később ezt a kibővítették a május 13-áig tartó időszak adataival.⁴⁷ Az összeállításból látható, hogy május 2-án a tejben jelentős jódkoncentráció-növekedés jelentkezett, amely május 9-éig folyamatosan jelen volt.⁴⁸

41 == MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-Feljegyzés – 1986.05.05.

42 == Uo.

43 == MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986.

44 == MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5.

45 == MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szrv/1986.

46 == MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/c.

47 == ÁBTL 2.7.1. – III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez.

48 == Május 2-án 700–900 Bq/liter, másnap 900–1250 Bq/liter, harmadnap 1 200–2 600 Bq/liter volt a nyers tej szennyezettsége, majd ez az érték napokon keresztül ingado-

A baleset utáni két hétben tizenöt körzetben mértek magasabb radioaktív sugárzási értéket a nyers tejben; ez körülbelül az összes begyűjtött tej egytizedét jelentette. A Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium szakemberei ezért május 7-én – kibővítve a korábbi intézkedést – előbb nyolc, majd tíz megyében legeltetési és friss, zöldtakarmánnyal való etetési tilalmat adtak ki, és továbbra is szorgalmazták a tej tejporrá történő feldolgozását, illetve az elegytej készítését is.⁴⁹ Ez utóbbi eljárás során a nem vagy csak kismértékben fertőzött területekről nyert tejhez keverték a szennyezett tejet annak érdekében, hogy az így kapott elegytej radioaktív szennyezettsége az egészségre veszélyes határérték alatt maradjon.⁵⁰ Annak ellenére, hogy a levegő radioaktivitása többeszeresére, a felszíni vizeké helyenként az ötszörösére, az ivóvizek aktivitása pedig a normál érték kétszeresére növekedett,⁵¹ a tej kivételével a mért értékek – a táblázat adatai szerint – mindenhol távol álltak az intézkedést igénylő határértékektől. A szakemberek tájékoztatása szerint a talajon, illetve a talaj közelében megtapadt radioaktív anyagok nem jelentettek veszélyt a szabadban való tartózkodásra, a munkavégzésre, a kirándulásra. A felszíni vizek kismértékben szennyeződtek, de ezért fürdési vagy öntözési tilalmat nem kellett elrendelni, és az ivóvízfogyasztás korlátozására sem volt szükség.⁵² A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály jelentése szerint a kereskedelmi forgalomban kapható élelmiszert mindvégig korlátozás nélkül lehetett fogyasztani.⁵³

Az Országos Atomenergia Bizottság május 7-én tájékoztató anyagot állított össze, amelyből kiderült, hogy a radioaktív szennyeződés két úton kerül kapcsolatba a lakossággal: közvetlenül a légkörből, illetve közvetve, a kiülepedett radioaktív anyagok révén.⁵⁴ Ebből – mint írják – az következik, hogy nem elegendő a külső sugárzással kapcsolatos (levegő-, talaj-) méréseket elvégezni, hanem figyelemmel kell kísérni a belső sugárzásból, vagyis a belégzésből és a táplálkozásból eredő sugárterhelési értékeket is. A magyar szakemberek május végén megállapították, hogy a rövid lebomlási idővel rendelkező kémiai elemek jelenléte az átvonuló hidegfront és az azt kísérő esőzések, valamint a gyenge, mérsékelt északnyugati szél hatására

zott, nemegyszer elérve az 1 000–1 200 Bq/liter szintet. A tájékoztató szerint az intézkedést igénylő határérték: 1000 Bq/liter. Uo. (* Becquerel = a radioaktivitás SI mértékegysége, 1 becquerel az aktivitása annak a radioaktív anyagnak, amelyben másodpercenként egy atommag bomlik szét.)

49 = MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/b.

50 = MNL OL XIX-B-1-y-1986.05.12. 7/b.

51 = MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/c.

52 = MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5.; MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1986.

53 = MNL OL M-KS 288.f. 11.cs. 4436. óe. 119. p.; MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/b.

54 = MNL OL XIX-B-1-a-1-a-695/1986.

a kimutathatósági határérték alá esett.⁵⁵ Ezért az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének ajánlásával összhangban⁵⁶ figyelmüket a hosszabb felezési idővel rendelkező elemek (a cézium-134- és -137-es izotópok, a stroncium-89 és -90-es izotópok és a jód-131-es izotóp)⁵⁷ élelmiszerekben történő meghatározására fordították.⁵⁸ A hosszabb felezési idejű radioaktív izotópok – a cézium, a cérium, a ruténium – levegőben való megjelenését május 5-én dokumentálták először.⁵⁹ A magyar szakemberek vizsgálták a zöldséget, a gyümölcsöt, a sertés-, a marha- és a juhizmot, a faggyút, a baromfit és a vadhúst.^{60,61} Az Országos Atomenergia Bizottság július 4-én javaslatot tett a mérési eredmények felülvizsgálatára, újrahitelesítésére, a rendelkezésre álló mérőhálózat értékelésére és a szükséges fejlesztések meghatározására annak érdekében, hogy azok *„alapot adjanak egy hasonló eset várható következményeinek gyors és megbízható prognózisához”*.⁶²

Másfél héttel a baleset után a hazai mérések a radioaktív sugárzási szint csökkenő tendenciáját jelezték, ám bizonyos térségekben – a változó mértékű földfelszíni lerakódásnak köszönhetően – sugárszint-ingadozást regisztráltak.⁶³ A levegő, a talaj, a felszíni vizek, az ivóvíz és a tej kivételével az élelmiszerek radioaktivitási szintje a kedvező időjárási körülmények miatt az elkövetkező napokban is tovább csökkent, *„egyes vonatkozásaiban megközelítette a baleset előtt értékeket”*.⁶⁴ A magyar légtér *„a május 8–9-i esőzések következtében megtisztult a szennyeződéstől”*,⁶⁵ a május 13-ai adatok szerint radioaktív sugárzási szintje már *„megfelel a balesetet megelőző természetes szintnek”*.⁶⁶ Május 15-én országosan megszüntették a legeltetési korlátozást.⁶⁷ A szakemberek a méréseket továbbra is folytatták, és megállapították, hogy *„mérhető szennyeződési értékek ma már csak hosszú időtartamú mintavételezéssel*

55 = MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/c.

56 = MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (WHO 1986. 05. 06.).

57 = A cézium-134 izotópnak kettő, a 137-es izotópnak harminc év a lebomlási ideje. A stroncium 89-es izotópja ötven nap, a 90-es izotópja közel 29 év alatt bomlik le. A jód-131 nyolcnapos felezési idejű izotóp.

58 = MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn-1986.

59 = MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5.

60 = A radioaktív sugárdózis más módon nyelődik el a lágy testszövetekben (például az izomban vagy a faggyúban), mint a levegőben, a vízben vagy a csontokban, ezért volt indokolt a hús ilyen irányú mérése is.

61 = MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.)

62 = MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-Ma-4-664-1/1986.

63 = MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. tétel – sz.n. – 1986.

64 = MNL OL M-KS 288.f. 11.cs. 4436. őe. 119. p.

65 = MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1986.

66 = ÁBTL 2.7.1. – III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez.

67 = MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1986.

kaphatók”, ezért május 19-étől áttértek a napi tájékoztatási rendről a heti egyszeri tájékoztatásra.⁶⁸ Május második felében csökkentették a készenlétet: a korábbi 70 mérőállomás helyett már csak 50 helyen gyűjtöttek mintákat; ezeken körülbelül 200 szakember dolgozott.⁶⁹ Ekkor a levegő, a talaj, a felszíni vizek és az élelmiszerek radioaktivitási szintje az egészségügyi határérték alatt mozgott, viszont a nyers tej radioaktív jód-131 koncentrációja hetekkel a baleset után is nagy, 25 és 1 000 Bq/l értékek közötti ingadozást mutatott, de május 10-e után egyszer sem érte el az intézkedést igénylő határértéket.⁷⁰ A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága június 2-án áttért a havi tájékoztatásra, de a méréseket tovább folytatták.⁷¹

A hazai sugárszennyezettségi adatközlő kimutatásokat a Polgári Védelem Országos Parancsnoksága, az Országos Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutató Intézet igazgatójának ellenőrzését követően⁷² május 3-ától hivatalos úton tájékoztatásul elküldte a fontosabb európai kereskedelmi partnereknek és az európai KGST-országoknak is – a Szovjetuniót kivéve⁷³ Az Egészségügyi Világszervezet európai területi irodája május 1-jétől, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség május 3-ától kezdve folyamatosan tájékoztatást kapott.⁷⁴

=== Az atomkatasztrófa hírei a magyar médiában^{75, 76}

A balesetről itthon elsőként a Magyar Televízió (MTV) számolt be, április 28-án este: Hardy Mihály moszkvai tudósító jelentkezett be élő adásban, és a Szovjet Távirati

68 == Uo.

69 == MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np/1986. 12/b.

70 == ÁBTL 2.7.1. – III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez.

71 == MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/b.

72 == MNL OL-XIX-A-2-af-00147-II-szn/1986. (Emlékeztető – 1986. 05. 16.) 147/a.

73 == Többek között: MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – 1986. május 9.; MNL OL XIX-J-1-k-1986-SZU-1-45/5-13709/11/1986; MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1986.; MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/d; MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. 130/a; MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szn/1986.

74 == MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np/1986. 12/b.

75 == Ebben a fejezetben a korábbi kutatási eredményeimből közlök részleteket. Ezek egy része nyilvános publikáció formájában elérhető (Kékesdi-Boldog, 2018; 2019; 2020), más részük a készülő doktori disszertációm kéziratából származik.

76 == A vizsgálat során a *Magyar Nemzet*, a *Népszabadság* és a *Népszava* cikkeit, a Magyar Rádió adásleiratait és a Magyar Televízió – rendelkezésre álló – felvételeit elemeztem az 1986. április 28-a és a május 19-e közötti időszakban. Arra a kérdésre kerestem választ, hogy a magyar lakosság mikor értesült először a katasztrófáról, milyen információt kapott az országot ért radioaktív sugárzás mértékéről, és milyen egészségvédelmi előírásokat javasoltak Magyarországon. A minta 119 db újságcikkből, 250 hanganyagból és 12 videofelvételből állt össze.

Iroda (TASZSZ) által kiadott rövid kormányközleményt ismertette. Ezt a beszámolót később, a Híradó 2-es, majd a 3-as adásában is leadták, és napokon át a vezető hírek között tartották.⁷⁷ A Magyar Rádió is április 28-án este adott hírt a katasztrófáról. Itt viszont Bedő Iván turnusvezető döntésének köszönhetően adásba kerültek a Magyar Távirati Iroda (MTI) szigorúan titkos jelentéséből és a nyugati hírforrásokból szerzett információk is arról, hogy a baleset következtében felszabadult radioaktív sugárzás rövid időn belül elérte a több ezer kilométer távolságra lévő Skandináv-félsziget légterét is.⁷⁸ Ezzel valamilyen módon érzékeltetni lehetett a történetek súlyát. A hosszabb hírciklussal⁷⁹ dolgozó magyar sajtó három nappal a baleset után, április 29-én közölte röviden, a TASZSZ jelentése alapján a történeteket, ami az előző este televíziót nézők vagy rádiót hallgatók számára nem nyújtott kielégítő tájékoztatást. Szűkszavúságuk fokozott érdeklődésre és aggodalomra adhatott okot, hiszen az olvasók joggal várták az előző este hallott kedvezőtlen hírek további kiegészítését.

A Magyarországot ért radioaktív sugárzásról szóló újságcikkek, rádióhírek és televízióadások tartalmát tekintve azt láthatjuk, hogy az atomkatasztrófa utáni három hétben az összes médium ugyanazokat az információkat közölte, ezek megfogalmazásában csupán stiláris eltéréseket találhatunk. A baleset utáni első héten a hazai tömegkommunikációs eszközök explicit módon egyszer sem számoltak be arról, hogy az atombaleset nyomán felszabadult radioaktív felhő elérte Magyarország légterét, és arról sem, hogy ennek következtében megemelkedett hazánkban a radioaktivitás szintje. Kezdetben mindhárom médiaplatformon a sugárzás szintjét változatlanul hangsúlyozták, majd május 3-a után annak csökkenéséről, ingadozásáról vagy stagnálásáról tájékoztattak. A radioaktív szennyeződés magyar légtérben való jelenlétét elismerő hírek május 1-jétől, vagyis öt nappal az erőmű felrobbanása után jelentek meg. Ám a sugárzás megemelkedését továbbra is implicit módon kommunikálták: vagy feltételes módban fogalmaztak, vagy a megelőző naphoz képesti csökkenésről számoltak be. A baleset utáni második héttől kezdve gyakori volt az a kommunikációs stratégia, hogy elismerték a sugárzás megemelkedését, de a következő mondatokban igyekeztek a hír súlyát tompítani, s a kedvezőtlen információkat kedvező megjegyzésekkel ellensúlyozni.

A baleset utáni három hétben megjelent hírek egyike sem tartalmazta a hazánkban mérhető radioaktivitás szintjét; kezdetben olyan általános kifejezésekkel,

77 == MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. óe. (90–164. p.)

78 == Kékesdi-Boldog, 2019: 25.

79 == A hírciklus azt jelzi, hogy mennyi idő telik el egy esemény megtörténte és az arról szóló tudósítás megjelenése között. A magyar napilapok a technológiai adottságok miatt – a hírt meg kellett írni, meg kellett szerkeszteni, be kellett tördelni, nyomdába kellett küldeni, a kinyomtatott lapot kézbesíteni kellett stb. – jellemzően 24 órás hírciklussal dolgoztak ebben az időben. Ezzel szemben a rádió és a televízió hírközlési előnyben volt azzal, hogy az infokommunikációs eszközöknek köszönhetően néhány perc elteltével adásba kerülhettek az új hírek, vagy élőben kapcsolhatták a helyszíni tudósítókat.

mint például a „*nagyságrend*”, a „*szennyezett légtömeg*” vagy a „*részecske*” írták körül a hazai sugárszennyezettség mértékét, május első napjaitól kezdve pedig számos sugárbiológiai mértékegység és szakkifejezés jelent meg a nyilatkozatokban. A szakzsargon nem következetesen használták, a szakemberek eltérő mértékegységekről beszéltek. Mindez megnehezítette és sok esetben lehetetlenné tette a laikus közönség – és az újságírók – számára a közlemények értelmezését, hiszen nagy többségük előtt nem volt ismert a mértékegységek közötti átváltás módja.

A Magyar Televízió műsorkészítői többször kísérletet tettek arra, hogy hozzáértő interjúalanyok – mérnök alezredes, válságtáb-vezető, sugárbiológus – megszólaltatásával közérthetővé tegyék a radioaktív sugárzás mértékével kapcsolatos szakkifejezéseket, de a szakemberek összeszedetlen, zavaros és nehezen érthető válaszai miatt ez nem sikerült. A riporterek igyekeztek a helyzetről többféle nézőpontból tudósítani, így különféle helyszínekről jelentkeztek be, változatos témájú riportokat készítettek, és a lakosság megnyugtatása céljából napi szinten szólaltattak meg szakértőket. A legtöbb tévéanyag kivonatát közölte a másnapi nyomtatott sajtó, és bizonyos interjúrészletek hallhatóak voltak a Magyar Rádióban is. A sokféle riport és interjú ellenére a tévénezők a szavak szintjén nem kaptak részletesebb, pontosabb tájékoztatást az atomkatasztrófáról és annak hazai következményeiről, mint az újságolvasók vagy a rádióhallgatók.⁸⁰

A sugárszennyezettség egészségre és környezetre gyakorolt hatásairól a magyar médiában állandó szakemberek nyilatkoztak; ők folyamatosan napirenden tartották az egészségvédelmi javaslatokat. Magyarországon csupán három előírást tettek közzé, és ezek még akkor is érvényben voltak, amikor már az Egészségügyi Világszervezet (WHO) sem tartott indokoltnak semmilyen óvintézkedést. A Polgári Védelem szakemberei a következőket javasolták: a nagy levelű zöldségféléket fogyasztásuk előtt alaposan le kell mosni, csak a tejipar által ellenőrzött tejet ajánlott fogyasztani, és nem javasolt jódtablettákat szedni. Az első két javaslat indoklását – a felületi radioaktív szennyeződés vízzel eltávolítható, viszont a legeléssel bejut az állatokba, és kiválasztódik a tejben, amit csak a hatóságok tudnak semlegesíteni – május 4-én Sztanyik B. László sugárbiológus szakértő közérthetően ismertette a televízióban, majd az interjú írásos anyaga megjelent másnap a napilapokban és elhangzott a Magyar Rádióban. Mivel a szakemberek kizárólag ezekről az ajánlásokról beszéltek, és nem tértek ki a további, a mindennapi élet során felmerülő dilemmákra (például arra, hogy szabad-e szellőztetni, lehet-e a gyerekeknek a fűben játszani, fogyasztható-e az import élelmiszer és a többi), több kérdés megválaszolatlan maradt.

A magyar sajtóban a legelső részletes tájékoztatás május 19-én jelent meg, és a radioaktív felhő hazánkba érkezésének időpontját és a szennyeződés mértékét közölte. A lapok megírták az ekkor már nem releváns információt is, hogy a kereskedelmi forgalomba hozott élelmiszer és az ivóvíz mindvégig fogyasztható volt. A

80 = = Kékesdi-Boldog, 2020: 53.

rendelkezésre álló források alapján a Magyar Televízióban június 4-én került adásba az első olyan interjú, amelyben részletesen szó esett a hazai radioaktív sugárzási szint alakulásáról, valamint az élelmiszerek, az ivóvíz és a fürdőhelyek szennyezettségéről. A sajtóban és a televízióban megjelent hírek a közönség nagy részének már nem szolgáltak új információval, hiszen ezek számos további részlettel együtt már napokkal korábban, május 10-én és 17-én hallhatóak voltak a Magyar Rádió egyik leghallgatottabb időszávjában jelentkező, „168 óra” című műsor adásában. Mindkét alkalommal a műsoridő nagy részét a csernobili eseményekkel kapcsolatban tudható részletek tárgyalására fordították. Jelentkezett Barát József moszkvai tudósító, és elmondta a legfrissebb híreket az elhárítási munkákról, hazai genetikus és sugárbiológus szakértőkkel készültek interjúk, és ekkor már közöltek konkrét sugármérési adatokat is. Továbbá hallhatóak voltak olyan, szovjet vezetőktől származó, a Szovjetunió tekintélyét és feddhetetlenségét megkérdőjelező idézetek is, amelyek arról szóltak, hogy a helyi szervek kezdetben nem megfelelően mérték fel a történetek jelentőségét, és emiatt több hibás döntés született.

= = = Következtetések

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a hazai rádió és televízió rögtön, a történet hivatalos beismerését követően hírt adott a katasztrófáról. *Magyarországon tehát a késlekedést nem a hazai hírközlő szervek információ-visszatartása, hanem a szovjet fél időhúzásából és titkolózásából fakadó információhiányos állapot okozta.* A hivatalos magyar pártiratokból látható, hogy a szovjet operátorok április 25-én késő este kérték a magyar villamosenergia-import csökkentését, amit egy nappal később hivatalos formában is megismételtek, a kérést pedig a csernobili erőmű üzemzavarával indokolták. A magyar pártvezetés április 26-án nem hivatalos forrásokból tájékoztatást kapott arról, hogy Észak-Európa több pontján magasabb radioaktív sugárzási szintet mértek, ám ezek az információk ekkor még nem jelezték egyértelműen a magyar szakemberek számára a hazánkat is fenyegető veszélyt. Erre utal az is, hogy a készenléti állapotot csak két nappal később, április 28-án rendelték el Magyarországon. A hazai sugárszint változatlanságáról szóló hírek csak addig voltak érvényben, amíg a hazai szakértői bizottság is bizonytalan volt a részleteket illetően: május 1-jétől kezdve, miután a MÉM több megyében legeltetési tilalmat rendelt el, már olyan közlemények jelentek meg a magyar médiában, amelyek – közvetett módon – elismerték a káros anyagok jelenlétét.

A hivatalos feljegyzések azt mutatják, hogy a hazai operatív bizottság munkáját több körülmény is hátráltatta. Elsősorban az, hogy a hazai sugármérő-rendszer háborús feladatokra, az atomerőművi balesetelhárító rendszer pedig a Paksi Atomerőműben esetleg bekövetkező üzemzavar elhárítására létesült. Másodsorban a csernobili események előzmény nélküliek voltak, ezért nemzetközi szinten sem állt rendelkezésre válságkezelési gyakorlat, megelőző tapasztalat – még a mértékegység-használatban sem volt egységes követendő példa. Harmadsorban – és ezt a hivatalos

iratok több helyen jelzik – a szovjet fél által hivatalosan közölt információk késve érkeztek meg, és kevés támpontot adtak a baleset jellegéről.⁸¹

Az esemény teljes, három heti médiareprezentációját tekintve megállapíthatjuk, hogy a csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja alapvetően illusztrálja a szovjet-kommunista típusú sajtómodell sajátosságait, vagyis a már egy éve érvényben lévő politikai nyitottság program (glasznosztj) ellenére sem volt a hazai tájékoztatás pontos és részletes. A következő dinamikát figyelhetjük meg: a baleset hivatalos beismerését követő órákban minden tudható információ nyilvánosságra kerül a Magyar Rádióban, majd miután a pártvezetés kézivezérlésre vált, két hétig kizárólag a Tájékoztatási Hivatal által meghatározott témákról lehet beszámolni, végezetül miután a Magyar Rádió műsorkészítői lehetőséget kapnak arra, hogy a központi narratívában eddig nem szereplő témákról is készítsenek hanganyagot, nem áll vissza a média totális kontrollja, és egyre több részlet kerül nyilvánosságra a balesetről és annak hazai következményeiről.

A levéltári forrásokból az is kiderül, hogy a magyar pártvezetés nem mindig kapott megfelelő mennyiségű és/vagy minőségű tájékoztatást a szovjet féltől, így kezdetben nem tudta, mit és hogyan közöljön a balesetről. Ennek ellenére a magyar tömegkommunikációs eszközök implicit módon közöltek információkat, nem volt hírzárlat. A tájékoztatás irányítását végzők – feltehetően a közönség körében kialakuló pánik elkerülése miatt – olyan kommunikációs stratégiát választották, amely a közlemények tartalmát illetően nagyon szűkszavú, a stílusukat tekintve pedig formális volt.

A csernobili katasztrófáról szóló hazai tájékoztatást az elektronikus médiumok munkatársainak köszönhetően a pártos és a pontos közlések közötti lavírozás is jellemezte. Vagyis – mint a kulturális és szellemi élet oly sok területén, ebben az esetben is – a határok keresése és a „húzd meg, ereszd meg” elv érvényesült. Az első napokban megjelenő teljes politikai kontroll idővel enyhülni látszott, és a baleset utáni második héttől kezdve inkább a sajtó munkatársai és nem a pártvezetők jelölték ki a balesetről szóló kommunikáció tartalmát. Ennek eredményeképpen május 10-e után több olyan televízióriport és rádióműsor került adásba, amely a korábbiaknál sokkal informatívabb volt, és ezzel némileg csökkenthette a társadalomban a baleset és annak hazai kommunikációja nyomán kialakult bizonytalanságot és félelmet.

81 = = MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np/1986. 12/b.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 2.7.I. III/II-84/7/1986.05.05. Napi Operatív Információs Jelentés a sugárfertőzött felhőzet mozgásáról (1986. május 5.)

ÁBTL 2.7.I. – III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez

Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum (OSA)

HU OSA-420-2-1:31 8178 Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán

HU OSA-420-2-1:31 8179 Tartalomelemzés a Csernobilt követő hazai tájékoztatásról

HU OSA-420-2-1:31 8180 Csernobil – Kommunikáció szindróma

HU OSA-420-2-1:31 8181 Wisinger István: Egy robbanás tömegkommunikációs szennyeződései. Csernobil és a magyar tájékoztatás

HU OSA-420-2-1:31 8191 Avar János: Csernobil és a tájékoztatás /napilapok/

HU OSA-420-2-1:31 8193 Csepeli György: Nem alkalmazott tömeglélektan

HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL; MOL)

MNL OL M.KS- 288. f. 5. cs. 968. ő.e.-1986. 4/b Tájékoztató a Politikai Bizottság 1986. május 6-án megtartott ülésének 10. napirendi pontjához (1986. május 6.)

MNL OL M.KS 288.f. II.cs. 4436. őe. 119. p. Az MSZMP KB KAO jelentése a Politikai Bizottságnak a sugárzási viszonyok alakulásáról (1986. május 13.)

MNL OL M.KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. őe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/b A Polgári Védelem Országos Parancsnokának közleménye a tömegkommunikációs és propaganda szervek részére (1986. június 2.).

MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/c A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a hazai szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.)

MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/d
A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a külföldi szervek tájékoztatására
készült jelentése (1986. június 2.)

MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-Ma-4-664-1/1986. Emlékeztető az Országos
Atomenergia Bizottság üléséről (1986. július 4.).

MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. 130/a Külföldre menő tájékoztató
a hazánkban július 8. és augusztus 4. közötti időszakban kialakult sugárzási
viszonyokról

MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. A csernobili atomerőművi baleset
következtében hazánkban kialakult sugárzási viszonyok július 8. és augusztus 4.
közötti időszakban

MNL OL XIX-A-af-00147- VII -szn-tájhiv/1986. A Minisztertanács Tájékoztatási
Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai
tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.).

MNL OL XIX-A-2-af-00147- VI-szn.-1986. Összefoglaló jelentés a radioaktív
szennyezettség mértékéről (1986. május 26.).

MNL OL XIX-A-2-af-00147- VI-szn/1986. (WHO 1986. 05. 06.) Az ENSZ
Egészségügyi Világszervezetének ajánlása (1986. május 6.)

MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147- VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-
szn/1986. Az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentés
az atomerőmű baleset gazdasági következményeiről (1986. május 5.)

MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147- VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-
Feljegyzés – 1986.05.05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése
Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili
atomerőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.).

MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147- VII-szn/1986. (IpM M-2523). Kapolyi László
ipari miniszternek a csernobili atomerőmű balesetről szóló első tájékoztatása
Marjai József miniszterelnök-helyettes részére (1986. április 29.).

MNL OL XIX-A-2-af-VI-PVOP-05.01/1986. (PVOP 138/9/1986.) A Polgári Védelem
Országos Parancsnokság jelentése a csernobili atomreaktor baleset
következményeiről és a végrehajtott intézkedésekről (1986. május 1.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés
1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól
és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés
1986. május 5. Összefoglaló jelentés a csernobili atomerőműben bekövetkezett
balesetről, annak hazai következményeiről, és elhárításukra tett intézkedésekről

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – 1986. május 9.
Beszámoló az Atomenergia Bizottság bukaresti üléséről (1986. május 9.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. Jelentés a hazai
sugárszennyeződési adatokról (1986. december 17.).

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. tétel – sz.n. – 1986.
A polgári védelem közleménye a szennyezettség mértékéről és a határértékekről
(1986. május 8.).

MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/b Szó szerinti jegyzőkönyv
a Minisztertanács üléséről (1986. május 8.).

MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/c Jelentés a Minisztertanács részére.
MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b A minisztertanács ülésének
napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai
következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről
(1986. november 27.).

MNL OL XIX-B-I-a-I-a-695/1986. Háttérinformációk a radioaktív sugárzásról
(1986. május 7.)

MNL OL XIX-B-I-ai-I-a-579/1986 Berki Mihálynak, a Polgári Védelem Országos
Törzsparancsnokának jelentése Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter részére
az atomerőműben történt balesetről (1986. április 30.).

MNL OL XIX-B-I-y-1986.05.12. 7/b Részlet belügyminiszteri értekezlet szó szerinti
jegyzőkönyvéből (1986. május 12.).

MNL OL XIX-J-I-j-1986-SZU -145-532-002679/1/1986. Rejtjeltávirat a szovjet
atomerőmű meghibásodásáról (1986. április 29.)

MNL OL XIX-J-I-j-1986-SZU -145-532-002679/1986. Monori István kijevei főkonzul
rejtjeltávirata a lakosság evakuálására vonatkozó szovjet intézkedésekről
(1986. április 29.)

MNL OL XIX-J-I-k-1986-SZU-I-45/5-13709/II/1986. Krausz György feljegyzése
a sugázmérési eredmények cseréjéről Ausztriával (1986. május 9.)

MNL OL XIX-A-2-af-00147-II-szn/1986. 147/a Emlékeztető a csernobili
atomerőműben történt balesetből adódó feladatok megbeszélésről
(1986. május 16.)

MOL M-KS 288. f. 5/367 ő. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás
megjavításáról, 1965. június 8.

MOL OL XIX-J-I-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban
kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról
(1986. május 18.).

==== Hivatkozott irodalom ====

1986. évi II. törvény a sajtóról 2§ (1).

1986. évi II. törvény a sajtóról.

http://www.okm.gov.hu/letolt/elektronikus_ugyintezes/1986eviztv.pdf
(utolsó letöltés: 2020. július 31.).

Aszódi, 2006

Aszódi Attila: Csernobil 20 éve, *Fizikai Szemle*, 4. sz. 114–118.

<http://fizikaiszemle.hu/archivum/fszo604/aszodio604.html>
(utolsó letöltés: 2020. július 20.).

Aszódi, 2016

Aszódi Attila: Csernobil 30 – a baleset okai és következményei.

https://aszodiattila.blog.hu/2016/04/26/csernobil_201
(utolsó letöltés: 2020. július 20.).

Bajomi-Lázár, 2005

Bajomi-Lázár Péter, *Médiapolitika*. In uó: *Magyar médiatörténet*

a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Budapest, Akadémiai Kiadó. 19–51.

Balázs, 2006

Balázs Bálint: Csernobil: a kádári tájékoztatáspolitikai csődje.

Múlt-Kor, 2006. április 26.

https://mult-kor.hu/20060426_csernobil_a_kadari_tajekoztataspolitika_csodje
(utolsó letöltés: 2020. július 10.).

Balázs–Müller–Sipos, 2006

Balázs Bálint – Müller Rolf – Sipos Zoltán: A csernobili tragédia és a tájékoztatáspolitikai csődje. *Rubicon*, 4. sz. 12–29.

Békés, 2019

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest, Osiris Kiadó.

Bozóki–Csapody–Csizmadia–Sükösd (szerk.), 1991

Bozóki András – Csapody Tamás – Csizmadia Ervin – Sükösd Miklós (szerk.):

Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 5–6-i konferenciájának előadásai és vitája. Budapest, T-Twins Kiadó.

Cseh–Haász–Katona–Ring–Tóth (szerk.), 2018
Cseh Gergő Bendegúz – Haász Réka – Katona Klára – Ring Orsolya – Tóth Eszter (szerk.): „*Ez a sugárzás nem ismer határokat*”. *Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó.

Földes, 2012

Földes György: Ívek és töréspontok Kádár János politikai pályáján.
Korunk, 7. sz. 33–46.

Földes, 2018

Földes György: *Ívek és töréspontok. Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Fricz, 1988

Fricz Tamás: *Az MSZMP és a tömegkommunikáció. A párt hivatalos nézetei a tömegkommunikáció politikai intézményrendszerben betöltött, illetve társadalmi szerepéről az 1957–1986 közötti tájékoztatáspolitikai dokumentumok tükrében*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Alfaprint Nyomdaipari Kiszövetkezet, 3. szám, belső kiadvány.

Germuska, 2010

Germuska Pál: Zápor, zivatar, jégeső. In: Kozák Gyula (szerk.): *Kádárizmus – átereszek. Évkönyv XVIII*. Budapest, 1956-os Intézet. 185–220.

Gibbs, 1999

Gibbs, Joseph: *Gorbachev's Glasnost. The Soviet Media in the First Phase of Perestroika*. College Station, A&M University Press.

Hallin–Mancini, 2004/2008

Hallin, Daniel C. – Mancini, Paolo: *A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest, AKTI–Gondolat.

Heller, 1981

Heller Ágnes: A sztálini legitimáció és ami utána következik.
Magyar Füzetek, 8. sz. 83–103.

Kádár, 1983

Kádár János: Előadói beszéd a Központi Bizottság április 12–13-i ülésén.
Társadalmi Szemle, 5. sz. 3–19.

Kalmár, 2014

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet rendszer 1945–1990.* Budapest, Osiris Kiadó.

Kékesdi-Boldog, 2018

Kékesdi-Boldog Dalma: Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikai egy rendkívüli esemény tükrében: a csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban. *Médiakutató*, 2. sz. 49–61.

Kékesdi-Boldog, 2019

Kékesdi-Boldog Dalma: A csernobili atomkatasztrófa kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádióban. *Médiakutató*, 4. sz. 21–35.

Kékesdi-Boldog, 2020

Kékesdi-Boldog Dalma: A csernobili atomkatasztrófa hírei a Magyar Televízióban. *Médiakutató*, 2. sz. 37–55.

Mangel, 2020

Mangel Gyöngyi: Csernobil: atomkatasztrófa és a tájékoztatás csődje, *Magyar Hang*, április 27. <https://magyarhang.org/publicisztika/2020/04/27/csernobil-atomkatasztrofa-es-a-tajekoztatasi-csodje/> (utolsó letöltés: 2020. július 28.)

Müller, 2007

Müller Rolf: Májusban – titokban. *Betekintő*, 2. sz.
Utolsó letöltés: 2020. november 23.

Nagy, 1989

Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom. A lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről. *Jel-Kép*, 4. sz. 52–64.

Peterson–Schramm–Siebert, 1956/1984

Peterson, Theodore – Schramm, Wilbur – Siebert, Fredrick S.: *Four Theories of the Press.* Urbana–Chicago, Chicago University Press.

Plokhy, 2018

Plokhy, Serhii: *Chernobyl. History of a Tragedy.* London, Allen Lane & Penguin Books.

Rangos, 2014

Rangos Katalin: Az agitprop nem a nyilvánosság – Győrffy Miklóssal hetvenedik születésnapján Rangos Katalin beszélget, *Médiakutató*, 1. sz. 25–32.

Ripp, 2009

Ripp Zoltán: *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Romsics, 2010

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.

Schlett, 1990

Schlett István: Egy ál(lam)párt tündöklése és bukása. Vázlat az MSZMP történetéről. *Századvég*, 3–4. sz. 50–58.

Sipos, 2010

Sipos Balázs: *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Sipos, 2015

Sipos Balázs: Szempontok a Horthy-kor és a Kádár-kor nyilvánosságának vizsgálatához-összehasonlításához. *Me.Dok: Média-Történet-Kommunikáció*, 3. sz. 27–42.

Sipos–Takács, 2005

Sipos Balázs – Takács Róbert: Újságírói normák. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 53–88.

Kulcsszavak

=====

sajtó, Szovjetunió, tudomány

/ “The Soviet Comrades Do Not Inform Us” /

Measures after the Chernobyl nuclear disaster and the media representation of the accident in Hungary

From The Chernobyl nuclear disaster of 1986 was a complex case with several aspects: it was a health threat, it showed the technical backwardness of the Soviet Union, and it was also a political issue which still arouses the interest of the public. Due to the accident, the nuclear cloud polluted an area of over 30,000 square kilometers and reached Western European territories as well. The Soviet officials first held back all information, and then denied knowing anything about the accident. Two days later, after many official Western diplomatic inquiries, the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) issued a short announcement on 28 April, in which they admitted the fact of the disaster. The first insufficient information had a significant impact on the Hungarian information policy, and the communication of the disaster is still a controversial topic in Hungary.

Media representation of the Chernobyl nuclear accident should be analyzed in a complex way considering the local and global political context, the local characteristics of the Soviet communist media system and also regarding the information which was available to the Hungarian political leaders. In this paper I attempt to show how this crisis communication case was managed in Hungary. First, I describe the local characteristics of the media system. Secondly, using official archival sources, I try to reveal what was told by the Soviet officials in the first days and what measures were introduced in Hungary. And finally, I will show when and what was communicated through the state-owned Hungarian media about the disaster.

===== *Palasik Mária* =====

/// „A hazatért személyek nagy része megtévedt ember...”¹

A magyar állambiztonsági szervek szerepe az 1956-os emigráció hazatelepítésében

Az 1956-os forradalom alatt és leverése után 200 ezer ember hagyta el Magyarországot.² A berendezkedő Kádár-kormány szembesült a problémával, és 1956. november 19-én határozatot hozott arról, hogy intézkedéseket dolgoz ki a forradalom alatt és azt követően külföldre távozottak hazatérése érdekében.³ Valószínűleg ennek a következménye az a Pócze Tibor rendőr vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes által 1956. november 28-án kibocsátott titkos utasítás, amely elsőként foglalkozott a forradalom napjaiban és a leverését követően elmenekültek hazatelepülésének lebonyolításával.⁴ Történt mindez akkor, amikor a menekülők tömegei javában Nyugatra tartottak, és nem visszafelé jöttek. Az utasítás szerint az Országos Rendőrkapitányságnak hazatelepítési központokat kellett felállítani a nyugati határszakasz három városában, Győrött, Szombathelyen és Zalaegerszegen, hogy az Ausztriába távozott és onnan önként hazatérő, illetve az osztrák határ közelében határátlépési szándékkal tartózkodó embereket összegyűjtsék, gondozásba vegyék, megvizsgálják az előéletüket, tisztázzák a határátlépési szándékuk körülményeit, és biztosítsák lakóhelyükre

1 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 10-21/28/1958. A belügyminiszter 28/1958. számú parancsa, 1958. október 11.

2 == Az adatokról lásd: KSH-jelentés..., 1991; Szászi, 1993: 313–338. Kecskés D. Gusztáv hivatkozik az osztrák belügyminisztérium egyik jelentésére, amely szerint 1957. április 6-ig 174 704 magyar menekült érkezett Ausztriába; a jugoszláv belügyminisztérium tudomása szerint 1957. május 26-ig 19 181 magyar menekült lépte át Jugoszlávia határát. Kecskés, 2017: 469.

3 == Baráth, 2009: 59–60.; 2012: 608. Az MSZMP és a magyar kormány emigrációs politikájáról lásd Szabó, 2007: 187–213.; Baráth, 2011; Kecskés, 2017: 468–469.; Szőke, 2016.

4 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, sz. n. A belügyminiszter-helyettes 20-292/16/1956. számú utasítása a fegyveres erők miniszterének 5005/1956. számú rendelete végrehajtására, a nyugati határszakaszon ideiglenes hazatelepítő központok felállításának elrendelésére. Budapest, 1956. november 28.

történő visszajutásukat. A szökött elítélteket és a „súlyos ellenforradalmi bűncselekményt elkövetőket” az illetékes megyei ügyészségnek kellett átadni. A központ munkatársainak 48 óra állt rendelkezésre, hogy ezt a szűrést elvégezzék. Az utasítás a központok felépítését nem szabályozta, azt viszont elrendelte, hogy a parancsnok állandó kapcsolatot tartson a megyei rendőrkapitányság vezetőjével, továbbá az illetékes szovjet katonai alakulat parancsnokával, valamint az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) IV., azaz belsőreakció-elhárító osztályával.⁵

A hazatelepítési központok a hazatérőkről, illetve a határsávban elfogott személyekről rendszeresen jelentést készítettek, amelyet az ORFK Központi ügyelete kapott meg. 1956. december 29-én az ORFK vezetése „távmondásban” utasította a központokat, hogy 1957. január 1-jén adjanak összefoglaló jelentést működésükről. A szombathelyi központ jelentése szerint 1956. november 29. és december 31. között 103 fő „beáramlót” regisztráltak, közülük 94 férfit, 9 nőt és 10 fiatakorút. Ugyanekkor elfogtak 2 627 fő „kiáramlót”, ebből 1 880 férfit, 747 nőt és 521 fiatakorút. Az ügyészségnek vagy az országos börtönnek 56 főt adtak át. A győri Hazatelepítő Központ összefoglalója szerint 1956. november 27. és december 31. között „bevándorlók” száma 372 fő volt, ugyanekkor 6584 személyt vettek „gondozásba”, akik kifelé tartottak az országból. Közülük 2975 férfi, 1769 nő, 900 fiatakorú, 940 pedig gyermek volt.⁶ A zalaegerszegi központ 1956. év végi összesítő jelentése nem került elő, de az adatokból így is látszik, hogy a központoknak elsősorban a határt kifelé illegálisan átlépni szándékozókkal volt több dolga és nem a hazatérőkkel. Az is nyilvánvaló, hogy a győri központ volt a legaktívabb, a szombathelyit és a zalaegerszegit 1957 elején meg is szüntették. Az utóbbi vezetője, Borbíró László rendőr alezredes maga tett javaslatot a központ felszámolására 1956 decemberében: „*Kérek utasítást arra vonatkozólag, hogy amennyiben 20-ig a napi forgalom átlaga a 30-40 főt nem haladja meg, a központot felszámolhassam, és a teendőket a megyei rendőrkapitányság igazgatásrendészeti teendőit ellátó egységének adhassam át.*”⁷ Majd 1957. március 2-i az az összefoglaló jelentés, amely a központ felszámolásáról tájékoztat. Eszerint az elfogott határsértőkkel a továbbiakban a Határőrség illetékes kerületi felderítő alosztálya, a bejövő hazatelepülőkkel pedig az illetékes megyei politikai nyomozó osztályok foglalkoznak.⁸

5 = = Uo. és lásd még A Központi ügyelet jelentése a hazatelepítési központok működéséről, 1956. november 29. In: Kajári (szerk.), 1996: 267. A központi ügyelet jelentése a hazatelepítő központok munkájáról, 1956. november 30. Uo. 280–282. A Népszabadság már a rendelet megjelenését követő napon úgy tudósított a három központ felállításáról, mint amelyek meg is kezdték működésüket. *Népszabadság*, 1956. november 29. Hazatelepítési központok működnek, 7.

6 = = Kajári (szerk.), 1997: 6.

7 = = Kajári (szerk.), 1996: 532.

8 = = A zalaegerszegi Hazatelepítő Központ összesítő adatai alapján a központ működése alatt összesen 3388 főt kísérték be, de ezen belül nincs feltüntetve a hazatérők száma. Ragyák István rendőr százados jelentése, 1957. március 2. In Kajári (szerk.), 1997:

A menekülteket hazatérésre ösztönző első átfogóbb szabályozás az 1956. december elején kibocsátott 1956. évi 27. számú törvényerejű rendelet volt, amely 1957. március 31-ig tette lehetővé azoknak a közkegyelemben részesítését, akik 1956. október 23. és 1956. november 29. között hagyták el az országot, egyúttal azzal az ígérettel kecsegtetett, hogy a tiltott határátlépés büntette miatt a visszatérők ellen nem fognak eljárást kezdeményezni.⁹ A hazatérési kérelem hivatalos nyomtatványát az adott külképviseleten lehetett beszerezni és személyesen benyújtani vagy postán oda visszaküldeni. Ez mindössze egyoldalnyi terjedelmű volt, és a kérelmezőnek 3 darab fényképet kellett hozzá csatolni.¹⁰ Az a személy, aki a rendelet alapján kérte hazatérése engedélyezését, ingóságait vámmentesen hozhatta be az országba.¹¹

Mielőtt az 1956. évi 27. számú törvényerejű rendelet hatálya lejárt volna, 1957. március 29-én a Magyar Közlönyben megjelent egy újabb törvényerejű rendelet (1957. évi 24. számú). Ez kimondta, hogy azok ellen, akik a határt 1956. október 23. és 1957. január 31. között lépték át, és 1957. március 31-ig valamelyik külképviseleten vagy a hazatelepítéssel megbízott hivatalos szervnél bejelentik hazatérési szándékukat, nem lehet tiltott határátlépés miatt eljárást indítani. A rendelet megjelenése után ezzel azonban már senki nem élhetett, mert utolsó paragrafusa alapján csak másnap, április 1-jén lépett hatályba.¹² Azok számára viszont, akik 1957. január 31-ig engedély nélkül külföldre távoztak, a továbbiakban 1957. április 2-ától egyéni elbírálás alapján biztosította, hogy Magyarországra visszatérjenek; a tiltott határátlépés miatt eleve büntetlenséget azonban már csupán azoknak a kiskorúaknak ígért, akik hazatérésük időpontjáig a 18. életévüket nem töltötték be.¹³ A rendelkezés viszont nem tért ki arra, hogy mi történjen azokkal, akik 1957. január 31. után lépték át a határt illegálisan.

A belügyminiszter és a külügyminiszter április 13-án bocsátották ki a fenti törvényerejű rendelet közös végrehajtási utasítását. Ebben szabályozták, hogyan lehet a külképviseleteken jelentkezni a hazatérésre, valamint mentesítést kérni a tiltott határátlépés miatt indítandó büntetőeljárás alól.¹⁴ Az igénylőnek ezúttal is a külképviseleten beszerezhető kérdőívet kellett kitölteni, ahhoz ezúttal két darab fényképet

360–361. A zalaegerszegi Hazatelepítési Központról lásd Csomor, 2001: 171. A hazatelepítő központok 1956–1957 között keletkezett irataiból 0,12 ifm található: MNL OL XIX-B-1-ap jelzet alatt.

9 = = A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 27. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi október 23. napját követőleg külföldre távozott személyek közkegyelemben részesítéséről. *Magyar Közlöny*, 98. sz., 1956. december 1.

10 = = ÁBTL 3.1.5. O-16.912. M. Erzsébet esete, 17.

11 = = A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 22/1956. (XII. 13.) számú határozata. *Magyar Közlöny*, 102. sz., 1956. december 13. 598.

12 = = A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 24. számú törvényerejű rendelete a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítéséről. *Magyar Közlöny*, 37. sz., 1957. március 29.

13 = = Uo.

csatolni, majd eljuttatni az érintett külképviseletre, hogy az elküldje az iratokat a BM Útlevel Osztályának a hazatérési engedély és a mentesítési kérelem megadása érdekében.¹⁵ A jogszabály szerint a Belügyminisztériumnak a kérdőív megérkezésétől számítva két hét állt rendelkezésre, hogy döntsön a kérelemről, illetve a mentesítés megadásáról. Rendkívüli esetekben, amikor a kérelmező hazatérését fontos politikai érdekek tekintették, az engedélyt táviratban is lehetett kérni. Ilyen esetekben a BM 72 órán belül köteles volt döntenie az engedélyekről. A hazatérési engedélyt és a tiltott határátlépés miatt indítandó büntetőeljárás alóli mentességet az adott külképviselet vezetője is megadhatta kiskorúaknak, a velük hazatérő szülőknél és nagyszülőknél, valamint a terhes anyáknak. A hazatérők fogadására Győrött és Szegeden fogadóbizottságok felállításáról rendelkeztek, ezek feladatául csupán annyit jelöltek meg, hogy a hazatérőket a lakóhelyükre irányítják.¹⁶ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a győri Hazahozatali Központ folytatta működését, illetve Szegeden nyitottak egy újabbat a Jugoszláviából visszatérők szűrésére.

A belügyminiszter 3. számú – ugyancsak április 13-i – utasítása alapján a hazatérési kérelmek elbírálására és az engedélyek megadására ún. Bizottságot kellett létrehozni – ezt a későbbi iratokban hol Hazahozatali, hol Hazatelepítési, hol pedig Hazatelepítő Bizottságnak hívják –, amelynek tagjait a BM Politikai Nyomozó Főosztály kémelhárító, hírszerző és belsőreakció-elhárító osztálya, valamint a BM Útlevel Osztály¹⁷ delegálta, az utóbbi adta a bizottság titkárát, vezetője pedig a belsőreakció-elhárító osztály vezetője volt.¹⁸ Egyúttal az Útlevel Osztályon egy külön nyolcfős részleget kellett felállítani a hazatérési kérelmek kezelésére, illetve az utasítás egyértelműen rendelkezett, hogy a hazatelepítési kérelmekkel kapcsolatos előkészítő munkát az Útlevel Osztály intézi. A rendelkezés szerint a hazatérők prioritásait, vagyis annak ellenőrzését, hogy az állambiztonsági nyilvántartásban szerepel-e az

14 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-4/1957. A belügyminiszter és a külügyminiszter 1. számú közös utasítása az 1957. évi 24. sz. tvr. végrehajtására, Budapest, 1957. április 13.

15 == MNL OL XIX-J-1-j, TÜK Vegyes, 1945–1964, 116. doboz. 001814/1957. április, a Külügyminisztérium küldeménye a követségeknek: „A jogellenesen külföldre távozott személyek hazatéréséről intézkedő 1957. évi 24. számú tvr. végrehajtása”.

16 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-4/1957. A belügyminiszter és a külügyminiszter 1. számú közös utasítása az 1957. évi 24. sz. tvr. végrehajtására, Budapest, 1957. április 13.

17 == Az osztály elnevezése 1957 és 1961 között BM Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) és Útlevel Osztály. Krahulcsán, 2013: 349–381.

18 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-20/3/1957. A belügyminiszter 3. számú utasítása, Budapest, 1957. április 13. Az utasítás az egyes osztályok megjelöléseként a szerveknek a forradalom előtti számozását használja: BM Politikai Nyomozó Főosztály I., II., IV. Osztálya, valamint Útlevel Osztály – annak ellenére, hogy a belügyminiszter 8/1957. számú 1957. április 9-i parancsában már új szervezeti felállásról rendelkezett, lásd ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-200/8/1957. Az az osztályok elnevezését és számozását az új felépítésnek megfelelően egy hónap múlva szabályozták pontosan, addig az több vonatkozó rendeletben is megtévesztően szerepelt. Lásd ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-200/2/1957. A belügyminiszter 12/1957. számú parancsa. 1957. május 3.

illető az ORFK VI. Osztálya¹⁹ és a Politikai Nyilvántartó Osztály²⁰ 24 órán belül köteles volt elvégezni.²¹

Tatai József rendőr őrnagy, az Útlevel Osztály vezetője 1957. június 25-én jelentést készített feljebbvalói számára a Hazahozatali Bizottság megalakulásának körülményeiről és addigi tevékenységéről. Eszerint a bizottság 1957. május 2-án jött létre, ám a munkát csak május közepén kezdte meg, mivel nem állt rendelkezésre elegendő munkatárs és megfelelő helyiség.²² Tatai beszámolt arról, hogy a kérelmezőkről környezettanulmányt készítenek, amiben Dobróka János rendőr alezredes és osztálya segíti a munkájukat.²³ Ez azt jelenti, hogy Dobróka a 11/9., vagyis a Környezettanulmányozó és Figyelő Osztály vezetőjeként az osztályával együtt bekapcsolódott a hazatelepülők szűrésébe.

Tatai beszámolója szerint a gyakorlatban a hazatelepítés folyamata úgy működött, hogy a belügyminiszter és a külügyminiszter közös utasítását megküldték a diplomáciai testületeknek, akik hozzá is fogtak az információ terjesztéséhez a hazatérés lehetőségéről, az érdekeltekhez eljuttatták a kérelmet tartalmazó nyomtatványt, a kitöltött kérelmeket fogadták, viszont azokat nem tudták továbbítani a BM Útlevel Osztálynak, mert ott a munka előfeltételei hiányoztak. Ezért a Külügyminisztériumban gyűjtötték össze a követségekről beérkezett kérelmeket, majd a külügy küldte meg a BM-nek, ahol viszont a jogszabályban megadott kéthetes határidőt nem tudták tartani. Tatai József rendőr őrnagy jelentésében megjegyezte, hogy a feltorlódott ügyek miatt 3-4 hétre van szükségük egy-egy eset elintézésére. Tatai szóvá tette, hátráltatja a munkát, hogy a kérelmek nincsenek kellően kitöltve, és a kérelmezők között olyan személyek is akadnak, akik sosem éltek Magyarországon. Ezzel együtt a bizottsághoz működésének első három hetében 450 kérelem érkezett, ebből 197-et megtárgyaltak, 150-et engedélyeztek, 47 személy kérelmét pedig nem fogadták el. Viszont 177 személy részére listán engedélyezték a hazatérést; példaként azt a 23 főt említette, akiket a török kormány azért toloncolt át Bulgáriába, mert hazatérési engedélyért folyamodtak.

Tatai tájékoztató az 1957. június 22-én a jugoszláv–magyar határon történt megbeszélésekről, és egyúttal tolmácsolta a jugoszláv kormány azon kérését, hogy a magyar kormány küldjön Jugoszláviába egy olyan bizottságot, amely a táborokat járja,

19 == A forradalom utáni elnevezések zavarában az ORFK II/6. Osztály (1956–1957) lett a BM II/8., vagyis a Vizsgálati Osztály (1957–1962).

20 == Amellett, hogy az elnevezés téves, itt is valójában az ORFK Operatív Nyilvántartó Osztályáról van szó, amely 1957 májusától a BM II/11. Osztálya.

21 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-2013/1957. A belügyminiszter 3. számú utasítása, Budapest, 1957. április 13.

22 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 21-108/1957. A BM Útlevel Osztály Hazahozatali Bizottsága jelentése, Budapest, 1957. június 25.

23 == Uo.

és felvilágosítja a magyar disszidenseket a hazatérés lehetőségéről.²⁴ Más iratokból tudjuk, hogy a Tatai által említett 1957. június 22-i megbeszélések Horgoson zajlottak, az itteni tárgyalások alapján a magyar fél eltekintett a hazatérési kérelmek előzetes belügyminisztériumi felterjesztésétől és egyéni elbírálásától, és a jugoszláv táborokban lévőknél lehetővé tette, hogy a hazatelepítési bizottság előtt tett nyilatkozatuk után csoportosan térjenek haza.²⁵

Tatai ezután rátért arra a megbeszélésre, amit az osztrák–magyar határon folytatott a bécsi magyar követség képviselőjével. Ez alapján úgy értékelte a helyzetet, hogy az osztrák belügyminisztérium nem gördít akadályt a magyar disszidensek hazatérésével szemben. Puja Frigyes követ előtt az osztrák belügyminiszter kijelentette, hogy Ausztriában körülbelül 34 ezer magyar menekült él táborokban, amelyeket az elkövetkező két hónapban fel szándékoznak számolni.²⁶ Tatai jelezte, hogy ennek következtében várható a hazatérők számának emelkedése, ezért előre jelezte, hogy egy-egy kérelem elintézéséhez 3–4 hétre lesz a Hazahozatali Bizottságnak szüksége.

Az emigrációval kapcsolatos ügyek intézésére a Külügyminisztériumban – kizárólag belüleges tisztekből – létrehozták a Külföldi Magyarok Önálló Referatúráját.²⁷ A határra a hazatelepülés szándékával érkező embereket a győri vagy a szegedi Hazatelepítési Központok munkatársai kérdezték ki először, erről jegyzőkönyvet vettek fel.²⁸

24 = = A kormány már az 1956. november 19-ei ülésén döntött arról, hogy magyar–jugoszláv vegyes bizottságot kell felállítani a hazatelepítés elősegítésére. Baráth, 2009: 59–60.; Baráth, 2012: 608. A Jugoszláviában működő hazatérési bizottságok tevékenységéről lásd A. Sajti, 2007: 201–212.; Hegedűs, 2011.

25 = = A. Sajti, 2007: 210. Valószínűleg ezt az eljárást alkalmazták a Törökországból Bulgáriába áttoloncolt 23 hazatérni szándékozó magyar esetén is. 1957 augusztusában Jugoszlávia végleg lezárta határait a magyar menekülők előtt. Ez azt jelentette, hogy nem csupán a határt illegálisan átlépőket adták vissza a magyar határőröknek, hanem azokat a politikai menedékkért folyamodókat is, akik útlevéllel érkeztek. Jugoszláviából 1957 szeptemberéig 2327 fő települt vissza Magyarországra engedéllyel. Uo. 209.

26 = = ÁBTL 4.2. II. sorozat, 21-108/1957. A BM Útlevelel Osztály Hazahozatali Bizottsága jelentése, Budapest, 1957. június 25. A Kádár-kormány szintén az 1956. november 19-ei ülésén döntött arról, hogy az Ausztriából visszatérni kívánók hazatérésének elősegítésére hazatérő irodát kell felállítani Bécsben. A bécsi Hazatérési Bizottság tagjai 1957. január 15-én érkeztek Bécsbe. Puja Frigyes bécsi követ 1957. január 24-i jelentésében a követség egyik fő feladatának tekintette a Hazatérési Bizottság munkájának támogatását, a „prominensebb” magyarok felkutatását és hazasegítését. Gecsényi (szerk.), 2000: 49.; Baráth, 2012: 608.

27 = = A. Sajti, 2007: 204.; Baráth, 2013: 1499.

28 = = Az 1957. május vége és 1958. január közepe között hazatértek meghallgatásáról rendelkezésre állnak a győri Hazatelepítési Központ által felvett jegyzőkönyvek és határozatok az ÁBTL-ben: ÁBTL 3.1.5. O-9827.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/a.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/1.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/1a.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/1b.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/2.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/2a.; ÁBTL

A hazatérések lebonyolításával sem a külügy, sem a belügy nem volt megelégedve. A magyar vezetés az 56-os esetleges hazaérő emigrációra úgy tekintett, mint amit a nyugati propaganda felhasznál és ellenséges ügynököknek beszervez. Ez az álláspont érhető tetten a Külföldi Magyarok Önálló Referatúrájának a Külügyminisztérium Kollégiuma 1957. októberi ülésére készített előterjesztésében is: „...akiket nem nyerünk meg az Óhaza számára, vagy legalábbis nem semlegesítünk, azok az imperialista kémszervezetek járszalagjára kerülnek, propaganda-gépezetüket szolgálják, számtalan esetben felhasználják őket ellenünk.”²⁹

Valószínűleg ennek a következménye az 1957 végén született 58. számú belügyminiszteri parancs, amelynek a bevezetője kemény kritikát fogalmazott meg: a „Belügyminisztérium szervei az eddigiek során nem tettek meg minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy az amnesztia, illetve az egyéni kegyelem alapján hazatért személyek közül felderítsék az ellenséges ügynököket. Az amnesztiával, illetve az egyéni kegyelem útján hazatértek azonosságának ellenőrzése nem történt meg. Kihallgatásuk sablonos, többnyire eredménytelen volt...”³⁰ A hazatérési kérelem formanyomtatványa nem változott, azt továbbra is Magyarország külképviseletein lehetett beszerezni, kitölteni és benyújtani akár személyesen, akár postán feladva. A kitöltött kérelmek változatlanul a Külügyminisztériumba kerültek, azokat onnan a Belügyminisztérium Hazahozatali Bizottságához továbbították, amelyet viszont a fenti parancs alapján átalakítottak, a BM Ütlevel Osztályát kihagyták a hazatelepítésekkel kapcsolatos munkák koordinálásából. Ezután a szerv öt főből állt; tagjait a belügyminiszter nevezte ki a politikai rendőrség vezetőiből. Eszerint a Hazahozatali Bizottságban a BM Politikai Nyomozó Főosztály 11/3. osztályát (hírszerzés) Veres Mihály rny. őrnagy,³¹ a 11/5. osztályát (belsőreakció-elhárítás) Komornik Vilmos rny. őrnagy, valamint a BRFK Politikai Nyomozó Osztályát Vári József rny. alezredes képviselte, s az egész bizottságot a BM 11/2. osztály (kémelhárítás) alá rendelte Turcsán József rny. alezredes, osztályvezető-helyettes vezetésével. A bizottság titkára Berecz János rny. alezredes lett. A BM 11/2. (Kémelhárító) Osztályon belül Berecz szervezte meg

3.1.5. O-9827/2b; ÁBTL 3.1.5. O-9827/3.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/4.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/4a; ÁBTL 3.1.5. O-9827/4b; ÁBTL 3.1.5. O-9827/5.; ÁBTL 3.1.5. O-9827/5a; ÁBTL 3.1.5. O-9827/5b.

29 = = Baráth, 2013: 1499.

30 = = ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-200/58/1957. A belügyminiszter 58. számú parancsa, Budapest, 1957. december 13.

31 = = A hírszerzés osztályvezetője, Móró István rendőr alezredes 1958. május 29-én egy feljegyzésben kérte Galambos József főosztályvezetőt, hogy Veres Mihályt mentse fel a bizottsági tagság alól, és helyette Tar Ferenc rendőr őrnagyot javasolta kinevezni. A cserét azzal indokolta, hogy a hírszerzésen belül 1957 végén alakult meg az emigrációs alosztály, ahol Tar az egyik csoportvezető volt, s ebben a tisztségében addig is eljárta a Hazahozatali Bizottság üléseire, és részt vett annak munkájában. ÁBTL 1.6. 63-893/1958. 05. 29.

a 11/2-k,³² vagyis a hazahozatali alosztályt, amelynek 1958 februárjától vezetője lett.³³ A belügyi parancs 1957. december 15-i hatállyal megszüntette a korábban Győrött és Szegeden működő hazatelepítési központokat.³⁴

A hazatérni szándékozók kérelmeit továbbra is a külügy gyűjtötte össze és juttatta el a belügynek. A Hazahozatali Bizottságnak – a jogszabály szerint – a kérelem beadásától számítva három hét állt rendelkezésre, hogy döntsön az engedélyezésről. A döntéshez a bizottság apparátusának munkatársai beszerezték a szükséges adatokat és információkat. Mindenekelőtt prioritálták a kérelmezőt, ezután ún. környezettanulmányt folytattak: ellenőrizték, mit csinált a forradalom előtt, alatt, milyenek a családi körülményei, valamint hol fog lakni és dolgozni a hazatérés után. A környezettanulmány során felkeresték a szülőket, rokonokat, barátokat, szomszédokat, munkatársakat, munkahelyi vezetőket, de még az egykori üzemi párttitkárt is.³⁵ A kérelmező személyi igazolványának törzslapjáról beszerezték egy fotómásolatot, hogy majd a fénykép alapján tudják azonosítani az illetőt. Pozitív döntés esetén a kérelemben megjelölt lakhely alapján meghatározták, hogy az adott személy esetében a politikai rendőrség melyik területi szerve illetékes intézkedni, és a fenti iratcsomagot annak is, illetve a Határőrségnek is megküldték. Vagyis a 11/2-k alosztály országos hatáskörrel rendelkezett, koordinálta a hazatéréssel kapcsolatos állambiztonsági munkát. Ez a szerv vezetett nyilvántartást a hazatérőkről, de még azokról is, akiktől megtagadták a hazatérést, valamint mindazokról a személyekről, akik a hazatértek vallomásaiban a Magyar Népköztársaság ellenségeiként tűntek fel. Annak, akinek kérelmét jóváhagyták, egy év állt rendelkezésre, hogy éljen a lehetőséggel, és előteremtse, illetve összegyűjtse az útiköltségre valót. Annak, aki nem élt a lehetőséggel, egy év lejártá után újra kellett kérelmeznie az engedélyt, ha továbbra is úgy gondolta,

32 = = Borvendég, 2019: 21.

33 = = ÁBTL 2.8.2.2. „D-28”. Berecz János; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 308/1958. számú parancsa, 1958. január 31. Fekete–Palasik–Simon, 2013: 157–159. A Berecz Jánosról 1960-ban készült minősítés szerint: „Különösen kiemelkedő munkát végzett a disszidensek feltérképezésében, nyilvántartásában, a különböző operatív szervezetek disszidensekről és a külföldön lévő lágerekről rendszeresen küldött értékelő anyagokkal.” Uo.

34 = = ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-200/58/1957. A belügyminiszter 58. számú parancsa, Budapest, 1957. december 13. Ennek ellenére a hazatelepülők kihallgatásáról a győri központ által készített jegyzőkönyvet még 1958. január 11-i dátummal is találunk (ÁBTL 3.1.5. O-9827/5a Cs. Sándor és Cs. Ernő esete, 430.), bár egy 1958. július 23-i szolgálati jegy szerint a győri Hazatelepítő Központ 1958. január 10-én megszűnt. ÁBTL 3.1.5. O-9827. 270. A kémelhárítás 1957. évi összefoglaló jelentése szerint a győri Hazatelepítő Központ Nyugatról 7346 amnesztiával hazatérő személyt „telepített haza” 1956. november 29. és 1957. december 21. között. ÁBTL 1. 6. A BM II/2. Osztály jelentése az operatív helyzet vázlatához címmel, 1957. december, 2. sz. melléklet: Kimutatás az amnesztiával hazatért személyekről.

35 = = ÁBTL 3.1.5. O-16.846. Jelentés T. K. István és felesége környezettanulmányáról, 1960. június 18. 233–234.

visszatér Magyarországra. A BM II/2-k alosztály összesítette mindazt az információt, amelyet a befogadó táborokról szerzett a hazatelepülőkötől, továbbá tartotta a kapcsolatot a Külügyminisztériummal és a sajtóval.³⁶

A hazatérőket a határ átlépésekor azonosították, bevonták hazatérési engedélyüket, elvették a náluk lévő magyar és külföldi személyi igazolványokat. Elkobozták tőlük az ellenségesnek ítélt propagandaanyagot, és a holmijukat vámvizsgálatnak vetették alá. Az útlevélkezelő tiszt utazási igazolványt állított ki számukra, amely a határállomástól a lakhely szerint illetékes megyeszékhelyig volt érvényes – mintegy 24 óra időtartamra. A hazatérőt utasították, hogy 24 órán belül jelentkezzen a lakhely szerint illetékes megyei rendőr-főkapitányságon. Az elvett igazolványokat pedig futárral küldték el ugyanide. A hazatérőket mind a megyékben, mind a fővárosban a lakhely szerint érintett területi szerv kémelhárító alosztályának tisztjei hallgatták ki egy előre meghatározott kérdéssor alapján, amelyet a BM II/2. (kémelhárító) Osztály állított össze. Így az ország különböző helyein zajló kihallgatások során viszonylag egységesen kérdezték a hazatelepülőket arról, miért hagyták el hazájukat, milyen menekülttáborokban jártak, kikkel ismerkedtek meg Nyugaton, hogy ment a soruk a választott országban a hazatelepülésig, miért döntöttek a visszatérés mellett.³⁷ Az érintett megyei (vagy budapesti) Politikai Nyomozó Osztály 2. alosztálya (kémelhárítás) értékelte ki a jegyzőkönyveket, és döntött az operatív nyilvántartásba vételről, a későbbi felülvizsgálat során pedig arról, hogy az illetőt meghagyják-e a kutató nyilvántartásban. A hazatérő egy hónapra ideiglenes személyi igazolványt kapott, amellyel a lakhely szerinti járást, várost nem hagyhatta el. A rendőrségnek kellett ellenőrizni, hogy valóban a megadott lakhelyen tartózkodik-e, valamint gondoskodni arról, hogy új személyi igazolványt kapjon, amibe be kellett vezetetni az utolsó külföldi lakcímét. Ugyancsak a kémelhárító alosztályoknak kellett elvégeznie a hazatértek folyamatos operatív ellenőrzését, kiválasztani közülük a potenciális ügynököket, és beszervezni őket, valamint a kémelhárító alosztályok feladata lett, hogy *„területükön összefogják és irányítsák a hazatérőkkel kapcsolatos összes munkát”*.³⁸ Az utasítás egyértelművé tette, hogy az *„amnesztia, illetve az egyéni elbírálás alapján hazatérőkkel kapcsolatos intézkedések központi irányítása és ellenőrzése a II/2. Osztály feladata”*.³⁹

36 == Borvendég, 2019: 21.; Krahlucsán, 2013: 349–381.

37 == ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-200/58/1957. A belügyminiszter 58. számú parancsa, Budapest, 1957. december 13. Eszerint a kihallgatásról három példányban készült jegyzőkönyv, egy a kihallgatást végző egységnél maradt, egyet a Hazahozatali Bizottságnak, egyet pedig az illetékes járási vagy kerületi politikai nyomozó részlegnek küldtek el. A rendelet kötelezővé tette az amnesztiával vagy egyéni kegyelemmel korábban hazatérők „feldolgozás alá vonását” is.

38 == Uo.

39 == Uo.

A Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája 1958. január 14-én az 1957. évi 24. törvényerejű rendelet magyarázataként 22 magyar követségnek elküldött egy állásfoglalást, amely szerint az 1957. április 2. után illegálisan külföldre távozott magyar állampolgároknak az egyéni elbírálás adta, illegális határátlépésre vonatkozó amnesztia nem terjed ki. A kérelmet ők is beadhatják, az engedélyt megkaphatják, azonban a hazatérés után az illegális határátlépésért felelősségre lesznek vonva, amiért a bíróságok általában 6 havi börtönbüntetést szabnak ki – de valójában ez nem volt gyakorlat.⁴⁰

Az 1958. október 11-én megjelent újabb belügyminiszteri parancs tovább szabályozta az „ellenforradalmi események alatt és után” jogellenesen külföldre távozott, de hazatért személyekkel kapcsolatos belügyi elhárító munkát.⁴¹ A parancs adatai szerint 193 ezer ember hagyta el az országot, és ebből 20 ezer fő tért vissza legálisan, 4-5 ezer fő pedig illegálisan. Leszögezte: *„A hazatért személyek nagy része megtévedt ember, a népi demokráciának nem ellensége. Közülük azonban több személyt az ellenséges hírszerző szervek beszerveztek. Emellett figyelembe kell venni, hogy a kiszökött személyeket nyugaton részletesen kihallgatták, ahol állami és katonai titkokat szolgáltatott ki az imperialista hírszerző szerveknek. Ennek alapján számolni lehet azzal, hogy a hazatért személyek közül egyeseket itthon még utólag is kényszeríteni akarnak a részükre végzendő aknamunkára.”*⁴² Azt is kifejtette, hogy az egy évvel korábbi, 58. számú parancsa óta a helyzet javult, de az elhárítás továbbra sem kielégítő, a politikai rendőrség nem fordít kellő figyelmet a még 1956-ban és 1957-ben legálisan és illegálisan hazatértek felderítésére. Az elhárító munka elsődleges feladatává tette a hazatérők között lévő „gyanús elemek” leleplezését. Azzal bírálta az addigi gyakorlatot, hogy a visszatérők korábban felvett kihallgatási jegyzőkönyvei „életrajzi jellegűek”, ezért elrendelte, hogy a kihallgatásokat profibb módon kell lefolytatni, ezt pedig szervezeti átalakítással szándékozott megvalósítani. Utasított, hogy Budapesten a kerületi széttagolódás helyett egy 7–8 fős központi csoportot kell felállítani, a megyei politikai nyomozó osztályokon pedig egy-két képzett vizsgálót kell ezzel a munkával megbízni. Ekkor hozták létre a BRFK-n a 2. alosztály C-csoportját, amely Budapesten a továbbiakban koordinálta az engedéllyel külföldről hazatérők kihallgatását. A csoport központi irodája, ahol a visszatérőket meghallgatták, a Népköztársaság útján (Andrássy út) volt. A belügyminiszter a kihallgatásoktól több operatív munkában használható információt várt. Többek között elrendelte a már megszünt

40 = = MNL OL XIX-J-1-j, TÜK Vegyes, 1945–1964, 117. doboz. 00378/szig.titk., 1958. január 14. Első József referatúra vezető a követségeknek. Első József az állambiztonsági szervek hírszerző tisztje volt. Lásd Baráth, 2012: 609. Ez az állásfoglalás sem tér ki arra, mi legyen azokkal, akik 1957. január 31. és április 1. között hagyták el az országot, és szeretnének visszatérni.

41 = = ÁBTL 4.2. II. sorozat, 10-21/28/1958. A belügyminiszter 28/1958. számú parancsa, 1958. október 11.

42 = = Uo.

nyugati lágerek operatív helyzetének utólagos feldolgozását, az ellenséges szándékkal hazatérők vagy „*visszaküldöttek*” kiszűrését, valamint a hazatértek esetleges visszafordítását is. Végezetül arra is kitért, hogy a hazatért személyek vezető pozíciót nem tölthetnek be – mindezt a „*konspiráció szigorú betartásával*” kell biztosítani.⁴³

Egy hónapon belül tovább formálódott a hazatérést szabályozó adminisztrációs rendszer, amiről a belügy-, a külügy-, a honvédelmi, az igazságügyi miniszter, valamint a legfőbb ügyész közös utasításban rendelkezett 1958. november 7-én.⁴⁴ Az utasítás kiadását a hazatérést kérelmezők növekvő számával indokolták, valamint azzal, hogy a kérelmeket egységesen bírálják el az illetékes hatóságok. Az utasítás egyértelműen leszögezte, hogy a hazatérését kérelmező személlyel kapcsolatos vizsgálatot a BM folytatja le, és csak abban az esetben engedélyezi a kérelmező hazatérését, ha nem veszélyezteti az állam biztonságát, vagy nem sért más fontos államérdeket. Azt a személyt, akinek a hazatérését a belügy engedélyezte, az érintett külképviseleti szerv erre a célra kiállított igazolvánnyal látja el, egyúttal figyelmezteti, hogy az engedély nem jelent kegyelmet, a hazatérőnek vállalnia kell a büntetőjogi felelősséget a büntetőjogszabályba ütköző cselekedetért. Az utasítás csökkentette a külképviseleti szerv hatáskörét, ezután már csak a 18. életévét be nem töltött fiataloknak adhatott ki saját hatáskörben engedélyt, a hozzátartozóik kérelmét ezután a belügyhöz kellett felterjeszteni, amely az ilyen eseteket soron kívül vizsgálta.⁴⁵ Az engedéllyel hazatérőkkel szemben a következő egységes eljárás lefolytatását írta elő:

- Azt a személyt, aki külföldre távozása előtt a tiltott határátlépésen kívül más jelentős bűncselekményt is elkövetett, vagy külföldi tartózkodása alatt a népköztársaság elleni bűntettet követett el, előzetes letartóztatásba kell helyezni, és a büntetőeljárást vele szemben le kell folytatni.
- Annak, aki a tiltott határátlépésen kívül egyéb bűncselekményt nem követett el, mellőzni kell az előzetes letartóztatását, ha az illető büntetlen előéletű munkás, paraszt vagy értelmiségi. Más elbírálás alá estek a hivatásos tisztek, tiszthelyettesek, továbbszolgálo állományú vagy sorkatonai szolgálatukat töltő személyek. Az utóbbi kategóriába tartozókat eljárási kegyelemre kellett előterjeszteni, ha a szökés 1956. október 23. és december 1. között történt, a többiek ellen külföldre szökés miatt le kellett folytatni a büntetőeljárást.

43 == Uo.

44 == MNL OL XIX-J-1-j, TÜK Vegyes, 1945–1964, 117. doboz. A belügy-, a külügy-, a honvédelmi, az igazságügyi miniszter és a legfőbb ügyész 10-22/1958. számú együttes utasítása a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyekkel szemben követendő eljárásról, Budapest, 1958. november 7.

45 == Uo. Eddig mindazoknak kiadhatta a külképviselet a hazatérési engedélyt, akik 1956. október 23-án még nem töltötték be a 18. életévüket, ezután pedig csak a kérelem benyújtásakor kiskorúaknak adhattak mentességet, feltéve, hogy 1957. január 31-ig hagyták el az országot. Az utasítást a folyamatban lévő ügyekben is alkalmazni kellett, ami szintén okozott némi tiltakozást a külképviseleteken.

Az érintett követségeken valószínűsíthetően okozott egy kis zavart, hogy az Elnöki Tanács hatályban lévő 1957. évi 24. számú törvényerejű rendelete csupán a Magyarországot 1957. január 31-ig elhagyók hazatéréséről rendelkezett; mint láttuk, ők április után egyéni elbírálás alapján mentesülhettek a tiltott határátlépés miatti felelősségre vonás alól. A követségeken viszont egymás után jelentek meg olyan hazatérni szándékozók, akik 1957. január 31. után hagyták el az országot, s velük az 1958. november 7-én – a négy miniszter és a legfőbb ügyész által – kiadott együttes utasítás sem foglalkozott. A külképviseletek gyakorlata eltért egymástól, ezért ezt orvosolandó, a külügyminiszter kiadta a 15/1958. számú utasítását az illegálisan külföldre távozott magyar állampolgárok hazatérésével kapcsolatos ügyintézésről.⁴⁶ Leszögezte, hogy azok, akik 1956. október 23. és 1957. január 31. között engedély nélkül távoztak külföldre, továbbra is fordulhatnak a külképviseletekhez hazatérési engedélyért, őket továbbra is megillette a tiltott határátlépés büntette alóli mentesítés.⁴⁷ Nekik a hazatérési kérelmet 3 példányban és 4 fényképet mellékelve kellett benyújtani. (Ebben a dokumentumban esik először szó arról, hogy hány példányban kell a kérelmet beadni.) A kérelmezőknek más teendőjük nem volt. A rendelkezés először tért ki az 1957. január 31. után illegálisan eltávozókra. Ők a szükséges kérdőív kitöltése és a fényképek mellékelése mellett még egy nyilatkozatot is kötelesek voltak kiállítani két példányban, amely szerint tudomásul veszik, hogy hazatérésük után tiltott határátlépésért felelősségre lesznek vonva.⁴⁸ Ugyanez a szabály vonatkozott azokra is, akik 1945 és 1956. október 23. között hagyták el illegálisan az országot, s haza szándékoztak térni. A külügyminiszter utasítása kitért a házastársak által beadott hazatérési kérelmekre is. Ha a házasság Magyarországon kötött, és mindketten külföldön éltek, és együtt kívántak hazatérni, elegendő volt egy kérdőívet közösen kitölteniük.

A külügyminiszteri utasítás hangsúlyozta, hogy a „hazatéréssel kapcsolatos ügyintézés, ellentétben sok külképviseletünkön folytatott gyakorlattal, nem adminisztratív, hanem elsősorban politikai feladat”.⁴⁹ Továbbá megfogalmazott új elvárásokat is a követségeken történő ügyintézésrel kapcsolatban: a jövőben – lehetőség szerint – minden kérelmezővel a felterjesztés előtt személyes beszélgetést kell folytatni, illetve érdemben kell állást foglalni az érintett hazatérési kérelmével

46 == MNL OL XIX-J-1-j, TÜK Vegyes, 1945–1964, 117. doboz. 006206/1958. szig. titk. Budapest, 1958. november 18. Jegyzi: Szarka Károly miniszterhelyettes és Első József I. titkár.

47 == Ez az 1957. évi 24. számú törvényerejű rendelet sajátos értelmezése, mivel a jogszabály csupán azoknak a kérelmezőknek adott mentességet, akik 1957. január 31-ig hagyták el az országot, de 1957. április 1. előtt benyújtották hazatérési kérelmüket.

48 == Uo. Az utasítás a követségek tájékoztatásául közölte, hogy ha más bűncselekmény nincs a rovásukon, akkor az érintetteket nem helyezik előzetes letartóztatásba, kb. 3–6 havi felfüggesztett börtönbüntetést kapnak, de ennek letöltésétől – figyelembe véve az 1956 előtti magatartásukat és származásukat – többnyire eltekintenek. (Ílyen nyilatkozattal nem találkoztam a kutatott iratokban.)

49 == Uo.

kapcsolatban. Mivelhogy a befogadó országok között nagy területűek is voltak, szinte lehetetlen volt ezt a pontot a diplomáciai képviselőknek teljesíteni.

1961. június 23-án a BM Politikai Nyomozó Főosztályon kisebb átszervezés történt. A ΚΕΟΚΗ és Útlevel Osztálytól a kémelhárítás átvette a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalt, míg a kémelhárítástól a II/2-k alosztály, amely a hazahozatali ügyeket koordinálta, az Útlevel Osztályhoz került 18 fővel,⁵⁰ ahol B-alosztályként foglalkozott tovább a hazatelepülők ügyeivel.⁵¹

Az 1963. évi amnesztia⁵² a politikai elitnek és az állambiztonsági szerveknek egyaránt új korszakot jelentett a magyar emigráció kezelésében, ugyanis – néhány megszorítással – közkegyelemben részesítette az 1945. április 4. és a jogszabály megjelenése közötti időszakban illegálisan külföldre távozókat. Ezután azonnal új belügyminiszteri parancs intézkedett, hogyan tudják segíteni az időközben átalakított belügyi szervek a jogellenesen külföldön élő állampolgárok hazatérését.⁵³ A belügyi parancs a Hazahozatali Bizottságot megszüntette, a hazatérési kérelmek elbírálását ezúttal az 1962-ben újjászervezett állambiztonságon belül változatlanul meghagyta a BM Útlevel Osztály (III/3.) hatáskörében. A hazatérési kérelmeket továbbra is a külképviseletek menedzselték: összegyűjtötték, de most már véleménnyel ellátva juttatták el a Belügyminisztérium illetékes szervéhez. Az Útlevel Osztálynak a beérkezéstől három hét állt rendelkezésre, hogy elvégezze az előzetes ellenőrzést és meghozza döntést, majd arról a Külügyminisztériumon keresztül értesítse a kérelmet felterjesztő külképviseletet. Az Útlevel Osztálynak a III/I., a III/II. és a III/III. Csoportfőnökségek (a hírszerzés, a kémelhárítás és a belsőreakció- és szabotázselhárítás), valamint a BRFK és a megyei rendőrkapitányságok segítettek a vélemény elkészítésében, erre tíz nap állt rendelkezésükre. A hazatértekkel kapcsolatos ellenőrző intézkedéseket országos szinten a III/II. Csoportfőnökség, vagyis továbbra is változatlanul a kémelhárítás koordinálta. A hazatérteket megérkezésük után 72 órán belül az erre a feladatra az érintett rendőrkapitányságok politikai osztályainak kémelhárító alosztályairól kijelölt operatív tisztek hallgatták meg mind a fővárosban, mind az érintett megyékben.⁵⁴

1965-ben az 56-os hazatértek nyilvántartási anyagát a belügyminiszter 0033/63. számú parancsa alapján felülvizsgálták, ebben a BRFK Politikai Osztály II. alosztá-

50 = = ÁBTL 4.2. II. sorozat, 10-22/41961. A belügyminiszter 41961. számú utasítása, 1961. június 23.

51 = = ÁBTL 3.1.5. O-16.846. A BM Útlevel Osztály B-alosztály jelentése, 1962. február 21. 8o.

52 = = A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról. Budapest, 1963. március 20. Kihirdetve: 1963. március 22. Lásd TRHGY, 1964; ÁBTL 4.2. I. sorozat, 45-237/63. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról, Budapest, 1963. március 20.

53 = = ÁBTL 4.2. I. sorozat, 45-6/1963. A belügyminiszter 005. számú parancsa, Budapest, 1963. március 21.

54 = = Uo.

lya, illetve az egyes megyei rendőrkapitányságok III/II-es alosztályai vettek részt. A felülvizsgáló bizottság minden esetben háromtagú volt, Budapesten az elnöke dr. Tihanyi Sándor rendőr ezredes, a budapesti rendőrfőkapitány állambiztonsági helyettese, tagjai pedig Ambrus Sándor rendőr őrnagy, a II. alosztály vezetője és egy operatív tiszt voltak.⁵⁵ Ez a bizottság tett javaslatot az érintett személyek kutató nyilvántartásban történő meghagyásáról vagy törléséről az esetek túlnyomó többségében továbbra is a nyilvántartásban történő meghagyásról döntöttek.⁵⁶

A politikai rendőrség adatai alapján az alábbi táblázatban összegezhetjük az 1956-os forradalom során elmenekültek közül az engedéllyel hazatértek és az elutasított kérelmek számát 1957 és 1962 decembere között.⁵⁷

Év	Engedéllyel hazatértek száma	Elutasított kérelmek száma	Elutasított kérelmek (%)
1957	18 654	ismeretlen	ismeretlen
1958	4 731	653	13,8
1959	1 632	585	35,8
1960	1 127	293	26,0
1961	904	170	18,8
1962	646	214	33,1
Összesen	27 694		

1. táblázat. Az engedéllyel hazatért 56-osok és az elutasított kérelmek száma, 1957–1962

A beérkező kérelmek számáról nincs pontos adatunk, az bizonyos, hogy magasabb volt, mint a kiadott engedélyek száma. Viszont azt is tudjuk, hogy engedély birtokában sem mindenki tért vissza. Az elutasított kérelmek száma többnyire rendelkezésünkre áll, az elutasítás okáról viszont kevés információval rendelkezünk. Az kétségtelen, hogy nem engedtek vissza többszörösen büntetetteket, olyanokat, akikről úgy vélték, súlyos cselekedetet követtek el a forradalom napjaiban vagy közvetlen utána, vagy akár a külföldi tartózkodás alatt, de még elmebetegeket sem.⁵⁸ 1957-ből

55 = = Az általuk készített *Javaslat* című nyomtatvány majd minden érintett iratanyagában megtalálható, a dokumentum tárgyaként a következő szöveg olvasható: „Kutató nyilvántartásban való meghagyásra”. Például ÁBTL 3.1.5. O-16.950. Dr. Cs. Gizella esete. 15.

56 = = A felülvizsgálatok során tett javaslatok más, felülvizsgálathoz használt iratokkal összefűzve található az ÁBTL 3.1.5. O-9827/1b, O-9827/2b, O-9827/4a, és O-9827/5b dossziéiban.

57 = = ÁBTL 1.6. 62-8998/1961. A BM II/2. Osztály jelentése a II/2. Osztály 1961. évi tevékenységéről, Budapest, 1961. december 23. 3. sz. melléklet: Adatok az amnesztiával visszatértekről; ÁBTL 1.11.3. 6-372/63. A BM Főcsoportfőnökség 1962. évi jelentése. Budapest, 1963. január.

58 = = ÁBTL 1.11.3. 6-372/63. A BM Főcsoportfőnökség 1962. évi jelentése. Budapest, 1963. január.

nem áll rendelkezésünkre adat a visszautasítottak számáról, de a Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája feljegyzéséből megtudhatjuk, hogy a visszautasítottak aránya 20% körüli volt ebben az évben.⁵⁹

Az állambiztonsági szervek által nyilvántartott adatokból látszik, hogy évről évre csökkent az engedéllyel hazatérő „56-osok” száma, eszerint 1962 decemberéig közel 28 ezren jöttek vissza az óhazába. Számukat tekintve kiemelkedik az 1957-es év, ezt követően évről évre csökken a hazatérők száma. A 28 ezerhez hozzáadták azt az 5–10 ezer főt,⁶⁰ akik még 1957-ben illegálisan tértek vissza a zöldhatáron, így összességében 40 ezer körüli hazatérő 56-ossal számoltak. Ez megegyezik azzal, amit Kádár János is említett az ENSZ-közgyűlésen elmondott felszólalásában 1960. október 3-án.⁶¹ A hazatértek számának csökkenő tendenciáján az 1963. évi amnesztia sem változtatott. Egy 1973-ban készült összegző belügyi jelentés szerint 1963 és 1973 között 6203 hazatérési engedélyt adtak ki a nagyvilágban,⁶² de hogy ezek közül hányan voltak az 1956-ban és 1957-ben kivándorlók, azt a statisztika már nem jelzi.

A BM II. Főosztályának éves jelentéseiben a visszatérőket következetesen amnesztiasoknak hívták az 1957 és 1961 közötti években. A főosztály és szerveinek 1958-ban végzett munkájáról és a következő feladatokról szóló értekezleten megjelent Kádár János is. Hozzászólásában az engedéllyel visszajötteket „hazatértekként” említette, de akkor ez nem került be a BM szótárába. Kádár arra kérte a belügyi vezetőket, hogy az addig hivatalosan hazatért kb. 25 ezer emberből csupán néhány százat tartssanak nyilván, hogy a hazatértekekkel való törődés társadalmi és ne belügyi kérdés legyen.⁶³ A BM átszervezése után az 1962-es évről szóló jelentésben használták először hivatalosan a „hazatérők” fogalmát,⁶⁴ majd ezután ez a megkülönböztető kategória teljesen eltűnik a belügyi jelentésekből.

59 == Szabó, 2007: 198.

60 == A belügyminiszter 1958. október 11-i parancsa 4-5 ezer illegálisan visszatérőt említett (ÁBTL 4.2. II. sorozat, 10-21/28/1958. A belügyminiszter 28/1958. számú parancsa, 1958. október 11.), majd jó másfél év múlva Sík Endre külügyminiszter és Hollai Imre, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője az MSZMP Központi Bizottságához a magyar emigránsok felé irányuló propagandamunkáról készített közös előterjesztésének mellékletében 5–10 ezres szám szerepel, 1960. május 13. MNL OL M-KS-288. f. 78. ó. e.

61 == Szabó, 2007: 189.

62 == ÁBTL 1.11.1. 45-13/9/1973. Jelentés a jogellenesen külföldön tartózkodó magyar állampolgárok hazatérését szabályozó 005/1963. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról. Budapest, 1973.

63 == ÁBTL 1.6. sz. n. [1959] A BM Politikai Nyomozó Főosztály és szervei 1958. évi munkájának értékelése és az ebből következő feladatok. Kádár János felszólalása az értekezleten. 21.

64 == ÁBTL 1.11.3. 6-37/63. A BM III. Főcsoportfőnökség 1962. évi jelentése. Budapest, 1963. január.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

63-893/1958. 05. 29. Móró István rendőr alezredes feljegyzése

Sz. n. A BM II/2. Osztály jelentése az operatív helyzet vázlatához címmel, Budapest, 1957. december.

Sz. n. [1959] A BM Politikai Nyomozó Főosztály és szervei 1958. évi munkájának értékelése és az ebből következő feladatok. Kádár János felszólalása az értekezleten.

62-8998/1961. A BM II/2. Osztály jelentése a II/2. Osztály 1961. évi tevékenységéről, Budapest, 1961. december 23.

1.11.1. Állambiztonsági miniszterhelyettesi Titkárság iratai

45-13/9/1973. Jelentés a jogellenesen külföldön tartózkodó magyar

állampolgárok hazatérését szabályozó 005/1963. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról. Budapest, 1973.

1.11.3. BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai

6-372/63. A BM Főcsoportfőnökség 1962. évi jelentése. Budapest, 1963. január.

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
Állományparancsok: A belügyminiszter helyettesének 308/1958. számú parancsa, 1958. január 31.

2.8.2. Állambiztonsági szervek titkos állományú alkalmazottainak iratai

2.8.2.2. Illetményügyek

„D-28”. Berecz János

3.1.5. Operatív dossziék

O-16.846. Kanadából amnesztiával hazatértek

O-16.950. Kanadából amnesztiával hazatértek

O-16.912. Kanadából amnesztiával hazatértek

O-9827. Nyugatról visszatértek

O-9827/a Határozatok

O-9827/1 Nyugatról visszatértek

O-9827/1a Nyugatról visszatértek

O-9827/1b Határozatok

O-9827/2. Nyugatról visszatértek

O-9827/2a Nyugatról visszatértek

O-9827/2b Határozatok

O-9827/3. Nyugatról visszatértek

O-9827/4. Nyugatról visszatértek
O-9827/4a Határozatok
O-9827/4b Nyugatról visszatértek
O-9827/5. Nyugatról visszatértek – USA, Kanada
O-9827/5a Nyugatról visszatértek – USA, Kanada
O-9827/5b Határozatok

4.2. Parancsgyűjtemény

- I. sorozat, 45-237/63. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról, Budapest, 1963. március 20.
I. sorozat, 45-6/1963. A belügyminiszter 005/1963. számú parancsa, Budapest, 1963. március 21.
II. sorozat, sz. n. A belügyminiszter-helyettes 20-292/16/1956. számú utasítása a fegyveres erők miniszterének 5005/1956. számú rendelete végrehajtására, a nyugati határszakaszon ideiglenes hazatelepítő központok felállításának elrendelésére, Budapest, 1956. november 28.
II. sorozat, 6-4/1/1957. A belügyminiszter és a külügyminiszter 1. számú közös utasítása az 1957. évi 24. sz. tvr. végrehajtására, Budapest, 1957. április 13.
II. sorozat, 6-200/8/1957. A belügyminiszter 8/1957. számú parancsa, Budapest, 1957. április 9.
II. sorozat, 6-201/3/1957. A belügyminiszter 3. számú utasítása, Budapest, 1957. április 13.
II. sorozat, 6-200/12/1957. A belügyminiszter 12/1957. számú parancsa. 1957. május 3.
II. sorozat, 21-108/1957. A BM Útlevel Osztály Hazahozatali Bizottsága jelentése, Budapest, 1957. június 25.
II. sorozat, 6-200/58/1957. A belügyminiszter 58/1957. számú parancsa, Budapest, 1957. december 13.
II. sorozat, 10-21/28/1958. A belügyminiszter 28/1958. számú parancsa, Budapest, 1958. október 11.
II. sorozat, 10-22/4/1961. A belügyminiszter 4/1961. számú utasítása, 1961. június 23.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B Belügyminisztérium iratai

XIX-B-1-ap A hazatelepítő központok iratai 1956/57

XIX-J Külügyminisztérium iratai

XIX-J-1-j, TUK Vegyes, 1945–1964, 116. doboz

XIX-J-1-j, TÜK Vegyes, 1945–1964, 117. doboz

M-KS-288. fond A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei (1945–2004)

7. csoport: Titkárság

78. ő. e. Sík Endre külügyminiszter és Hollai Imre, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője közös előterjesztése az MSZMP Központi Bizottságához a magyar emigránsok felé irányuló propagandamunkáról, 1960. május 13., és az előterjesztés *Az emigráció számszerű megoszlása országonként* című melléklete.

=== Nyomtatásban megjelent források ===

Baráth (szerk.), 2009

Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7. – 1958. január 25.
Szerk., jegyz., bev. Baráth Magdolna. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Gecsényi (szerk.), 2000

Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964.
Szerk. Gecsényi Lajos. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

KSH-jelentés..., 1991

KSH-jelentés az 1956-os disszidálásokról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23. – 1957. április 30. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 4. sz. 174–211. (Klny. az 1956-os Intézet kiadásában: Budapest, 1992.)

TRHGY, 1964

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1963. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

=== Sajtó ===

Magyar Közlöny
Népszabadság

=== Hivatkozott irodalom ===

Baráth, 2011

Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. *Betekintő*, 3. sz.
http://www.betekinto.hu/2011_3_barath (Utolsó letöltés: 2019. február 12.)

Baráth, 2012

Baráth Magdolna: Az emigrációs politika új útjai az 1956-os forradalom után. Kísérlet a magyar emigráció megnyerésére és felbomlasztására az 1956-os forradalmat követően. In *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár.

Baráth, 2013

Baráth Magdolna: Célkeresztben a magyar emigráció. *Századok*, 6. sz. 1497–1511.

Borvendég, 2019

Borvendég Zsuzsanna: *A BM II/2. (kémelhárító) Osztály*. Kézirat, Budapest, ÁBTL.

Csomor, 2001

Csomor Erzsébet: *1956 Zalaegerszegen*. Zalaegerszeg, Millecentenáriumi Közalapítvány.

Fekete–Palasik–Simon, 2013

Fekete Edit – Palasik Mária – Simon István: A Belügyminisztérium 1953–1956 közötti vezérkara. Pályaképek. In Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 157–159.

Hegedűs, 2011

Hegedűs Attila: *Az 1956-os magyar forradalom és Jugoszlávia*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Kajári (szerk.), 1996

Kajári Erzsébet (szerk.): *Rendőrségi napi jelentések. 1956. október 23. – december 31. I.* kötet. Budapest, Belügyminisztérium – 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézete Közalapítványa.

Kajári (szerk.), 1997

Kajári Erzsébet (szerk.): *Rendőrségi napi jelentések. 1956. december 13. – december 31.*
II. kötet. Budapest, Belügyminisztérium – 1956-os Magyar Forradalom
Története Dokumentációs és Kutató Intézete Közalapítványa.

Kecskés, 2017

Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány.
Történelmi Szemle, 3. sz. 463–490.

Krahlucsán, 2013.

Krahlucsán Zsolt: A ΒΜ ΚΕΟΚΗ és Útlevel Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz –
Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség
újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 349–381.

A. Sajti, 2007

A. Sajti Enikő: Ötvenhatos menekültek Jugoszláviában. A magyar–jugoszláv
hazatelepítési bizottságok tevékenysége 1956–1957-ben. In *Az 1956-os
forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiiban.* (Évkönyv 2006–2007.)
Szerk. Rainer M. János – Somlai Katalin. Budapest, 1956-os Intézet, 201–212.

Szabó, 2007

Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási
politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 1. sz. 187–213.

Szászi, 1993

Szászi Ferenc: Adatok a magyar kivándorlás történetéhez, 1945–1989.
Történelmi Szemle, 3–4. sz. 313–338.

Szőke, 2016

Szőke Zoltán: „Holdfényes májusok, muskátlis ablakok”. *Az 56-os emigráció.*
<https://mnl.gov.hu/print/10735> (Utolsó letöltés: 2020. szeptember 12.)

Kulcsszavak

=====

1956, emigráció, tiltott határátlépés

/ "Most of the Returnees Are Deceived People" /

The role of Hungarian state security services in repatriating the 1956 refugees who left Hungary

During the 1956 Revolution and its aftermath, 200 thousand people left Hungary. The incoming Kádár regime took immediate steps to rectify the problem. As early as November 1956, a resolution was in place to deal with the return of those who had gone abroad during the revolution and shortly thereafter. The partial amnesty and related propaganda were in place until 1963 along with various legal steps to deal with the issues of repatriation. This study collects and summarizes these steps. It shows how several bodies dealt with those who intended to repatriate on the basis of the various orders and instructions of the Ministry of Interior, and how the repatriation process actually took place. The applications of those who decided to return home were first collected by the Foreign Ministry and forwarded to the Ministry of Interior, where it was checked whether the applicant was in the state security register. Then various law enforcement bodies conducted a so-called environmental study: they checked what they had done before and during the revolution, what their family circumstances were, where they would live and work in Hungary. During the environmental study not only parents, relatives, friends, neighbours, co-workers, but even workplace leaders, and the former factory party secretaries were visited by the state security services. After returning home they were interrogated by the political police: why they left their homeland, what refugee camps they attended, who they met in the West, and their experiences in the chosen country and why they decided to return. The repatriated persons remained in the records of the Ministry of Interior for many years. The number of 1956 refugees returning home is estimated to 40,000.

=== Szekér Nóra =====

/// Fizikus az állambiztonság hálójában

A hidegháború folyamán, amikor a technikai találmányok a nagyhatalmak közötti erőviszonyokat erősen befolyásolták, a tudományos hírszerzés hangsúlyos szerepet kapott az állambiztonsági munkában. A xx. századi technikatörténetben rengeteg magyar származású kutató tette le a névjegyét. Az olyan korszakalkotó, az atombomba feltalálásában is meghatározó szerepet játszó géniuszok mögött, mint például Neumann János, Teller Ede, Wigner Jenő, Szilárd Leó, egész sor magyar származású munkatárs sorakozott fel.¹ Egy, a Kádár-korszak magyar állambiztonsága által használt tudományos elemzés szerint csupán az amerikai egyetemeken legalább ötszáz magyar tanított vagy kutatót. *„Melléjük sorakoznak az Európában és más világrészekben működő tudósok, akár katedrájuk van, akár más téren tevékenykednek. Nem túlzás, ha azt állítjuk, ezernyi magyar tudós működik ma hazáján kívül. Oly sokan vannak, hogy nem is vehetjük mindet számba.”*²

A magyar állambiztonsági szervek a külföldön alkotó, neves magyar tudósokat nagy figyelemmel követték nyomon. E munka nyomán dossziék sokasága halmozódott fel a külföldre szakadt fizikusok, kémikusok, biológusok, matematikusok megfigyelésére vonatkozóan. A sok eset közül egyre, a „Tudós” fedőnéven beszervezett Faragó Péter fizikus ügyére térek ki részletesen. Az ő története szemléletes esettanulmány a tudományos emigráció megkönyékezésének, az „ellenséges felségterületen” végzett állambiztonsági munka módszereinek, lehetőségeinek és korlátainak bemutatására, valamint annak érzékeltetésére, hogy milyen nyomást is jelentett a titkoszolgálat figyelme a kiszemelt személyre nézve.

1 == A szakirodalomban számos monográfia és tanulmány foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi lehet az oka a 20. századi nemzetközi művészi és tudományos életben a Magyarországról emigrált személyek feltűnően magas számának. Lásd pl. Magyar Beck, 1989; Marx, 2000; Palló, 2004; Békés (szerk.), 2004; Hargittai, 2006; Frank, 2012. Néhány mű a nemzetközi irodalomból: Fermi, 1968: 53–62.; McCagg, 1972; Wolff, 1991: 229–245.; Stinner, 1997: 518–622.; Marton, 2006.

2 == ÁBTL 3.2.4. K-1527/1. 17–18. A nemzetközi tudomány magyar munkatársai, d. n.

A tehetséges fizikus – aki 1940-től a Műegyetem Atomkutató Intézetében közvetlen munkatársa volt a világviszonylatban is meghatározó magfizikus Bay Zoltánnak – már egészen fiatalon nemzetközi elismerést szerzett magának. Mestere, az 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, Bay kutatói állást szerzett számára a George Washington Egyetemen. Az országból való elmenekülés előkészületei már folyamatban voltak, amikor Faragó Péter lebukott azzal, hogy egy neves fizikus barátjának segített egy hasonló ügyben, és ezzel a saját szökési terve is lelepleződött. Ez adta az alapot az Államvédelmi Hatóságnak a zsarolásra, és 1949 márciusában be is szervezte ügynökének. *„Beszervezése Bay Zoltán köré csoportosult jobboldali, reakciós klikkek – Egyesült Izzó, Műegyetem, Tudományegyetem tevékenységének felderítésére történt”* – írja az államvédelmi összefoglaló.³ Jelentéseivel kezdetben nem voltak megelégedve, azokat semmitmondónak minősítették. Tartói ugyanakkor úgy látták, hogy az intenzívebb együttműködés érvényesítését nehezíti, hogy *„az ellene felhasznált presszió nem volt eléggé erős, hogy munkára tudta volna őt kényszeríteni”*.⁴ A hatékonyabb ügynöki tevékenység kikényszerítésére azonban 1952 elején megtalálták a megoldást. Az ÁVH arra lett figyelmes, hogy „Tudós” – a jelentés szóhasználata szerint – az 1950-ben betiltott Deák Ferenc Szabadkőműves Páholy tagjaival összejár, nekik előadásokat is tart.⁵ Ennek kapcsán rövid időre őrizetbe vették, a kihallgatások során pedig beismerte: *„ügynöki munkáját nem végezte lelkiismeretesen”*, a szabadkőműves kapcsolatait tudatosan elhallgatta, és az amerikai követséghez fűződő összeköttetéseiről⁶ szintén nem beszélt. *„Ettől az időtől kezdve eredményesebben dolgozott”* – állapították meg későbbi jellemzésében.⁷ Feladatköre innentől bővült a páholy megfigyelésével, és a tudományos élet területén is koncentráltabb feladatteljesítést vártak el tőle: a Központi Fizikai Kutató Intézet munkatársairól, belső viszonyairól rendszeres értékelést kellett adnia. Az 1955-ös jelentés már egyértelműen elégedett a munkájával, és megállapítja: *„Tudományos vonalon a legkvalifikáltabb*

3 = = ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 82. Összefoglaló jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1957. május 8.

4 = = ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 112. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1958. május 29.

5 = = „Tudós” 1947 tavaszán – apósa unszolására – lépett be a Deák Ferenc Szabadkőműves Páholyba. Neve egy másik titkos társaság, az 1947-es koncepció persorozat során felszámolt Magyar Testvéri Közösség nyilvántartásában is szerepel, feltehetőleg református vonalon („Tudós” kikeresztelkedett zsidó családból származott, a pápai református gimnáziumba járt, és mint hithű református, szoros kapcsolatban állt református körökkel) vagy az ugyancsak tag Bay Zoltán ajánlására kerülhetett kapcsolatba a szervezettel.

6 = = ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 68. Jelentés „r/12” USA követségi kapcsolatairól, Budapest, 1952. november 9. „Tudós” még Eötvös-kollégistaként ismerte meg L. Revey-t, aki 1945 után a budapesti amerikai követség kulturális attaséja mellett dolgozott. A háború után is tartotta vele a kapcsolatot, és rajta keresztül megismerkedett a katonai misszió több tagjával és követségi tisztviselőikkel. A követségi kapcsolatai – bevallása szerint – 1949-ben megszakadtak.

7 = = ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 112. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1958. május 29.

*ügynökök közé tartozik. Kiterjedt kül- és belföldi tudományos kapcsolata van, nevét Európa-szerte ismerik.*⁸

1957 januárjában „Tudós” a Központi Fizikai Kutató Intézet képviselőjében több hónapos tudományos kiküldetést kapott Angliába. Ekkor úgy döntött, nem tér vissza Magyarországra, az Edinburgh-i Egyetemen katedrát ajánlottak a számára, amit elfogadott. Döntéséről a munkahelyét és a magyar állami szerveket értesítette. A magyar állambiztonság 1958. május 6-án kereste fel Edinburgh-ban. Ennek a találkozásnak a megszervezése azonban konspirációs szempontból nem volt problémamentes. Az eredeti tervek szerint a kapcsolatfelvétellel megbízott „Bakos”, az angol követség első titkára Londonban, hivatalos megkeresésnek álcázva környékezte volna meg a fizikust, majd hosszabb előkészítés után elevenítette volna fel vele a most már főként a tudományos hírszerzésre irányuló ügynöki munkát. *„Ha készségesen áll rendelkezésünkre, akkor a későbbiek során, mint ügynököt foglalkoztatjuk majd, ha durva elutasító magatartást tanúsít, akkor intézkedéseket teszünk hazahozatalára”*⁹ – olvasható az állambiztonsági tervben.

A „Bakos” fedőnév mögött a magyar állambiztonság sokat próbált munkatársa áll.¹⁰ Csak a civil nevéből négy verzió¹¹ szerepel a nyilvántartásban, és miután nagyon sokféle bizalmi megbízásban volt része, több tucatnyi fedőnevet mondhatott magáénak. A jelen ügy időszakában a hivatalos, civil megnevezése Szikla Péter. 1928-ban szegény családba született Szolnokon. Államvédelmi pályáját 1947-ben kezdte, de mint *„agitátor, választási gyűléstartó, plakátragasztó, hivatásos verekedő és botrányokozó”*¹² már korábban az MKP apparátusában dolgozott. 1950-ben elvégezte a féléves АВН Dzserszinszkij tiszti tanfolyamot, ezt követően nevezték ki hadnagyi rendfokozattal az amerikai alosztály vezetőjévé. 1953-ban egy évig állambiztonsági iskolába járt a Szovjetunióba, hazatérése után az egyesített angol–amerikai elhárító alosztály, 1954-től pedig a jugoszláv alosztály vezetője. Mindeközben – 1947 és 1955 között – diplomát szerzett a Közgazdasági Egyetemen és a Külügyi Akadémián (korábbi legmagasabb végzettsége kereskedelmi érettségi volt). A diplomata végzettség megszerzése után, 1955-től a Külügyminisztérium lett a fedőmunkahelye, és szigorúan titkos állományú („SZT”) tisztként a londoni rezidentúra vezetésével bízták meg.¹³

A „célszemély” londoni címén „Bakos” 1957. november 26-án csöngetett, de elkésett. Az edinburgh-i megbízás már életbe lépett, és „Tudós” elköltözött. A Londontól 600 km-re fekvő város, ahova az út 3-4 nap, a szállodában töltött éjszaka

8 == Uo. 113.

9 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 86. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1957. augusztus 21.

10 == Unger, 2007; Borvendég, 2015: 26–27.; 2019: 158.

11 == Édesapja neve után Riba, születési neveként még a Plesz is fel van tüntetve, később Szikla, 1964-től pedig Szolnok néven szerepel, az utóbbi kettő -i végződéssel is megtalálható.

12 == Unger, 2007.

13 == Unger, 2007. Életútjának további állomásait lásd az 57. lábjegyzetben.

pedig elkerülhetetlen, konspirációs kihívást jelentett. *„Feltétlenül különböző bejelentési kötelezettségekkel jár, amikor is elkerülhetetlenül magamra vonom az elhárítás figyelmét”* – fogalmazott „Bakos” elvtárs a jelentésében.¹⁴ Szükséges volt tehát valamilyen ürügyet találni, amellyel az első titkár számára az utazás legalizálható. Az első terv szerint a magyar követtel kereskedelmi tárgyalás címszó alatt utazott volna Skóciába, de – mint „Bakos” fogalmazott – „közös megbeszélés alapján ettől elálltunk, tekintve, hogy esetleges lebukás esetén az ő személye is veszélyeztetve lett volna”. Ezt követően, az angol szakszervezet segítségét kérve, *„egy szakszervezeti jellegű látogatást”* szervezett a skót bányászokhoz, de utolsó pillanatban *„az angol elvtársaknál közbejött akadályok miatt”* a rendezvényt lemondták.¹⁵ *„Ezután nem volt más mód, mint ki kellett várni május 7-i skót-magyar labdarugó mérkőzést, amelyre csoportosan felutaztunk.”*¹⁶ „Bakos” tehát ezt az alkalmat használta fel arra, hogy „Tudóssal” a kapcsolatot felvegye. Miután az eredeti terv: hivatalos kapcsolatnak álcázott hosszú tanulmányozás, lassú puhatólózás, csak Londonban lett volna kivitelezhető,¹⁷ egy direktebb és fenyegetőbb kapcsolatfelvételi forgatókönyv lépett életbe.

„Bakos” az egyetemi szobájában kereste fel „Tudóst”. A beszélgetést mint a Külügyminisztérium megbízottja kezdte és a látogatást a magyar állampolgárokkal való rutinjellegű kapcsolatfelvételnél tüntette fel. A fizikus azonban azonnal jelezte, hogy ő végérvényesen külföldön kíván letelepedni, így a Külügyminisztérium tisztviselőjének fáradozása fölösleges, majd döntése indokaként kifejtette elítélő véleményét a kommunista rendszer és Kádár János politikáját illetően, sőt az 1956-os forradalom mellett is hitet tett. Ez volt az a pillanat, amikor – a követségi titkár jelentését idézve – „elérkezettnek látszott az időpont arra, hogy megemlítsen látogatásom célját”.¹⁸ „Bakos” elvtárs – hogy „tisztá vizet öntsön a pohárba” – „Tudós” egykori államvédelmi tartótisztjének üdvözlétét közvetítette. *„Az év februárjában néhány hetet otthon töltöttem. Otthonlétemkor véletlenül összetalálkoztam egy »Hecht« nevű elvtárral. [...] Azt mondotta nekem, ha »Tudós«-sal bármikor összehozna a sors [...] az ő nevére hivatkozva bátran forduljak »Tudós«-hoz és éppen a régi szoros barátság miatt bizonyára mindenben készségesen segíteni fog, amiben csak lehetősége megengedi. Mivel ezt az elvtárs teljes határozottsággal mondotta nekem, ezért gondoltam, hogy megemlítem a nevét és átadom baráti, szívélyes üdvözlétét.”*

Az utalás értő fülekre talált. *„Amint a fentieket elmondottam, »Tudós«-ban láthatóan törés következett be. Elfordította fejét, majd asztala fölé hajolva hosszan elgondolkozott. Később arcát kezébe temette és úgy nézett maga elé. [...] »Tudós« szinte*

14 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 95. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1958. május 10.

15 == Uo.

16 == Uo. 96.

17 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 93. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1957. december 21.

18 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 103. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1958. május 10.

magának beszélt, amikor azt válaszolta: tudtam..., tudtam, hogy előbb-utóbb jelentkezni fognak.” Majd mikor kissé összeszedte a gondolatait, határozottan kijelentette: „Ha ön a »Hecht« úr vonalán akar tőlem bármilyen vonatkozású segítséget kérni, úgy nekem a válaszom határozottan az, hogy nem. Semmilyen körülmények között nem vagyok hajlandó ezt csinálni. [...] Nagyon kérem, hogy ezt a kérdést ne is erőltessék.”¹⁹ „Bakos” azonban – a sorok között a fenyegetőzés hangsúlyával – közölte: ezt a kérést nincs módjában elfogadni, hat hét múlva ismét látogatást tesz Edinburgh-ban, addig arra kéri „Tudóst”, gondolkodjon az együttműködés lehetőségeiről.

E látogatás után „Bakos” beszámolót készített a „Központnak”, amelyben megerősítette azt a véleményt, hogy „Tudós” újraaktivizálása feltétlenül szükséges. Fellépése, nyelvtudása, kapcsolatrendszere, tudományos elismertsége folytán „kiváló hírszerző lehetőséget rejt magában. [...] Tehetséges, ügyes ember, aki előtt komoly perspektíva van.” Ugyanakkor ehhez azt is hozzátette: „...igen nehéz, sok problémával járó ügy lesz.”²⁰ Ismételt munkába állítását kizárólag pressziós alapon tartotta kivitelezhetőnek, mégpedig a korábbi ügynöki tevékenységével való zsarolással. „Úgy látom, hogy egyetlen dolog van, ami hozzánk köti, ez pedig az, hogy fél a részünkre végzett munka esetleges kitudódásától és hogy ebből kellemetlenségei lehetnek. [...] Éppen ezért a további foglalkoztatást ez utóbbi alapon látom egyedül elképzelhetőnek. Úgy gondolom, meg kell hagyni őt abban a hitben, hogy otthoni munkáját adott esetben ki tudjuk használni és lehetetlenné tudjuk őt tenni.”²¹ „Bakos”, hogy a nyomásgyakorlásra megfelelőképpen felkészülhessen, adatokat kért többek között arra vonatkozóan, „hogy »Tudósnak« mi volt a viszonya a tartójához, [az] milyen eszközökkel tartotta őt kézben, milyen kérdésekre reagált érzékenyen, milyen viszony kialakítása a legcélszerűbb vele. Hogyan reagál az erőteljesebb hangra, esetleg fenyegetésre?”²²

A második látogatásra 1958. november 20-án került sor, ismét „Tudós” tanszéki szobájában. A kétórás beszélgetés feszült légkörben zajlott. „Tudós” az első perctől kezdve elutasító volt, „Bakos” pedig provokatív és fenyegető. „»Tudós« többször felugrott székéről és idegesen le-föl járkált a szobában, néha az volt az érzésem, hogy valamit hozzám vág, különösen mikor néha megállt a hátam mögött” – érzékelteti a hangulatot a találkozóról készült jelentés.²³ „Bakos” rögtön a tárgyra térve táskájából előhúzta az ügynöki nyilatkozatot, melyben „»Tudós« úr egyszersmindenkorra önkéntesen felajánlja bizalmas szolgálatait az Államvédelmi Hatóságnak”. Majd, mint az előző alkalommal is, az egykori tartótisztre, „Hecht” elvtársra

19 == Uo. 106.

20 == Uo. 108.

21 == Uo.

22 == Uo. 109.

23 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 125. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1958. november 22.

hivatkozott, aki a pár héttel korábbi magyarországi találkozó során, „*volt olyan kedves és megmutatta a kb. 6 kötetet kitevő dossziékat, melyek az én legnagyobb meglepetésemre »Tudós« úrnak ügynöki jelentéseit tartalmazták, kivétel nélkül*”.²⁴

„Bakos” részéről ez csupán blöff volt, „Tudós” munka-dossziéi ugyanis az 1956 forradalom alatt (vagy ahogy az állambiztonsági jelentés fogalmazott, „*az események alatt*”) megsemmisültek.²⁵ Mindenesetre „Bakos” egy vádbeszéd stílusát idéző fenyegetését erre építette, aminek kompromittáló jellegét igyekezett a végletekig fokozni: „*Őn »Tudós« úr egyike volt az Államvédelmi Hatóság legfegyelmettebb, legaktívabban, legöntevékenyebben dolgozó ügynökeinek, mintegy 8 éven keresztül. El tudja képzelni – mondtam neki –, hogy mennyire meglepődtem. Ezekben az anyagokban ugyanis megismertem az Ön igazi arcát, nevezetesen azt, hogy Ön az AVH egyik legmegbízhatóbb, titkos munkatársa volt, s mint ilyen, a legszorosabban együttműködött népi demokratikus rendszerünkkel.*”²⁶

Eme, egy Anglia elleni hírszerzés vádjával zajló londoni bírósági tárgyalás vádiratába is beillő mondatok a szemrehányás eszközeiként paradox módon hatottak a magyar népi demokratikus rendszer diplomatájától és az állambiztonság megbízottjától. „Bakos” erre az ellentmondásos helyzetre tudatosan rá is játszott. A vádló hangvételről szinte egy mondaton belül váratlanul elismerő tónusra váltott, és „Tudós” legutóbbi találkozásukkor tanúsított elutasító magatartását a „*legfegyelmettebb, legaktívabb, legöntevékenyebben dolgozó*” ügynökhöz méltó viselkedésként kezdte értékelni, aki csupán konspirációs okokból volt bizalmatlan vele, a külügy emberével. „*»Tudós« úr nem talált engem eléggé megbízhatónak. Valószínűleg nem bízott meg az én elmondásomban és nem kívánta felfedni előttem igazi beállítottságát. Ennek következtében viszont akkori kéréseimmel kapcsolatban ezért helyezkedett kissé elzárkózó magatartásra. [...] Hiszen mint az anyagokból kiderült, Ön nálam régebbi szakember, az ilyen jellegű munkában korábbi, nagyobb és szélesebbkörű tapasztalatai vannak és túl az aktuális feladatokon, ezeket a módszerbeli tapasztalatokat is szívesen fogja rendelkezésemre bocsátani. Én tehát most azért jöttem, hogy Ön előtt ezt az egész problémát tisztázzam, megszerezem bizalmát és ezen keresztül megtegyük az első lépéseket a közös munkához. Így megragadom az alkalmat, hogy közöljem, miszerint én is az Államvédelmi Hatóság munkatársa vagyok, s egyben az Ön kollégája, valamint, hogy közös vezetőnkől olyan utasítást kaptunk mind a ketten, melyszerint az itteni munkát minél előbb kezdjük meg [...] és egy kicsit barátkozunk össze. [...] Remélem, hogy tisztáztam a helyzetet, kérem, hogy Ön is most már teljes bizalommal forduljon felém.*”²⁷ „Bakos” a beszélgetés e részéhez hozzáfűzött

24 = = Uo. 124.

25 = = „Bakos” a jelentések jellegéről, körülbelüli számáról a tartótiszt „Hecht” elvtárustól kapott tájékoztatást.

26 = = ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 124. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1958. november 22.

27 = = Uo. 125.

megjegyzése érzékelteti, hogy milyen mértékben volt ez a felütés részéről szerepjáték: „Benyomásom az volt, hogy Tudós nem tudja lemérni, komolyan mondom-e a fentieket, vagy csak játszadózom vele.”²⁸

„Tudós” mindenesetre nem volt partner ebben a „játszadózásban”, kertelés nélkül tisztázta az ügynöki szerepkörben a saját helyzetét és viszonyát a magyar állambiztonsággal. „Nem fognak meglepődni azon, ha megmondom, hogy politikai felfogásom a magukéval ellentétes volt 1949 előtt, 1949-ben is és ez nem változott meg azután sem, hogy éveken keresztül együtt dolgoztam az ÁVH-val. [...] Mindig úgy éreztem, hogy egy olyan szervezetet szolgállok ki, mely nekem a legnagyobb ellenségem.”²⁹ „Tudós” magyarázata, hogy miért vállalta ezt az együttműködést, sokat elárul a korszakról és arról, hogy adott esetben az ügynöklét mögött milyen mély vívódások állhatnak: „Amikor 1949-ben maguk a karmukba kaparintottak, nekem az akkor sem volt egy lakodalom, s az azt követő idők nem voltak mézeshetek. Én erre a munkára kényszerítve lettem, noha az írott törvények alapján semmilyen szabálytalanságot nem követtem el. De az írott törvények abban az időben nem számítottak. [...] Én tudom, hogy akkor mit vállaltam, mit írtam alá és tudom, hogy mit csináltam azután. Én lényegében csak fizikailag maradtam szabad, mert lelkiismereti kötelezettségeimtől és problémáimtól nem tudtam szabadulni. Heteken át viaskodtam önmagammal, töltöttem ébren éjszakákat, míg végül elhatároztam, hogy hogyan egyeztetem össze ezt a kényszerből vállalt kötelezettséget lelkiismeretemmel. [...] A kialakult viszonyt megpróbálom úgy visszajára fordítani, hogy abból hazámnak és népemnek legyen haszna. [...] Én tehát azt csináltam, hogy jelentettem emberekről, visszásságokról [...], de mindig olyan formában, hogy az egy hasznos megoldás lehetőségét is magába foglalja. [...] Nyugodt lelkiismerettel merem állítani, hogyha maguk azoknak az embereknek a kezébe adják jelentéseimet, akikről azokat készítettem, azok talán megsértődnek, vagy kissé megharagudnak miatta, de semmi esetre sem tekintenének engem ellenségüknek [...], mert ártani nem akartam nekik, sőt segíteni akartam rajtuk. Azt hiszem biztos lehetek afelől, hogy az én jelentéseim alapján senkit le nem tartóztattak, de még csak le sem fokoztak.”³⁰ Nemcsak „Tudós” állította ezt saját magáról, de az ügynöki tevékenységéről készített egy évvel korábbi összefoglaló tanúsága szerint az állambiztonság is így ítélte meg a munkáját: „Figyelembe kell venni nála azt a tényt is, hogy bár nagyon sok jelentést adott, nem volt eléggé kompromittálva. Olyan anyagokat nem adott, hogy az ő jelentése alapján valakit őrizetbe vettek volna. Nála csak a nyilatkozata képez pressziót, amit ő valószínű nagyon komolyan vesz.”³¹

28 = Uo.

29 = Uo. 127.

30 = Uo.

31 = ÁBTL 3.2.1. Bt-732. 86. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1957. május 17.

Majd a fizikus így folytatta saját helyzetének tisztázását. *„Annak ellenére, hogy ebben a formában bizonyos fokig sikerült megnyugtatni lelkiismeretemet, ez a munka [...] mégis egy örök lelki terhet jelentett, mert úgy éreztem, hogy olyasvalamit csinállok, ami az emberi méltósággal nem egyeztethető össze. [...] Az én Magyarországról történt eljövetelemnek nem politikai, nem gazdasági oka volt, hanem kizárólag és egyedül az, hogy maguktól megszabaduljak.”*³²

De éppen ez az, a szervtől való megszabadulás, ami nem jöhetett számításba „Bakos” nyomatékos érvelése szerint. *„A hírszerző munkában ilyesmit nem lehet csinálni [...] Úgy beszélt velem, mint akinek az akaratától, a tetszésétől vagy nem tetszésétől függ, hogy dolgozni fog a részünkre vagy sem. Pedig itt, ha valaki az erő pozíciójából beszélhet, úgy az semmi esetre sem Ön, hanem az ÁVH. [...] Vegye tudomásul kedves »Tudós« – mondtam –, hogy maga, akár tetszik ez, akár nem, az ÁVH ügynöke, nemcsak a múltban, hanem most is és mint ilyennek, kötelessége, hogy a feladatokat végrehajtsa és maga azokat függetlenül saját szeszélyétől, vagy kívánságától, végre fogja hajtani.”*³³

„Tudós” az ügynöki megbízatásának örökérvényűsége alól azzal próbált kibújni, hogy hangsúlyozta: az általa aláírt nyilatkozatban nem volt szó arról, hogy ezt a munkát külföldön is folytatnia kell, az ország elhagyása tehát elévülté teszi az ÁVH-val kötött megállapodását. *„Azt válaszoltam neki – folytatja a beszámolóját „Bakos” –, hogy ebben nagyon téved [...], már csak azért is mert mi nem akarjuk elévülni tekinteni ezt. Ahhoz, hogy emlékezetét felfrissítsem, engedje meg, hogy prezentáljam nyilatkozatának másodpéldányát. [...] Ez azonban amint Ön látni fogja, nem egészen azonos az Ön által akkor adott nyilatkozattal, hanem zárójelben néhány pótlólagos módosítás van hozzáfűzve. Ez az a néhány módosítás, amivel ki akarjuk egészíteni ezt a munkaviszonyt.”*³⁴ A kiegészítés külföldön is rendszeres kapcsolattartást irányzott elő az állambiztonság tisztjével, aki megszabja majd a részletes utasításokat. Az új nyilatkozat pedig azt is világossá tette, hogy kötelezettség megszegése, indiszkrécio vagy dezinformálás esetén a hatóság „érvényesíti” „Tudós” nála elfekvő ügynöki jelentéseit, valamint jelen nyilatkozat eredeti példányát. Az érvényesítés pedig azt jelentette, hogy *„azokat az illetékes nyugati szervek tudomására hozzák, az illetékes magyar szerv által megválasztott, legmegfelelőbbnek tartott formában”*.³⁵

„Tudóst” az új nyilatkozat megrendítette. *„Láthatóan felindult állapotba került. Ismét idegesen elkezdett szaladgálni le-föl a szobában, újra meg újra elolvasta a nyilatkozatot, majd remegő kézzel visszaadta azt nekem. Láthatóan nem tudta összeszedni gondolatait és végül csak annyit jelentett ki, hogy »ha ezt megcsinálják, akkor maguk aljasabbak, mint gondoltam.« Erre rendkívül élesen vágtam vissza neki, meg-*

32 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 127. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1958. november 22.

33 == Uo. 133.

34 == Uo.

35 == Uo. 134.

kértem, hogy jelzőket ne használjon és különösen ne egy olyan szervezettel kapcsolatban, amely egy életre megtisztelte őt azzal, hogy szolgálatait egyáltalán igénybe vette. Ami pedig a felháborodást illeti, azt helyes lesz, hogyha máskorra hagyja és inkább azzal foglalkozzon, hogy a mi felháborodásunkat hogyan vezesse le.”³⁶

„Bakos” a beszélgetés egy korábbi, a kölcsönös együttműködés húrjait pengető szakaszában – utalva a „Tudós” által hangsúlyozott lelkiismereti problémára – már kifejtette, hogy az új környezetben új feladatai lennének: *„...azt hiszem nem kell külön bizonygatnom, hogy itt Angliában se értelme, se jelentősége nem lenne annak, hogy mi most barátainak politikai megbízhatóságáról vetnénk fel kérdéseket.”³⁷* Az új feladatkör pedig nem volt más, mint tudományos hírszerzés. Ennek jegyében az elvtárs át is adott őt, a fizikus kutatási területét érintő kérdést, annak hangsúlyozása mellett, hogy ezek nem nagy horderejű dolgok, és nem érintenek titkos információkat. A finomabb hangvétel jegyében az érvek arra vonatkozóan, hogy miért kell kötelességének éreznie „Tudós” a feladat teljesítését, ekkor még így hangoztak: *„...amit mi most kérünk magától, [...] arra irányul, hogy a Magyar Népköztársaság és a magyar nép – amire egyébként is sokat hivatkozott – megsegítését célozná, ipari, technikai, illetve főleg tudományos vonalon, [...] amely megkönnyíti az otthoni kutatásokat, melyeken keresztül megtakaríthatunk milliokat. [...] Ez a közös munka a magyar nép érdekét szolgálná. Ezt pedig éppen Ön mondta, hogy a magyar nép érdeke mindenekelőtt áll a szemében és hogy a nép megsegítésénél nem szabad közrejátszani politikai szempontoknak, hogy személy szerint politikailag más nézete-
ket vall.”³⁸*

„Tudós” azonban a legkisebb mértékű együttműködéstől is elzárkózott. *„Ő nem gyerek – érvelt –, közel egy évtizedet töltött el államvédelmi munkával. Vannak tapasztalatai és tudja, hogy [...] ezek a most megadott műfeladatok csak az előkészítő játékok. [...] Mi az akkori lehetőséget akarjuk biztosítani, [...] ha ő bekerül egy olyan munkahelyre, ahol szigorúan titkos, nagyjelentőségű kérdésekkel foglalkoznak. [...] Ezért ne kérjenek tőlem se kicsi, se nagy dolgot, és nem vagyok hajlandó bármit is újrakezdeni.”³⁹*

„Tudós”, hogy nyomatékosítsa elszántságát, elmondta: kikerkezésekor Aldermastonban egy reaktor építésén, szigorúan titkos munkára kapott megbízatást, a tervet azonban leállították. *„Az már a maguk peche volt, hogy mire megtaláltak, addigra már elkerültem onnan.”* „Tudós” éppen azért, mert számított az állambiztonság felbukkanására, került a újabb bizalmas jellegű feladatokat, és tudatosan választotta a Londontól távoli egyetem felkérését egy jelentéktelen tanársegédi állásra. *„Már akkor éreztem, hogy maguk jelentkezni fognak. Reméltem, hogyha csak egy*

36 == Uo. 135.

37 == Uo. 128.

38 == Uo. 129.

39 == Uo. 132.

kis egyetemen leszek előadó, akkor nyugton hagynak. Ez azonban nem így történt. S azért nem történt így, mert maguk arra számítanak, hogy én egy-két év múlva ismét fontos, bizalmas munkakörbe fogok kerülni."⁴⁰

„Bakos” az észérvek felsorakoztatása, vagy ahogy ő fogalmazott, a „jóindulatú hozzáállás elutasítása után” váltott keményebb hangnemre: „Magának tisztában kell lennie azzal – mondtam –, hogy mi szokott lenni az árulók sorsa, s azzal, hogy mi nem ismerünk kíméletet azokkal szemben, akik ügyünket elárulják. Még azt sem bocsátjuk meg, ha valaki megfutamodik, de azt, hogy tudatosan elárulja az ügyünket, a legkíméletlenebbül toroljuk meg. A maga helyzetében viszont ez áll fenn. A maga személyében egy árulóval állunk szemben. [...] Mi megadunk egy lehetőséget visszatérni a helyes útra, [...] ha ezt visszautasítja, úgy ne csodálkozzon, ha úgy járunk el magával szemben, mint ahogy el kell járnunk ügyünknek minden elárulójával szemben. [...] A részére való elnézésnek egyetlen módja van, nevezetesen, ha fel-tétel nélkül vállalja a további munkát.”⁴¹

„Tudós” elszántságát azonban a fenyegetőzések sem törték meg: „Hosszan nézett maga elé” – idézi meg a jelenetet „Bakos” – „és kb. egy percig egy szót sem szólt. Utána elkezdte rázni a fejét és azt mondta, hogy ez sajnos lehetetlen. [...] Tudja, hogy ki van nekünk szolgáltatva, s azt is tudja, hogy ha akarjuk tönkre tehetjük őt. Ennek ellenére azonban ő mindennel leszámolt és vállal minden következményt azért, hogy ennek az ügynek a végére pontot tegyen.”⁴²

„Bakos” e határozott nem oldására tett még egy utolsó, lágyabb hangú kísérletet: „Még egyszer [...] nem »hivatalosan«, hanem mint ember az emberhez vetetem fel neki a kérdést. [...] Kifejtettem neki, hogy véleményem szerint semmi nem állíthatja meg otthoni vezetőinket abban, hogy az ő durva visszautasító magatartása miatt visszavágásképpen lépéseket ne tegyenek az ő lehetetlenné tételére. Én ebben biztos vagyok és neki se legyenek kétségei efelől. Próbáltam megértetni vele, micsoda helytelen hozzáállás az úgy saját egyéni szempontjából, karrierje, családja, különösen kislánya szempontjából, akkor amikor egy megfelelően kiválasztott helyes módszerrel az egész kérdést normálisan, emberileg meg lehetne oldani.”⁴³

„Tudós” végül, belefáradva a hosszúra nyúlt vitába, udvariasan ugyan, de kitéssékelte az állambiztonság emberét a szobájából azzal, hogy „Bakos” közölje az otthoni vezetőkkel, az ő elhatározása szilárd, attól semmi el nem tántoríthatja, „mert megmondhatja nekem, hogy egy saját maga felé tett esküje is kötelezi őt arra, hogy a velünk való kapcsolatát egyszer s mindenkorra, bármilyen áron és következmények ellenére felszámolja”⁴⁴ – közvetítette a fizikus szavait a találkozóóról készült jelentés.

40 == Uo. 132.

41 == Uo. 135–136.

42 == Uo. 136.

43 == Uo.

44 == Uo. 137.

„Bakos” a módosított szövegű szervezési nyilatkozat egy példányát – egyfajta utolsó „gesztusként” – átadta „Tudós”-nak, hogy azt azért tanulmányozza, és tudatosítsa magában „az abban rejlő lehetőségeket”.

E kudarcos próbálkozás után „Bakos” még mindig nem látta reménytelennek a megtörést. Abban, hogy „Tudósra” az átnyújtott ügynöki nyilatkozat erős hatást gyakorolt, valamint hogy „elhiszi és bizonyos abban, hogyha akarjuk, tönkreteszük őt”, a szervezés sikerének lehetőségét látta. „Ez egyben jelenti azt is, hogy továbbra is tekintélyünk van előtte és hogy félénk természete esetleg csak egy bizonyos ideig tudja megjárni a minden meghurcolást vállaló »hóst.«”⁴⁵ Ezért a „megközelítési kísérletek” folytatása mellett érvelt: „»Tudós« személye és jövőbeni esetleges lehetőségei megérik ezt a kockázatvállalást.”⁴⁶ De hangsúlyozta: csak a megfelelő előkészítés és támogatás esetén van esély a sikerre. A megfelelő előkészítés és támogatás alatt pedig azt értette, hogy „az általam elmondott fenyegetések egy kis részét valamilyen formában meg kellene valósítani”. „Bakos” erre egészen konkrét javaslatot is tett: „Például az asszonynak otthon élnek a szülei. Ha azoknak többszöri kellemtelenséget okoznánk, vagy helyzetükben valamilyen észrevehető rosszabbodást teremtenénk elő, azok azt nyilván megírnák és »Tudós« rögtön rájönne, hogy ebben már a mi figyelmeztetésünk van.”⁴⁷ „Bakos” 1959. január 26-i jelentésében mindehhez még hozzáteszi: „Javaslom, hogy hazai intézkedésként ne elégedjünk meg csak levelek eldobásával, hanem tegyünk egyéb »háborgató« intézkedéseket, például kihallgatásra való beidézések, nyugdíj-felülvizsgálás stb.”⁴⁸ Az ügy folytatása mellett pedig így érvelt: „Szerintem az ügyet nem szabad félretenni, mert egy igen komoly lehetőségről van szó. Amint a futárral jelentést küldünk az atomkutató területére való behatolás lehetőségeiről, önkéntelenül is felvetődik, hogy ha »Tudós« személyét meg tudnánk fogni, úgy szinte beteken belül megoldható lenne bármelyik atom-objektumba való beépülésünk.”⁴⁹

A magyar állambiztonság vezetői azonban túl nagy kockázatot láttak az ügyben. A biztonságos ügymenet szempontjából Edinburgh túl messze volt a Londonban székelő magyar rezidentúrától. Emellett aggasztó jeleket is érzektek, például hogy a második, 1958. november végi egyetemi látogatás alkalmával „Bakos” autóját rendőrök figyelték, vagy hogy „Tudós” finoman érzékeltette, nemcsak ellene tehetnek feljelentést új hazájában, de akár ő is tehet feljelentést a magyar szervek ellen.

„Közöljük »Bakos« elvtárral – olvasható Palotás Péter 1959. február 27-i jelentésében –, hogy a Központ ismét megvizsgálta a »Tudós« ügyét és arra a megállapításra jutott – figyelembevételével a nemzetközi helyzet várható élesedését – hogy jelenleg

45 == Uo. 140.

46 == Uo. 141.

47 == Uo. 140.

48 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 143. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1959. január 26.

49 == Uo.

– éppen az elvtársak biztonsága érdekében – nem tudjuk vállalni a kockázatot. Gondolnunk kell arra, hogy »Tudós« végső kétségbeesésében – melyet valószínű fokoz a rendszeres levélelkobzás is – buktathat bennünket. Mivel nincs újabb lehetőségünk, hogy siker reményében tudjunk vele tárgyalni, nem látjuk célszerűnek, hogy az ügygel – egyelőre – tovább foglalkozzunk. »Tudós« ügyét ki kell venni a féléves munkatervből. »Bakos« elvtárs javaslatait a »háborgató intézkedésekre« megvizsgáljuk.”⁵⁰

„Tudós” Mt-dosszióját 1960. június 7-én zárták le, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárban nincs nyoma annak, hogy feleségének idős szüleit milyen formában zaklatták tovább. Mindenesetre „Tudós”, aki saját bőrén tapasztalta meg az állambiztonság kérlelhetetlenségét, e két találkozást követően nem lehetett nyugodt. „Bakos” 1958. novemberi jelentéséből pedig tudjuk: ő készen állt, „hogy »Tudós«-t tovább gyúrjam, agitáljam, fenyegetsem”.⁵¹ De a már idézett, londoni beszerzéshez igazított 1957-es terv sem kecsegtetett finom eszközökkel: „...ha durva elutasító magatartást tanúsít, akkor intézkedéseket teszünk hazahozatalára.”⁵²

„Tudós” beszerzési dossziójának utolsó dokumentumai arról tanúskodnak, hogy a fizikus nem várt télenül edinburgh-i otthonában a visszacsapására, „Bakos”-sal, vagyis Szikla Péterrel vívott csatájában a végszót nem kívánta az állambiztonságra hagyni. Felkereste az angol rendőri szerveket, mégpedig a magyar állambiztonság próbálkozásait igazoló terhelő bizonyítékkal, a nála hagyott beszerzési nyilatkozáttal a kezében, és jelentést tett a londoni magyar követség munkatársának gyanús viselkedéséről. „Eleinte arra gondolt – idézi meg az angol kihallgató tiszttel zajló beszélgetésen „Tudós” szavait az állambiztonság tájékoztató jelentése –, hogy ez az egész eset az angol rendőrség provokációja, ami arra irányul, hogy őt próbára tegyék. Azt is feltételezte [...], hogy a magyar szervek kívánnak vele bizalmas kapcsolatot létesíteni.”⁵³ A tiszt reakcióját pedig így közvetíti: „Az őt meghallgató tiszt közölte vele, hogy ismerik az ügyet. [...] Nyugodjon meg, folytassa tovább a munkáját, ők teljesen megbíznak benne.”⁵⁴ Az angol szervek a feljelentést követően eljárást indítottak a magyar diplomata ellen. És ahogy a „Tudós” ügyét lezáró állambiztonsági határozat megállapította: „»Tudós« áruló lett, s a rezidens, Szikla Péter elvtárs kiutasítása Angliából – többek között – ez ügyből kifolyólag történt.”⁵⁵

Faragó Pétert – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető dokumentumok szerint – nem zaklatta többet a magyar állambiztonság. Élete végéig Edinburghban dolgozott professzorként és a mai napig a modern fizika meghatározó tudósaként tartják számon. Külföldi pályafutása során több alkalommal

50 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 144. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1959. február 27.

51 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 141. Jelentés „Tudós” ügyéről, London, 1958. november 22.

52 == ÁBTL 3.2.3. Mt-5641. 86. Jelentés „Tudós” ügyéről, Budapest, 1957. augusztus 21.

53 == ÁBTL 3.2.1. Bt-732. 93–94. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1962. július 24.

54 == Uo.

55 == ÁBTL 3.2.1. Bt-732. 89. Határozat „Tudós” anyagának irattárba helyezéséről, Budapest, 1960. június 1.

hívták az edinburgh-inál rangosabb egyetemekre, de ő hűséges maradt az őt 1957-ben befogadó intézményhez. Hogy ebben a döntésében mennyire játszott szerepet az attól való félelem, hogy a nagyobb reflektorfény esetleg az állambiztonság érdeklődését is felkeltheti, nehéz lenne megmondani. Az azonban kétségtelen, hogy életét a magyar titkosszolgálat hosszú évtizedekig megnyomorította. Úgy gondolom, hogy az ügynöki szerepkörrel való küzdelme, amit Szikla Péter tolmácsolásában ismerhettünk meg, egy komoly emberi helytállásról ad tanúbizonyságot, és segít abban is, hogy az ügynök-kép is árnyalódjon. Ugyanakkor az a játszma, ami Faragó és Szikla között zajlott, abba is betekintést ad, hogy ez a hatalmi intézmény milyen módszertannal dolgozott, és hogy egy-egy munkatársa a képességeihez mérten hogyan élt vagy hogyan élt vissza a rendelkezésre álló titkosszolgálati lehetőségekkel. Mindenesetre ez a történet Szikla állambiztonsági karrierjére is rányomta a bélyegét. Azt, hogy az ügy ilyen fordulatot vett, egyértelműen az ő hibájaként könyvelték el, és óriási konspirációs baklövésnek minősítették, hogy az ügynöki nyilatkozat egy példányát „Tudós”-nál hagyta. Büntetésként őrnagyból századossá fokozták le, és alosztályvezetői beosztásából főoperatív beosztottnak minősítették vissza. Az 1960. május 3-i minősítése pedig megállapítja: „...vezetése alatt a rezidentúrán olyan munkamódszerek honosodtak meg, amelyek megengedhetetlenek voltak s végső fokon oda vezettek, hogy a nehéz munkával elért eredmények is megsemmisültek. Szikla elvtárs saját maga olyan súlyos operatív hibát követett el, amiért az angol elhárító szervek kiutasították. [...] A súlyos hibák kifejlődésében nagy szerepet játszott Szikla elvtárs önteltsége.”⁵⁶ A bizalomvesztés és a fegyelmi büntetés azonban nem tartott sokáig, 1961. január 1-vel visszakapta őrnagyi rangját, és 1964-től már – Szolnok Péter néven – Rio de Janeiróban szervezte a rezidentúrát, 1967-ben pedig újságírói munkakör fedésében küldték ki szigorúan titkos tisztként Prágába, hogy onnan figyelje az egyre feszültebbé váló légkörben a csehszlovák eseményeket.⁵⁷

56 = = ÁBTL 2.8.2.1. 209. Minősítési lap, 1960. május 3. Idézi: Unger, 2007.

57 = = A csehszlovákiai megbízatásáról lásd: Unger, 2007. A Press-rezidentúrában és a külkereskedelemben játszott szerepéről: Borvendég, 2015: 27.; 2019: 158–159, 167. Szolnok (Szikla) 1966-ban érkezett haza Rio de Janeiróból, 1967-től fedőmunkahelye a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Nemzetközi Osztály osztályvezető helyettese, ahol szigorúan titkos („SZT”) tisztként a „Press” rezidentúrát vezette. A prágai kiküldetés rövid életű volt, és miután magas politikusi körökben a megfelelő jóváhagyás nélkül kezdeményezett beszervezést, figyelmeztetés után hazahívták, de továbbra ő maradt a „Press” rezidentúra irányítója, és a BM II/I-11. Osztály főoperatív beosztottja 1971-ig. Ekkor ismét fedőmunkahelyet vált, osztályvezetői beosztásban a HUNGEXPO Külkereskedelmi Vállalathoz kerül, melynek megbízásában kihelyezett üzletkötő Dél-Amerikában. 1974-es belügyi nyugdíjazása után tovább folytatja külkereskedelmi karrierjét, többek között a MOGÜRT Gépjármű Külkereskedelmi Vállalat vezetője, a nyolcvanas évek végén az Interedition-Griff Kiadó szerkesztője. 2000 augusztusában halt meg.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség szigorúan titkos állománya
209. Szolnok Péter
- 3.2.1. Bt-dossziék
Bt -732. „Tudós” („Csendes”, „r/12”)
- 3.2.3. Mt-dossziék
Mt-564/I. „Tudós” („Csendes”)
- 3.2.4. Kutató dossziék
K-1527/I. „Törő” [Szilárd Leó]

=== Hivatkozott irodalom ===

- Békés (szerk.), 2004
A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában. Szerkesztette: Békés Vera. Budapest, Áron.
- Borvendég, 2015
Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva.* Budapest, NEB.
- Borvendég, 2019
Borvendég Zsuzsanna: *A kádári Magyarország titkos élete.*
Köröstárkány–Kápolnásnyék, Kárpátia.
- Fermi, 1968
Fermi, Laura: *Illustrious Immigrants. The Intellectual Migration from Europe 1930–1941.* Chicago–London, The University of Chicago Press.
- Frank, 2012
Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York.* Budapest, Gondolat.
- Hargittai, 2006
Hargittai István: *Az öt világformáló marslakó.* Budapest, Vince.
- Marton, 2006
Marton, Kati: *Great Escape. Nine Jews Who Fleed Hitler and Changed the World.*
New York – London – Toronto, Simon & Schuster.

Magyari Beck, 1989

Magyari Beck István: *Száműzött értékeink. Beszélgetések az alkotó munkáról.* Budapest, Akadémia.

Marx, 2000

Marx György: *A marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik nyugaton alakították a 20. század történetét.* Budapest, Akadémia.

McCagg, 1972

McCagg, William O.: *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary.* New York, Columbia University Press.

Palló, 2004

Palló Gábor: *Zsenialitás és korszellem.* Budapest, Áron.

Stinner, 1997

Stinner, Arthur O.: The Hungarian Phenomenon. *The Physics Teacher*, 35. sz. 518–622.

Unger, 2007

Unger Gabriella: „Mi voltunk az első civilek a bevonulás után.” *Betekintő*, 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_unger.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2020. október 2.).

Wolff, 1991

Wolff, Stefan L.: Das ungarische Phänomen – Ein Fallbeispiel zur Emigrationsforschung. In *Deutsches Museum Wissenschaftliche Jahrbuch.* München. 229–245.

Kulcsszavak

=====

emigráció, hírszerzés, tudomány

/ Physicist under the Pressure the State Security /

In 1957 the renowned physicist, Péter Farago – from 1949 State Security agent under the alias “Tudós” (“Scholar”) – emigrated to the United Kingdom. The Hungarian state security approached “Tudós” at the University of Edinburgh, his new workplace, with the intention of reactivating him. Péter Szolnok, state security officer and first secretary of the Hungarian Legation in Great Britain, was commissioned with the task.

=== Köbel Szilvia =====

/// „A múltban ezer év alatt nem hazudtak annyit, mint most 5 perc alatt”¹

Magyar református lelkészek hollandiai emigrációban
az államszocializmus évtizedeiben

I. rész

=== Bevezetés

Nincsenek pontos, összesített adatok arról, hogy az államszocializmus évtizedei alatt mennyi magyarországi lelkész hagyta el hazáját, és végezte szolgálatát külföldön, emigrációban. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL, Történeti Levéltár) található tekintélyes mennyiségű irat azonban arról tanúskodik, hogy nem kevesen választották ezt az utat, illetve kényszerültek emigrációba.

A lelkészek „kivándorlása” (menekülése, disszidálása) minden egyes vallásfelekezetet érintett. Az egyházak, lelkészek eleve az állambiztonsági szervek (Államvédelmi Hatóság, majd a Belügyminisztérium III/III. Főcsoportfőnöksége, a továbbiakban: politikai rendőrség) célkeresztjében álltak, az emigrációban élő papokat pedig különösen szemmel tartotta a politikai rendőrség. Figyelemmel kísérték a hazai gyülekezettel, lelkésztársakkal, rokonokkal való kapcsolattartásukat, és ugyanúgy gyűjtöttek információkat arról, hogy az itthoni lelkészek, gyülekezeti tagok, rokonok milyen kapcsolatot ápolnak az emigrációban élő lelképásztorral. Az emigrációban élő lelkészek egymással való kapcsolatát, a nemzetközi egyházi szervezetekben való tevékenységét szintén megfigyelték. Az információgyűjtéssel az állambiztonsági szervek célja többrétű volt. Egyfelől befolyásolni szerették volna a kapcsolatokat és akadá-

¹ == E tanulmány címe idézet, melyet Jakos Lajos Alsónémediből, 1953. július 18-án vejeének és lányának Hollandiába írt leveléből vettem. Forrás: Végh-Jakos családi archívum. A közléshez Hans Végh hozzájárult. 1949. évi XX. törvény.

lyozni a Nyugatról jövő szocialistaellenes, rendszert fellazító hatásokat, másfelől pedig a megszerzett adatok alapján feltérképezték annak lehetőségét, hogy az emigráns – disszidens vagy kivándorolt – lelkészek közül kit szervezhetnének be ügynöki tevékenységre.

Jelen tanulmány írásának elsődleges motivációja a magyarországi református egyház hollandiai emigrációban élt néhány lelkésze útjának áttekintése volt, elsősorban az állambiztonsági szervek által gyűjtött dokumentumok perspektívájából. A református egyházzal kapcsolatos közelmúltbéli kutatásaim az államszocializmusnak az egyházalkotmányra, az egyház belső jogára gyakorolt hatására irányultak. Az 1967-ben elfogadott református egyházi törvények az ötvenes években kialakult egyház-kormányzati gyakorlatot kodifikálták. Ez a gyakorlat a gyülekezeti autonómiát szűkítette, egyúttal erősítette a püspökök, esperesek beavatkozási lehetőségét a lelkészválasztásba, illetve a lelkészek „egyházi közérdekből” történő áthelyezésének nagyobb nyomatókat adott. Az alulról építkező, zsinatpresbiteri elven működő kálvini egyházmodell elhalványult, és tovább élt – az állam és az egyházak Alkotmányban² kimondott elválasztása ellenére – az egyházi belső törvények érvényessége állam általi jóváhagyó (megerősítő) aktusának intézménye. A pártállami ellenséges egyház-politika érvényesítésére a püspöki rendszer alkalmasabb eszköznek bizonyult.³

Annak ellenére, hogy a reformáció kálvini ágának alapvető hitvallása a világszerte működő református (presbiteriánus) egyházakban azonos, az egyházalkotmányi struktúrákban, a belső jogrendben, valamint az államhoz fűződő viszonyukban azonban találunk kisebb-nagyobb eltéréseket. Magyarország a püspöki rendszer tekintetében egyedülállónak számít, mert más országokban a püspökök nélküli presbiteri rendszer a meghatározó.⁴ Emiatt rendkívül izgalmas annak vizsgálata is, hogy az emigrációban szolgálatot végző magyar református lekipásztörök tevékenységének állambiztonsági megfigyelésében fellelhetőek-e utalások egyházalkotmányi kérdésekre, és ha igen, akkor ezek milyen kontextusban vetődnek fel.

Hollandia több szempontból is figyelemre méltó példa lehet az emigrációban élő református lelkészek tevékenységét vizsgáló tanulmányunkban. Egyfelől a hol-

2 = = 1949. évi XX. törvény.

3 = = Lásd: Köbel, 2019; 2017. Fazakas Sándor egy tanulmányában jegyzi meg, hogy a püspöki tisztnek „az egyház politikai ellenőrzésének céljából” olyan „túlzott tekintéllyel való felruházására”, mint a hitleri Németországban a „Führer-elv” alapján, Magyarországon a pártállami időkben volt példa, amikor – Török István szavaival – „a püspöki méltóság és jogkör” „elhatalmasodott”. Fazakas, 2014.

4 = = Erre a szempontokra Hans Végh hívta fel a figyelmemet. Lásd ehhez Kováts, 1948: 205–206, ahol a szerző megállapítja, hogy a magyar református egyház is „presbiteri rendszerű, de nem tiszta”, „eredetileg nem presbiteri alapon indult meg” az egyház szervezése. Kováts J. magyarázatként írja, hogy az „államhatalom mindjárt kezdetben üldözte a reformáció híveit, ezért azok nem annyira az elvek, mint inkább a lehetőségek szerint szerveződtek”. Fazakas (2014) pedig rámutatott arra, hogy Kálvin a püspöki tisztet csak „szükségállapot” idejére, átmenetileg tartotta elfogadhatónak.

land–magyar történelmi kapcsolatok okán, ezen belül is a református egyházak közötti kapocs több évszázados múltra tekint vissza. 2020-ban két esemény kerek százéves évfordulójának az esedékessége is ösztönözte a kutatást: 1920 februárjában indult Magyarországról a nagyszabású nemzetközi humanitárius akció keretében az első gyermekvonat Hollandiába,⁵ és ugyanezen év novemberében hunyt el Abraham Kuyper (1837–1920) református lelkész, aki 1901–1905 között Hollandia miniszterelnöke is volt, és nemcsak a holland társadalomra, hanem magyar református lelkészekre is nagy hatást gyakorolt.⁶ Másfelől a kálvini alapok egyezése mellett a két országban egymástól eltérően fejlődtek bizonyos egyházalkotmányi-egyházjogi struktúrák és teológiai irányzatok, mely különbségek erőteljesebben (sajátosan) mutatkoztak meg a hidegháború évtizedeiben. Ebben a vonatkozásban a hollandiai református egyház(ak) magyarországi kapcsolatait, illetve a magyar református lelkészek holland kapcsolatait a politikai rendőrség kiemelt figyelemmel kísérte, ami nem véletlen, ugyanis a püspöki rendszerű magyar református egyházzal szemben nagyobb gyülekezeti autonómiát hirdető és gyakorló holland református befolyás nem volt üdvözlendő a pártállam szemében. Továbbá a hollandok a hidegháború évtizedeiben emberi jogi szempontból is monitorozták a magyarországi viszonyokat, ami leleplezte a pártállami hatalom Nyugat felé irányuló propagandáját.

Az állambiztonság szemében további relevanciával bírt az is, hogy nemcsak a püspöki rendszer és a gyülekezeti autonómia kérdésében volt eltérés a magyar és a holland református egyház között, hanem az egyház szervezeti-alkotmányi egysége, egységes egyházi státusa tekintetében is. A több különálló szervezet alkotta keretek között működő holland református egyházak az államhoz való viszonyt egymástól is eltérően értelmezték. A Kuyper nevéhez köthető neokálvinista irányzatot képviselő Gereformeerde Kerken in Nederland (a magyar nyelvben az ún. szigorú holland református egyház elnevezéssel vált ismertté) az államtól való teljes függetlenséget vallotta, ezért a politikai rendőrség őket veszélyesebbnek tartotta. A dolgozat erre a distinkcióra különösen szeretné felhívni a figyelmet, és ezzel a holland-magyar református kapcsolatok államszocializmusbeli történetének ez idáig ismeretlen kontextusát szándékozik megmutatni.

E tanulmány második – a tervek szerint a lap következő számában megjelenő – részében szeretném bemutatni három református lelkész életét, amiből láthatjuk, hogy mindegyikük különböző utat járt be, míg Magyarországról a hollandiai emigrációba jutott, és hollandiai szolgálatuk is más-más tartalommal töltődött meg. Tüski István és Végh József fiatalon, 1948-ban ösztöndíjasként, legális kiutazást követően maradt Hollandiában, Jakos Lajos – Végh József apósa – pedig 1957-ben, már nyugdíjas lelkészként költözött Hollandiába. A tanulmány elkészítéséhez a Történelmi Levéltárban található forrásokon felül felhasználtam a Végh József Hollandiában élő

5 = = Aalders–Pusztai–Réthelyi, 2020. 7–14.

6 = = Lásd: Ladányi, 1997. Lásd még: Lányi, 2018: 217–230.

családjától kapott dokumentumokat, levelezéseket is. Köszönetet mondok Végh József fiának, Johan Alexander Sándor Véghnek (aki egyúttal Jakos Lajos unokája), mert egyfelől készséggel bocsátotta rendelkezésemre a családi archívumot, másfelől pedig nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a tanulmány számos, elsősorban holland, illetve teológiai vonatkozású részeinek a pontosításában és kiegészítésében, így lényegében konzulensi szerepe volt a tanulmány elkészítésében.⁷ Egyúttal köszönetet mondok Maarten J. Aalders – Magyarországon is levéltári kutatásokat folytató – holland egyháztörténésznek,⁸ aki ösztönzést nyújtott nekem a holland–magyar református kapcsolatok második világháború utáni történetének kutatásához, megjegyzéseket fűzött a tanulmányhoz, valamint a Tüski István és Végh József családjával történt kapcsolatfelvételben is közreműködött. Köszönöm Réthelyi Orsolya habilitált egyetemi docens asszonynak, az ELTE / BTK Néderlandisztika Tanszék vezetőjének a tanulmányhoz fűzött észrevételeit és szakirodalomra vonatkozó kiegészítéseit, továbbá köszönöm Köbel Ádámnak a holland szövegek magyarra történő fordításában nyújtott segítségét.

Mielőtt a fentiekben említett három református lelkipásztor esetét megvizsgálánk, fontosnak tartottam, hogy tegyünk áttekintést a holland-magyar református kapcsolatokról, továbbá az egyházalkotmányi-egyházjogi és teológiai eltérésekről. Eredetileg rövidebben terveztem erről a két kérdésről írni, ám a tanulmány készítése közben láttam meg, hogy a lelkészek életútjának a bemutatása tágabb kontextusban elhelyezve sokkal érdekesebb és értelmezhetőbb, ezért döntöttem végül a két szempont alaposabb kidolgozása mellett.⁹ Ladányi Sándor a hollandiai neokálvinizmus Magyarországi Református Egyházban kifejtett hatásáról szóló, 1997-ben kiadott kötetének a bevezetésében – amelyből megtudhatjuk, hogy Ladányit a kutatásra Végh József is ösztönözte, már nyugdíjas lelkészként – arra hívta fel a figyelmet, hogy a második világháború után Magyarország és Hollandia „társadalmi rendszere másként, egymástól lényegesen eltérő módon alakult”, a kapcsolatok „alacsony szintre kényszerültek”, ezért a két református egyház közötti kapcsolatok alakulásának történetét „külön kell választani, és külön is kell kutatni”.¹⁰ Egyetérthetünk Ladányival annyiban, hogy a „külön út” kutatása is feltétlenül szükséges. A kötet megjelenése óta eltelt 23 évben azonban a korszak levéltári anyagai elérhetővé váltak, így élve ezzel a lehetőséggel, fontosnak tartom az „alacsony szintre szorított”, ám

7 = = Johan Alexander Sándor Végh (a továbbiakban: Hans Végh) református lelkész. Lásd Végh, 2020.

8 = = Maarten J. Aalders munkásságáról lásd a honlapján található információkat: <http://www.mjaalders.nl/> (utolsó letöltés: 2020. július 26.).

9 = = Meg kell azonban jegyezni, hogy e tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy ezt a teljesség igényével tegyük, így tehát elképzelhető, hogy az olvasónak hiányérzete támad. A tervek szerint hosszabb tanulmányban ezt pótolni fogjuk.

10 = = Ladányi, 1997: 8–12.

összhatásában mégis jelentős lenyomatot képező kapcsolatokat, tehát a „közös utat” is kutatni. E tanulmány ehhez kíván adalékokkal szolgálni.

= = = A holland–magyar (történelmi) református kapcsolatok alakulása 1948-ig

A magyarországi és a holland református egyház szoros kapcsolata¹¹ a reformáció időszakáig nyúlik vissza. A magyar protestáns gályarabokat 1676-ban Michiel de Ruyter holland admirális szabadította ki;¹² évszázadokon ívelnek át a hollandiai és a magyarországi kollégiumok és egyetemek között kapcsolatok, a teológiai ösztöndíjak;¹³ továbbá Hollandia és Erdély vallásszabadság iránti elkötelezettsége is nem mindennapi kapcsolódást jelent.¹⁴

Ami a huszadik századot illeti, minden nagy történelmi eseményben, fordulópontban felfedezzük a holland-magyar kapcsolatok nyomát, melyek közül néhány, a témánk szempontjából releváns mozzanatot megemlítünk.

Az első világháború alatt, 1915 telén Abraham Kuyper leányai, Henriëtte és Johanna Kuyper a holland kórházi misszió tagjaiként Magyarországra érkeztek sebesülteket ápolni.¹⁵ A trianoni békeszerződés után a hollandiai protestáns egyházak – a magyarok kezdeményezésére – azon fáradoztak, hogy legalább a magyar egyházak egysége maradhasson meg.¹⁶ Magyarországon pedig Sebestyén Jenő teológiai tanár – Kuyper követője – törekedett arra, hogy a háború idején is fennmaradjon a „semleges Hollandia lakosságával” a barátság, és folyamatos legyen a kapcsolat a holland és a magyar egyházak között.¹⁷ Tovább folytatódott a református teológusok ösztöndíjas tanulmányútja is Hollandiába a Stipendium Bernardinum¹⁸

11 = = A két református egyház kapcsolatáról lásd: Ladányi, 1997.

12 = = Pusztai, 2009. Lásd még: Pusztai–Bozzay (szerk.), 2010; Bárány–Fazakas–Pusztai–Takács (szerk.), 2017.

13 = = Lásd ehhez: Forró, 1989: 98–109. A tanulmány kitér a 19. és 20. századi hatásokra, kapcsolatokra, ösztöndíjasokra is, így a jelen íráshoz is fontos adalékként szolgál. Lásd még: Bozzay–Ladányi, 2007.

14 = = Réthelyi, 2017. Az 1648-as vesztfáliai békét aláíró uralkodók között volt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, a protestáns hatalmak szövetségese. Lásd: Péter, 1997.

15 = = Kuyper, 1922. Lásd még: Maarten J. Aalders: Henriëtte Kuyper en de Nederlandse Ambulance naar Boedapest. <http://www.mjaalders.nl/images/stories/pdf/hss.pdf> (utolsó letöltés: 2020. június 25.). Lásd még: Aalders, 2020: 14–38.

16 = = Aalders, 2018: 215–219.

17 = = Hermán, 2017

18 = = Schinkelshoek, 2012a; 2012b. A „Bernard-alapítvány (Stipendium Bernardinum) a legtekintélyesebb mindazon alapítványok és ösztöndíjak közt, melyek külföldi egyetemeken a Magyarországról ott tanuló protestáns teológusok ellátására máig is léteznek. Alapítója Bernard Dániel, egy német születésű, de Hollandia gyarmatainak meggyonosodott református ember, ki 1761-ben az utrechti egyetemen 12 pfalzi (ilyenek hiányában más német), úgyszintén magyar református studens részére 9 000 ster-

keretében, valamint más ösztöndíjak is voltak az Amszterdami Szabadegyetemre (a továbbiakban: Vrije Universiteit, VU) és a Kampeni Teológiai Egyetemre.¹⁹ A református egyház is aktívan részt vett a nemzetközi gyermeksegélyező mentőakcióban, a Vöröskereszten keresztül többek közt holland szervezetek által gyűjtött segélyek érkeztek, majd a Magyar Gyermekvédő Liga szervezésében vonattal utaztattak ki gyermekeket Hollandiába (kisebb számban Svájcba, az Egyesült Királyságba és Svédországba, majd 1923-tól Belgiumba is), ahol családok néhány hónapra befogadták őket.²⁰ A holland református egyházi segélyekből Budapesten iskola felállítását is támogatták. Ez az iskola lett a holland hercegnőről, későbbi királynőről elnevezett – a rendszerváltás után újraindult és jelenleg is református általános iskolaként működő – fasori Julianna református elemi iskola.²¹

A második világháború után a koalíció éveiben is – részben a pártversengések eszközeként – indultak gyermekvonatok Hollandiába és Belgiumba,²² valamint református teológushallgatók is kaptak ösztöndíjat holland egyetemekre. Szakirodalmi adatok szerint református gyermekeket szállító vonat csak egy indult, 1948. július 12-én.²³

Mind gyermekvonat, mind pedig református teológus ösztöndíjas, aki még a hagyományosnak mondható, Stipendium Bernardinum ösztöndíjas kapcsolat keretében utazhatott, – az eddigi kutatási eredmények alapján – 1948-ban indult utoljára Magyarországról Hollandiába. A tanulmányunkban bemutatni kívánt két – fent említett – teológus, Tüski István (24 éves) és Végh József (23 éves) története ehhez az epizóddhoz kapcsolódik, ugyanis mindketten 1948-ban érkeztek Hollandiába ösztöndíjként, és – ugyancsak szakirodalmi adatok szerint – mindketten segítettek a ki-

ling alapítványt tett.” Lásd: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=301> (utolsó letöltés: 2020. június 29.);

19 == Hermán, 2017: 414–415.

20 == Aalders–Réthelyi, 2018. A szerkesztők a kötet előszavában a következőt írták: „A »gyermekvonatok« alatt azt a nagyszabású összefogást értjük, amelynek keretében 1920 és 1930 között több, mint 60.000 magyar gyermek utazott külföldre néhány hónap alatt, hogy ott épüljenek fel a közelmúltban átélt megpróbáltatások után. Az első világháború (1914–1918), a tanácsköztársaság (1919. március – 1919. augusztus) és a román katonai megszállás (1919. augusztus–november) felemésztették Magyarországot tartálékait. Ehhez járult még hozzá a megszállt területekről Budapestre özönlő sok tízezer menekült. Magyarország nem volt képes élelmet biztosítani saját gyermekei számára!”

21 == Lásd a Budapest-Fasori Református Kollégium Julianna Általános Iskolája honlapját: <http://fasor.hu/julianna/index.php?m=iskt> (utolsó letöltés: 2019. november 15.).

22 == Pusztai, 2020: 163–193. Lásd még: MNL OL XIX-A-21-d-0029-5/c/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland–magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

23 == Pusztai, 2020: 187.

utazó magyar gyermekeknek a tolmácsolásban.²⁴ Ekkor már, a hidegháború beköszöntével egyre világosabban látszottak a magyar párt- és állami vezetés sztálini mintájú, ellenséges egyházpolitikájának a kontúrjai. Közben zajlottak a tárgyalások a református egyház és a magyar kormány között a megállapodás előkészítéséről, amely inkább baljós árnyakat vetített előre, mintsem bizakodásra adott volna okot az egyházi társadalom számára. A Ravasz László püspök 1947. év végi püspöki jelentéséből vett alábbi idézetek jól érzékeltetik az időszak kettősségét: *„Templomainkban szabadon zeng az Ige, egyházunk autonomikus életét bántás nem érte, az államkormány pénzügyi erejéhez mérten nagy támogatásban részesíti az egyházakat. [...] De ugyanakkor meg kell állapítanunk azt is, hogy a bizalmatlanság fokozódott és az idegek feszültek. Ennek lehet az oka az, hogy egy lassan teljes erejében kibontakozó marxista ihletésű forradalomtól a keresztyén egyház transzcendens szellemiségét ösztönszerűen és idegesen félti. [...] Végül az sem lehetetlen, hogy az egyházak vezetésében mutatkozó történeti folytonosság a forradalom cenzúráját nem engedi, főképpen személyi kérdésekben fenntartás nélkül érvényesülni.”*²⁵

= = A holland–magyar református kapcsolatok alakulása 1948 után

Annak ellenére, hogy a pártállami hatalom az ötvenes években igyekezett visszaszorítani a holland-magyar református kapcsolatokat is, az államszocializmus évtizedei alatt óvatos segélyezések, ellenőrzött kapcsolattartás, közös megemlékezések – a hatalom érdekeinek megfelelő keretekben – azért zajlottak.

Az Állami Egyházügyi Hivatal (a továbbiakban: ÁEH, Egyházügyi Hivatal) 1966-ban a Belügyminisztérium számára feljegyzést készített a holland–magyar református kapcsolatokról, mert 1967-ben esedékes volt a Második Helvét Hitvallás 400 éves évfordulójának jubileumi ünnepe. E feljegyzés fontos forrás számunkra, mert benne az ÁEH szemszögéből megírt összegzést olvashatjuk, amely szerint a „holland-magyar egyházi kapcsolatok 1945-től 1956-ig főként Pap Lászlón²⁶ keresztül történtek”. Így kaphatott Dr. H. Berkhof driebergeni szemináriumi igazgató 1955-ben díszdoktori címet a budapesti református teológián, s tehetett látogatást Budapesten 1956 szeptemberében holland egyházi küldöttség, Pap László javaslatára. A dokumentumban itt a holland küldöttség egyházi „hovatartozása” kapcsán fon-

24 = = Uo. Hans Végh elmondása szerint édesapja sohasem beszélt a gyermekvonatokról, a családnak nincsen tudomása arról, hogy Végh József is segített volna a tolmácsolásban.

25 = = Ravasz László dr. püspöki jelentéséből, 1947. Idézi: Kónya, 1975: 176.

26 = = Lásd Hajdú, 2011: 58–62.

tosnak tartotta az ÁEH zárójelben megjegyezni, hogy „nem a Kuyper egyháza”.²⁷ A feljegyzés szerint, 1956 után azonban a kapcsolatok „elhidegültek, mivel a holland egyházi vezetők Pap László személyéhez ragaszkodtak”.²⁸ Pap László a Megújulási Mozgalom képviselője volt.²⁹ A feljegyzés arra is kitért, hogy a hollandok – az Egyházak Világtanácsa (a továbbiakban: EVT) javaslatára – szerették volna Pap Lászlót meghívni az Utrechti Egyetem teológiai fakultására tanárnak, aminek érdekében Kádár Jánosnak is írtak levelet. Még 1963-ban is, a hágai magyar nagykövetségen keresztül a hollandok – az ÁEH feljegyzés szóhasználata szerint – „követelték”³⁰ Pap László kiengedését Hollandiába – sikertelenül.³¹

Az 1956-os forradalom után Hollandia is fogadott be magyar menekülteket, majd újabb ösztöndíjak, egyházi események – a hidegháború újabb szakaszában már más keretek között – töltötték ki tartalommal a holland-magyar református kapcsolatokat. A fent idézett ÁEH-irat arról tanúskodik, hogy az „elhidegült” viszonyban a változást a hatvanas évek elején a prágai Keresztyén Békekonferencia (a továbbiakban: KBK)³² alkalmi hozták el. A feljegyzés szerint a KBK ülésein a „magyarországi református egyház képviselői megismerkedtek olyan holland egyházi emberekkel, akik nem kötötték a kapcsolatot egyes személyekhez”. Az ÁEH-dokumentum itt a holland református egyházból dr. Albert Rasker leideni professzor,³³ dr. J. de Graaf utrechti professzor, valamint H. Kohlbrugge kisasszony³⁴ nevét említi, és megjegyzi egyúttal, hogy a holland–magyar egyházi kapcsolatokat „egy ideig Pap László sze-

27 == MNL OL XIX-A-21-d-0029-5/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland–magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

28 == Uo.

29 == A Megújulási Mozgalommal kapcsolatban lásd: Horváth, 2007: 279.; Horváth, 2008: 355.

30 == A feljegyzés szerint Dr. G. Quispel (1916–2016) professzor volt az, aki „követelte” Pap László kiengedését. Az életrajzi adatokat lásd az Utrechti Egyetem honlapján: <https://profs.library.uu.nl/index.php/profrec/getprofdata/1673/3/40> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.).

31 == MNL OL XIX-A-21-d-0029-5/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland–magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

32 == Lásd ehhez Köbel, 2005. 106-107. „A KBK prágai székhellyel 1958-ban jött létre azzal a céllal, hogy »mozgósítsa a keresztyén békeerőket« a szocializmus táborának és a Béke Világtanács célkitűzéseinek támogatására. A KBK felállításával azt kívánták elérni, hogy legyen egy nemzetközi egyházi szervezet, amely a szocialista országok külpolitikája eszközévé és szócsövévé válik, és ezáltal »hatékony ellenszereként léphet fel« a Vatikán, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) »antikommunista tevékenységének.«” A további hivatkozásokat lásd a könyv 106. oldalán.

33 == Dr. Albert J. Rasker (1906–1990) egyháztörténész. Lásd: Rasker, 1986. Az információt köszönöm Hans Véghnek.

mélye” »nehezítette«”.³⁵ A dokumentumban a teológusok ösztöndíjának az újjáéledésére is találunk utalást. Az ÁEH úgy értékelte, hogy a „hollandok részéről a kapcsolatok keresésének a jele volt, hogy 1957-től újra lehetővé tették a magyarországi református egyház teológusainak részére a stipendium bernardinum élvezését”, aminek keretében 1957-től ismét tanultak diákok Hollandiában.³⁶

Az Egyházügyi Hivatal a Belügyminisztériumnak 1966-ban írt feljegyzését végül így összegezte: „*Megítélésünk szerint is a holland-magyar kapcsolatok ápolása jelentős, mivel az egyház igen nagy szerepet játszik a holland közéletben, jelenleg az ország lakosságának fele egyházi befolyás alatt álló politikai pártokra adja le szavazatát.*”³⁷

Naivitás lenne azt gondolni, hogy a magyar kommunista hatalom nem avatkozott bele abba, hogy az ’56 utáni években melyik református teológus utazzon Hollandiába ösztöndíjasként. A Történeti Levéltár dokumentumai szerint „Megyeri” fedőnevű (a továbbiakban: fn.) ügynök,³⁸ református lelkész ösztöndíjasként Hollandiába történő utazása előtt, 1959. szeptember 23-án a politikai rendőrség megbízásából kereste fel dr. Pap Lászlót a lakásán. Az ügynök feladata az volt, hogy mint volt teológiai tanárától az utazás előtt elköszönjön, és a „*külföldi tanulmányaira nézve tanácsokat*” kérjen tőle. Az ügynök – a beszámolója szerint – a megbeszélésen elsősorban „*Ridderbos professzorról*”³⁹ kért tájékoztatást, akivel kapcsolatban Pap László egyebek mellett azt mondta az ügynöknek, hogy „*kedves emberrel*” fog találkozni, aki „*nagyon boldog lesz, hogy magyar ösztöndíjast is előkészíthet esetleg tudományos fokozat elérésére*”.⁴⁰ Az ügynöki jelentés végén az állambiztonsági tartóztiszt megjegyezte, hogy az ügynök „*utasításra*” azért kereste fel Pap Lászlót, mert az

34 == H. Kohlbrugge foglalkozott a kelet-európai egyházakkal, és kapcsolatban állt holland teológus egyetemistákkal, akik Kelet-Európában tanultak, pl. Kolozsvárott. Az információt köszönöm Hans Véghnek. Lásd ehhez: Ablonczy, 2020.

35 == MNL OL – XIX-A-21-d-0029-5/1966. Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése a holland-magyar református kapcsolatokról a Belügyminisztérium számára az 1967-ben megrendezendő 400 éves református jubileumi ünnepség (II. Helvét Hitvallás 400 éves évfordulója) előkészületeiről. 1966. szeptember 22.

36 == Uo.

37 == Uo.

38 == Az ÁBTL-ben található 6-os kartonon az szerepel, hogy „Megyeri” fedőnevű ügynök valódi neve Meszlényi Zoltán. Eszerint „Megyeri”-t 1959. szeptember 22-én „*hazafias alapon*” szervezték be a Református Egyház vonalára, és 1967. március 21-ig volt a hálózat tagja. Lásd ÁBTL 2.2.2 Hálózati nyilvántartások „Megyeri”.

39 == Az iratból azt tudhatjuk meg, hogy az ügynök az amszterdami Vrije Universiteitén tanult, így valószínűsíthető, hogy Nico Ridderbos (1910–1981) professzorról van szó. (Kampenben a teológiai egyetemen tanított Herman Ridderbos professzor; nem azonos Nico Ridderbosszal.) Az információt köszönöm Hans Véghnek.

40 == ÁBTL 3.1.2 M-23413. „Megyeri” fedőnevű ügynök munka dossziéja, amelyet 1959. október 6-án nyitottak meg. A jelentést 1959. október 5-én adta le az ügynök. (30. o.)

volt a feltevésük, hogy Pap majd „*üzen Hollandiába kapcsolatainak*”. A jelentés szerint Pap László azonban csak rövid időt szánt a beszélgetésre, nem üzent holland ismerőseinek, és el is sietett otthonról. „Megyeri” fedőnevű ügynök további feladatként kapta a politikai rendőrségtől, hogy „írjon jelentést” a Hollandiában töltött időszakról.⁴¹

Egy másik református lelkész, a későbbi „Zempléni (István)” fn. titkos munkatárs⁴² szintén ebben az időben tanulhatott Hollandiában ösztöndíjjal. „Zempléni” később, 1975 és 1985 között adott jelentéseket a politikai rendőrségnek, amelyek között számos holland vonatkozású anyag található. A négykötetnyi iratból⁴³ azt a példát szeretném kiemelni, amikor „Zempléni” 1976 nyarán meghívást kapott, Dr. Remko J. Mooi zsinati titkár⁴⁴ aláírásával, a két holland református egyház együttes zsinati ülésére. „Zempléni” a látogatásról 1976. október 8-án adott összefoglaló jelentésében elégedetten nyugtázta, hogy az „*út kapcsán olyan időben sikerült képet alkotni a holland belső egyházi viszonyokról, amikor ezen egyházak bizonyos elemei koncentrált támadást intéznek a kelet-európai egyházi vezetőségek ellen*”.⁴⁵ Az ügynök arra hívta fel a figyelmet, hogy „miután nyilvánvaló, hogy a nyugat-európai egyházak közül első rendben a hollandok kapták ezt a feladatot, hogy a magyar protestáns egyházak életében igyekezzenek zavart okozni”, „hasznos lenne figyelmet fordítani a hollandiai egyházak tevékenységének tanulmányozására”, majd konkrét javaslatokat is megfogalmazott.⁴⁶ Az ügynök egyébként 1977-től a református egyház püspöke lett.

Az állambiztonság 1963-ban készített Együtműködési Tervet a protestáns világszervezetek (Református Világszövetség, Lutheránus Világszövetség, Egyházak Világtanácsa) tevékenységének „*operatív átfogására*”. A politikai rendőrség úgy

41 = = Uo.

42 = = ÁBTL 3.1.2. M-40917. M-40917/1. M-40917/2. M-40917/3. „Zempléni” („Pista”) fedőnevű titkos munkatárs (tmt) munka dossziéi. Az ügynök 1975 és 1985 között jelentett az állambiztonsági szerveknek. Az ÁBTL-ben található 6-os kartonon az szerepel, hogy „Zempléni” fedőnevű ügynök valódi neve Kürti László. Lásd: ÁBTL 2.2.2 Hálózati nyilvántartások „Zempléni (Pista)”. Lásd még Majsai, 2006.

43 = = ÁBTL 3.1.2. M-40917. számú, „Pista”, „Zempléni” fedőnevű titkos munkatárs Munka Dossziéja. Lásd még az ÁBTL 3.1.2. M-40917/1-3. számú munka dossziékat („Zempléni”, „Zempléni István”).

44 = = Dr. Remko J. Mooi a Nederlandse Hervomde Kerk zsinati titkára volt. Az információt köszönöm Hans Véghnek. Lásd ehhez Dr. Remko J. Mooi haláláról a tudósítást a *Nederlandsdagblad* 2008. szeptember 2-ai számában. <https://www.nd.nl/gelooft/gelooft/651488/hervormde-voorman-r-j-mooi-overleden> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 21.).

45 = = ÁBTL 3.1.2. M-40917. számú, „Pista”, „Zempléni” fedőnevű titkos munkatárs munka dossziéja. 71-76/3. digitális oldalszámok. 1976. október 8-án kelt Jelentés, melyet „Pista” néven írt alá az ügynök.

46 = = Uo.

vélekedett, hogy ezek a szervezetek a „nyugati tőkések” eszközei a „szocialista tábor elleni harcban”, és a „vallási tevékenységet fedésül használva egyes [...] alkalmazottai hírszerző tevékenységet folytatnak”, ezért szükséges az „operatív szempontból lényeges személyek tevékenységének felderítése”.⁴⁷ E személyek körébe sorolta az állambiztonság – a fent már említett – dr. Hendricus Berkhof holland „teológiai rektor”-t, aki ekkorra az EVT Központi Bizottságának tagja lett. Berkhof azért volt fontos személy, mert az irat szerint magyar ügyekre „specializálta magát”, magyarul is tanult, és magyar református lelkészekkel tartott kapcsolatot.⁴⁸

Az ÁEH tehát, amint olvashattuk, egyházpolitikai, sőt külpolitikai megfontolásokból tartotta fontosnak „ápolni” a holland–magyar kapcsolatokat, és az állambiztonsági szervekkel szoros együttműködésben, beépített ügynökök révén tartotta ellenőrzése alatt a különböző kapcsolati folyosókat. Így tehát – paradox módon, kontroll alatt és hatalmi beavatkozástól messze nem mentesen ugyan, de – az államszocializmus évtizedei alatt is megvolt a kontinuitása a történelmi alapokon nyugvó holland–magyar református kapcsolatoknak.

Ehhez azonban hozzá kell tennünk azt is, hogy a hidegháború évtizedeiben a nyugati egyházak magatartása is megváltozott, különösen a hatvanas évek elejétől kezdve. A „béke”, a „leszerelés” nemcsak a keleti blokk egyházaiban, hanem Nyugaton is egyre inkább „hívószóvá” vált, és ez a Keresztyén Békekonferencia, valamint az Egyházak Világtanácsa tevékenységében is megmutatkozott. Ennek az irányzatnak a támogatását várta el az államhatalom azoktól a magyar lelkészekről, akik Nyugatra utaztak, és az emigrációban élő lelkészek magatartását ebben a vonatkozásban is elemezték.

A tanulmányunkban vizsgált harmadik lelkész, Jakos Lajos kivándorlása Hollandiába már az 1956 utáni időszakhoz köthető. Jakos 1957-ben történt távozása nyugdíjazásával, valamint a forradalommal is összefüggésben volt. Az ő esetében azonban a családi és egyházi kapcsolatok már a húszas évektől több szálon is kötődtek Hollandiához, ezért Jakos Lajos e dolgozatnak a következő számban megjelenő második részében vizsgált története visszanyúl a második világháború előtti időre is.

= = Egyházalkotmányi, teológiai különbségek

A magyar és a holland református egyházaknak az állami jog szerinti státusukban és az egyházalkotmányukban fellelhető – a Bevezetésben már említett – különbségek jelentősége a második világháború után kiéleződött. Magyarországon kezdettől fogva egy egységes világi (állami) jogi státusban működött a református egyház, és a

47 = = ÁBTL3.15. O-13603/236-240. digitális oldalszám. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése című Objektum Dosszié. Együttműködési terv a protestáns világszervezetek tevékenységének operatív átfogására. Budapest, 1963. június 28.

48 = = Uo. 240. digitális oldalszám.

belső törésvonalak ellenére nem történt hivatalosan egyházszakadás. Hollandiában ezzel szemben több egyházszakadás is történt,⁴⁹ és ma is több külön jogi szervezeti keretben működnek református egyházak. A két legnagyobb református egyház a *Nederlandse Hervormde Kerk* (Holland Református Egyház) és a *Gereformeerde Kerken in Nederland* (Németalföldi Református Egyházak, GKN).⁵⁰ Másfelől pedig a református – alulról szerveződő kálvini – egyházalkotmányi modell az alapvető presbiteri rendszer megtartásával (zsinatpresbiteri elv püspökkel) keletebbre az episzkopális irányba fejlődött, Nyugaton és főként Hollandiában pedig a presbiterzsinati elv lett a meghatározó, püspöki tisztségek nélkül.⁵¹ Ez azt jelenti, hogy Hollandiában a helyi gyülekezet autonómiája – különösen a GKN-ben – mindvégig széles körű maradt, nemcsak a hitelvek szintjén, hanem a gyakorlatban is.

A két nagy holland református egyházi irányzat között alapvető lényegi különbség van egyfelől az államhoz való viszony értelmezésében. A *Gereformeerde Kerk* – a *Hervormde Kerk* államegyházi státusával szemben – az államtól való teljes anyagi függetlenséget vallotta a befolyásmentesség biztosítása céljából, amit a kálvini elvhez való visszatéréssel indokoltak. Abraham Kuyper ennek a mozgalomnak volt a zászlóvivője. A magyar nyelvben „szigorú” holland református egyházként vált ismertté ez az irányzat, a jelző a vallásgyakorlat ortodox jellegére utalt.⁵² Másfelől pedig a két református egyház⁵³ elnevezése közötti különbségnek az a magyarázata, hogy a *Hervormde Kerk* (Református Egyház), mint egykori államegyház, teológiai-egyházkormányzati tekintetben mindig egy egyház volt. A *Gereformeerde Kerken in Nederland* – Németalföldi Református Egyházak (a továbbiakban: *Gereformeerde egyház, GKN, szigorú holland református egyház, Kuyper-egyház* – „Kuyper-kerk”⁵⁴) viszont többes számú alak, mert Kuyper szerint – a kálvini ekkleziológiai értelmezésnek megfelelően – minden egyes helyi gyülekezet önmagában teljes egyháznak minősül. A *Gereformeerde Kerken* lényegében egyházak (=gyülekezetek) konföderációja volt.⁵⁵

Az államszocializmus – a jozefinista egyházpolitikához hasonlóan – az egyházak belső szervezeti kérdéseibe is beavatkozott. A protestáns, zsinatpresbiteri elven működő egyházak számára ez azzal járt, hogy a hatalom – az egyszerűbb irányít-

49 == Lásd: Köbel, 2018.

50 == 2004-ben egyesült a két holland református egyház és a holland lutheránus egyház, a közös szervezet elnevezése *Protestantse Kerk in Nederland* – Hollandiai Protestáns Egyház (PKN). Lásd <https://www.protestantsekerk.nl/over-ons/> (utolsó letöltés: 2020. július 25.).

51 == Jakos, 1942: 50–59.; Kováts, 1948: 273.

52 == Jakos, 1942; Kováts, 1948.; Köbel, 2019: 165–185.; Köbel, 2018.

53 == Mind a *hervormde*, mind *gereformeerde* kifejezés „református”-t jelent.

54 == A holland nyelvben nem használatos ez a kifejezés, magyarul a könnyebb érthetőség kedvéért terjedt el. A kifejezéssel kapcsolatban lásd Graaf, 2012: 335–364.

55 == E fontos különbségre Hans Végh hívta fel a figyelmemet.

hatóság és ellenőrizhetőség érdekében – a püspöki rendszert erősítette, a lelkészek gyülekezeti megválasztása, illetve meghívása helyett pedig „egyházi közérdekből” az áthelyezés eszközének alkalmazását várta el a püspököktől. A lelkészek gyülekezeti szolgálati helyéről a háttérben az egyházvezetés, az Állami Egyházügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek közösen „döntöttek”, ám legtöbb esetben, a látszatot megőrizve, végül a presbitérium választotta meg a lelkipásztort. Mindez a gyülekezeti autonómia szűkítését eredményezte, ami voltaképpen stratégiai célja is volt a párt-állami hatalomnak.⁵⁶

Nem csodálkozhatunk azon tehát, hogy a magyar pártállami hatalom (a gyakorlatban az ÁEH és a politikai rendőrség) szemszögéből nézve nem volt mindegy, hogy melyik hollandiai református egyházzal állnak kapcsolatban a magyar lelkészek. Ezt több esetben külön meg is jegyezték az állambiztonsági jelentésekben, továbbá az ÁEH irataiban is (lásd fent hivatkozott dokumentum). A hatalom szemében a „veszélyesebb” a Gereformeerde Kerken in Nederland volt, mert nemcsak a kommunista hatalom egyházellenes politikáját bírálták, hanem a magyar református egyházi vezetést is a hatalomhoz való hozzáállása miatt.

Az ún. Kuyper-egyházhoz ellenségesen állt hozzá a többi volt szocialista ország vezetése is (és tegyük hozzá, hogy ezen országok hivatalos református egyházainak vezetése úgyszintén), és ez különösen ott volt érezhető, ahol sok református élt, és az egyház befolyása is jelentős volt. Hermán M. János tanulmányában kifejti, hogy a kelet-európai szocialista országokban a párt- és állami vezetést miért „zavarta” a „kuyperianus gondolkozás”.⁵⁷ Abraham Kuyper teológiai, politikai és társadalomelméleti tanításaiban hangsúlyozta a keresztyének szuverenitását, az állam és az egyház tényleges elválasztását, továbbá a püspöki rendszer ellen foglalt állást.⁵⁸ Az egyéni és a gyülekezeti szuverenitás elve a diktatúra szemében nem volt kívánatos tanítás.⁵⁹ Hermán a tanulmányában bemutatja – Molnár János publikációjára hi-

56 == Köbel, 2019: 165–185.

57 == Hermán, 2017.

58 == Lásd ehhez Kuyper, 1923. 76. Lásd még Kuyper, 2010: 150.

59 == Szathmáry Béla református egyházjogász egy tanulmányában így ír Kálvin nézeteiről a szuverenitással kapcsolatban: „Kálvin nézeteinek alapja [...] Isten szuverenitása. [...] Kálvin választ kíván adni a keresztyének lelki szabadsága és a keresztyének polgári szolgasága között mutatkozó látszólagos ellentmondásra. Kálvin a kérdés megválaszolásánál abból indul ki, hogy minden hatalom Istentől ered, így sem a monarchia fejedelme, sem a köztársaság népe nem követelheti magának a szuverenitást úgy, mintha az természeténél fogva lenne az övé. Ebből következően a kálvinizmus elutasítja a világi hatalom és király isteni jogát a hatalom gyakorlására [...] Azzal tehát, hogy Kálvin Isten egyedüli, abszolút szuverenitását hangsúlyozza, megteremt a tekintély és a szabadság közötti helyes határvonal megállapításának a lehetőségét. [...] Isten abszolút szuverenitásának elismerésével el kell ismernünk minden földi hatalom relativitását, azaz korlátozott voltát, amelynek következtében az így létrejövő tekintély nem juthat korlátlan uralomra az engedelmességre elsődle-

vatkozva – Horváth László erdélyi református lelkész esetét, akit 1961-ben azért vádoltak meg a „társadalmi rend felforgatásával”, mert Kuyper műveit magyarra fordította, és Kuyper művei nyomán „*bírálta a püspöki rendszert, lényegében a román államrendet megsértette, mert az püspöki rendszerben élő református egyházat ismert el*”.⁶⁰ Horváth Lászlót a saját esperese súgta be a Securitaténak, és Horváth tragikus módon a bírósági tárgyalásának reggelén meghalt. A per következtében a Securitate lefoglalta Kuyper műveit és azok magyar fordításait, cenzúrázták és elégették a könyveket és a kéziratokat. Hermán megjegyzi, hogy ebben a „megrendezett” perben „*az 1920-ban elhunyt Abraham Kuyper a román állam potenciális ellenségének számított*”.⁶¹ Hermán M. János kitér arra is, hogy Csehszlovákiában – az egykori hollandiai ösztöndíjas – Galambos Zoltán református lelkész „*a második világháború végén több száz holland könyvet, közöttük a Kuyper műveit is felhordta a komáromi templom tornyába, ott deszkával zárta le a rejtékhelyet*”.⁶²

Magyarországon a romániaihoz hasonló radikális esetről nincs ugyan tudomásunk, de az állambiztonsági iratokból, valamint a korabeli „hivatalos” vallástörténeti-valláskritikai szakirodalomból egyértelmű, hogy Kuyper beleillett az államszocializmus „ellenségképébe”. A szocialista rendszerben a református egyház a „szolgálat teológiáját” dolgozta ki,⁶³ elfogadván a szocialista állammal való megegyezést, egyúttal pedig az egyház „befelé fordulásával” az „osztályharctól” való elhatárolódást hirdette.⁶⁴ Ehhez támogatást adott Karl Barth nyugati teológus is, aki 1948 tavaszán Magyarországon tett látogatása alkalmával kijelentette, hogy helyesli a magyar református egyház „békés építőmunkára való törekvését”. A nyugati teológusok körében nagy vita bontakozott ki Barth hozzáállása és a református egyház döntése nyomán. Kifogásolták, hogy Barth miért nem harcba buzdítja a magyar református egyházat a „kommunista veszély” ellen.⁶⁵

Kónya István marxista vallástörténész, kálvinizmuskutató 1975-ben megjelent (a fentiekben már idézett) tanulmánykötetében Kuypert és az ún. szigorú holland reformátusokat a „teológiailag ortodox, tradicionális, politikailag többnyire reakciós kálvinista teológuscsoport” „legjelentékenyebb képviselőinek” nevezte.⁶⁶ Kónya azt is hangsúlyozta, hogy „a hollandok nyomát követve” a magyar református egyházban is a két világháború közötti időben „*létrejött egy új-ortodox teológiai irányzat,*

gesen Istennek tartozó egyénnel szemben.” Szathmáry, 2018: 43–58. Lásd még Szathmáry, 2020: 46o.

60 = = Lásd Molnár, 2012: 52–74. Idézi Hermán, 2017.

61 = = Hermán, 2017: 392.

62 = = Uo. 396.

63 = = Kónya, 1988.

64 = = Kónya, 1975: 176–177.

65 = = Lásd: A Nyugat nagy teológusainak vitája..., 1948. Idézi: Kónya, 1975: 177.

66 = = Kónya, 1975. 15.

amely »történelmi kálvinizmusnak«⁶⁷ nevezte magát, s amelynek legagilisabb vezető egyénisége Sebestyén Jenő volt».⁶⁸ Kónya a Kádár-korszak hivatalos ideológiájának megfelelően rámutatott arra, hogy Kuyper „reakciós hangvétellel” a „kapitalizmust akarja védelmezni”, és a kuyperi „antirevolucionista” elmélet a „forradalmi munkásmozgalom” ellen is fordul.⁶⁹ A vallástörténész szerint ezzel szemben Karl Barth teológiájának „a szocialista országok kálvinista [...] egyházaira” gyakorolt „sorsdöntő hatása” lehetővé tette az egyezmény megkötését 1948-ban, amely „jól szabályozza az egyház és a szocialista állam viszonyát”.⁷⁰

Mindezek háttere előtt érthetővé válik az a hatalmi logika, hogy a háború előtt, alatt és közvetlenül utána a Hollandiát megjárta magyar református lelkészek miért voltak mind fokozottan az állambiztonság látókörében, akár itthon, akár hollandiai emigrációban végeztek lelképásztori szolgálatukat. Sőt, még a háború előtt gyermekvonattal kiutaztatott „egykori” gyermekekről is gyűjtött információt a politikai rendőrség, ugyanis többen közülük kint maradtak Hollandiában, de tartották az itthoniakkal is a kapcsolatot, de a Magyarországon maradók is kapcsolatban maradtak egykori befogadó holland családjaikkal. Így egyes ügynöki jelentésekben együtt jelennek meg információk a lelkészekről és a „gyermekvonatos gyermekekről”.⁷¹ Az állambiztonsági szerveknek az egykori holland ösztöndíjasokra és egykori holland gyermekvonatosokra, valamint holland református egyházi személyekre irányuló tevékenységének átfogó bemutatása a tervek szerint külön tanulmányunk tárgya lesz, itt csak fontosnak tartottuk röviden utalni erre az összefüggésre is.

Az 1960-as évektől az állambiztonság szemében azonban fokozatosan csökkent a holland-magyar református kapcsolatrendszer „veszélyessége”. Ennek oka egyfelől az volt, hogy lassan „kiöregedtek” a régi ösztöndíjasok, másfelől pedig Hollandiában is közeledett egymáshoz a két református egyház. Maarten J. Aalders a gereformeerde egyházzal írt monográfiájában bemutatja, hogy jelent meg a „modern teológia” a

67 == Lásd ehhez: Rác, 1933: 24–31. Rác Lajos – többek között Kuyperre hivatkozva – a „kálvinizmus jellemét” így foglalja össze: „A kálvinizmus az aktivitás, a szorgalmas, kitartó és lelkiismeretes munka, a személyes felelősség, a heroizmus, az egyházi és politikai önkormányzat és a szabadságszeretetet vallása. Felszabadította az állam fennhatósága alól az egyházat, függetlenné tette és szervezte azt, megteremtve a demokratikus presbiteri önkormányzatot; kimondotta a népek szuverenitását, a zsarnoki uralom ellen való törvényes ellenállást. A kálvinista ember kérlelhetetlen bírója az elnyomó zsarnoki hatalomnak, mert Kálvin azt tanítja, hogy inkább kell engedelmessé válni Istennek, mint az embereknek!”

68 == Kónya, 1975: 15.

69 == Uo. 17–18.

70 == Uo. 19.

71 == Lásd pl. ÁBTL 3.1.2. M-36053 „Földesi” fedőnevű titkos megbízott (tmb) jelentéseit tartalmazó munka dosszié, 1969. október 9-én adott jelentése. „Földesi” fedőnevű tmb református lelkész volt.

gereformeerde egyházban az 1950-es években.⁷² A holland református egyházban jelentős teológus volt H. Berkhof, aki az Egyházak Világtanácsában 1954–1975 között magas pozíciót töltött be, és – többek között – Karl Barth teológiája hatott rá.⁷³ Kocsev Miklós doktori értekezésében is leírja a két református egyház közeledését. Eszerint 1961-ben „9 hervormd és 9 gereformeerd lelkész kinyilvánította, hogy a két egyház közötti megosztottság továbbiakban tarthatatlan”, és utal arra, hogy ettől kezdve „egyre komolyabban foglalkozik a gereformeerd egyház az ökumenikus és világproblémákkal, ilyenek, pl.: háború – béke, éhínség – lemaradt világrészek, rasszizmus”.⁷⁴ Fentebb megemlítettük, hogy Berkhof 1955-ben díszdoktori címet kapott a budapesti református teológián, és a magyar ügyekkel kiemelten foglalkozott. Állambiztonsági feljegyzés van arról, hogy Berkhof az EVT ülésén 1962. február 9-én „Debreceni” fn. ügynökkel megbeszélést folytatott, amelyben Berkhof azt tanácsolta a magyar ügynöknek, hogy ne tegyenek éles nyilatkozatokat az EVT-ben, hanem engedjék át a „prímet” az oroszoknak, és „*csatlakozzanak ahhoz, amit az oroszok mondanak*”.⁷⁵

Az előző fejezetben utaltunk arra, hogy a nemzetközi politikai enyhülés, az Egyházak Világtanácsa és a Keresztyén Békekonferencia „konszolidálódott” kapcsolata is hatással volt a szocialista országok egyházpolitikájára. Mindkét szervezetbe beépültek az állambiztonság ügynökei, akik – többek között – egyidejűleg a magyar református egyház lelkészei, tisztségviselői voltak.⁷⁶ Magyarországon az egyházak

72 = Aalders, 2015. 273. A szerző a kötet utolsó fejezetében, *Gereformeerden, waarheen?* (Reformátusok, merre?) címmel ír erről a folyamatról (239–246. o.).

73 = Lásd: Benedetto–McKim, 2010: 38–39.

74 = Kocsev, 2002: 7. A szerző 1979-81-ben tanult ösztöndíjasként a Gereformeerde Kerken kampeni teológiáján.

75 = Idézzük a bekezdést, amelyben az ügynök leírja a Berkhoffal való beszélgetését: Berkhof „*kifejezte azt a reménységét, hogy az orosz ortodox egyház belépése után a keleti egyházaknak lényegesen könnyebb lesz a helyzetük. Figyelmeztett arra, hogy a jövőben nem kell nyüzsögni és politikailag éles nyilatkozatokat tenni az EVT fórumán. Szerinte az oroszoknak kell átengedni a primet [sic!], az oroszok értelmesen viselkednek, mi mindig csatlakozzunk ahhoz, amit az oroszok mondanak. Otthon pedig hivatkozunk arra, hogy a magatartásomat kevésnek tartanák, hogy nem térhettem el az oroszok magatartásától. Beszélt arról, hogy a szavazások alkalmával is látta, hogy velem szemben igen nagy a bizalom. Hangsúlyozni kívánja, hogy politikailag nem ért velem egyet, de fenntartás nélkül testvérének tart. Vigyázzak arra, hogy mindig az egyház érdekeit képviseljem.*” Lásd ÁBTL 3.1.5. O-136031 / 44. digitális oldalszám. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése című objektum dosszié.

76 = A KBK ügynöki hálózatával kapcsolatban lásd ÁBTL 3.1.5. O-136521/b. Feljegyzés a Prágai Keresztyén Békekonferenciáról. Idézi Köbel, 2005: 106–107. Az EVT-be beépült ügynöki hálózatról lásd ÁBTL 3.1.5. O-13603/ 97-99. digitális oldalszám. Külföldi protestáns egyházi szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése című objektum dosszié. Az 1959. október 9-én kelt belügyminisz-

„társutassá szelődültek” a szocializmus építésében,⁷⁷ miközben változatlanul jelen voltak a vallási közösségekben a teljes vallásszabadságért küzdő, egyúttal a hivatalos egyházpolitika ellen tiltakozó, ennek következtében üldözött vallási csoportok.⁷⁸

A konszolidálódás azonban felszíni volt, és nem jelentette azt sem, hogy a kuyperi teológia,⁷⁹ valamint a holland-magyar (református) kapcsolatok nem adtak volna továbbra is „témát” a magyar állambiztonsági szerveknek és az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Egészen a nyolcvanas évek végéig – mondhatni a rendszerváltozásig – az ÁEH és a politikai rendőrség nem vette le a szemét a hollandokról.⁸⁰

tériumi jelentésben a következőket olvashatjuk: „A protestáns egyházak vonalán 1957-ben irányt vettünk arra, hogy ügynökségen keresztül beépüljünk az Egyházak Világtanácsába. Ennek érdekében megteremtettük annak lehetőségét, hogy ügynökeink utazzanak ki az Egyházak Világtanácsa által rendezett egyházi konferenciákra. Ügynökeinken keresztül folyamatosan figyelemmel tudtuk kísérni, hogy az Egyházak Világtanácsának milyen elképzelései, tervei vannak a magyar protestáns egyházakra vonatkozóan. Sikerült elérni, hogy az Egyházak Világtanácsának vezetői és munkatársai egyre bizalmasabbak lesznek ügynökeinkhez. [...] Az Egyházak Világtanácsa aknamunkájának a folyamatos felderítésére felhasználjuk »Debreceni« és »Kemény« fedőnevű ügynökeinket, akik rendszeresen járnak ki nyugati egyházi konferenciákra. Mind a két ügynök kipróbált, megbízható, ellenőrzött, akiknek felderítő munkája a lehetőségekhez és körülményekhez képest igen eredményes volt.”

77 = = Lásd ehhez: Bogárdi, 1995. A szerző a Bevezetőben így ír: „Az egyházak társutas szerepéhez kapcsolódva mostmár, a korszakot vizsgálva nem az az igazán hűségkérdés, hogy amit napjainkban, akár Németországban, akár Magyarországon olyan hevesen és annyi emberi drámát felszínre hozva tárgyalnak, nevezetesen hogy ki volt III/III-as ügynök, vagy ki volt Stasi informátor. Az igazi kérdés voltaképp nem az, hogy mi történt titokban, hanem az, hogy mit hirdettek a »háztetőkről is«. Problémafelvetésem tehát az egyháznak erre a társutas szerepére vonatkozik. Tudunk-e szembesülni azzal a ténnyel, hogy a Magyarországi Református Egyház mindenekelőtt és mindenek felett ideológiailag működött együtt a totalitárius állammal, még egészen annak legutolsó időszakában is?!” Idézi: Köbel, 2005: 159.

78 = = Köbel, 2005: 141–145.

79 = = Az állambiztonság számára relevánsak voltak mindazok az információk, amelyekkel emigrációban élő magyarokat Kuyperrel összefüggésbe hozhattak. Erre kiváló példa a *Nemzetőr* című, Münchenben 1966 novemberében megjelent szamizdat kiadvány, amely „magyar református lelkészek segélykiáltó levelét közli hittestvéreikhez »Emeljetek szót érettünk» cím alatt”. Az irat emlékeztetett a Szentírásra és református hitvallásokra: „Az egyházban a tízparancsolat és a Szentírás ma is elsődleges jogforrás: »Ha pedig bármely földi hatalmasság ezzel ellentétes intézkedésekre utasítaná az egyház vezetőségét, ezek kötelessége Isten és világ előtt hitüket megvallani!« – hangsúlyozza a nagy holland államférfi és hithű kálvinista Kuyper Ádám [sic!].” Lásd: ÁBTL 3.15. O-13586/5 136–140. digitális oldalszám. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása objektum dosszié.

80 = = Lásd például a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság 1980. április 2-ai keltezésű bizalmas információját a „Református egyházi reakció területén levő ellenséges sze-

1966 őszén (november 13–21. között) a magyar református egyház öttagú delegációja hivatalos látogatást tett Hollandiában. „Tolnai Lajos” fedőnevű ügynök, református lelkész, a református egyház külügyi osztályának vezetője, későbbi püspök az állambiztonsági szerveknek részletes jelentést készített a látogatásról.⁸¹ A jelentésben az áll, hogy a meghívás a Hervormde Kerk zsinatától származott, de „később csatlakozott hozzá az ún. szigorú református egyház (*Gereformeerde Kerken in Nederland*) zsinatának elnöksége is”.⁸² A jelentés szerint a meghívással a hollandok viszonzni szeretnék volna Pap László akkori budapesti teológiai dékán 1956 nyári meghívását, aminek nyomán a holland egyházi delegáció 1956 szeptemberében Magyarországon járt. „Tolnai Lajos” ügynök akként kommentálta Pap László 1956-os meghívását, hogy Pap ezt „*saját egyházpolitikai és politikai pozíciójának az erősítésére és reakciós célkitűzései szolgálatára igyekezett felhasználni*”.⁸³ Az ügynök még az utazás előtt felhívta a politikai rendőrség figyelmét arra, hogy „*valószínű, hogy a hollandok igyekeznek a magyar delegáció tagjait megosztani*”, és ezért „*szükségesnek látszik a magyar delegáció egyértelmű felkészítése és a megosztási kísérletekkel szemben határozott álláspontjának kialakítása*”.⁸⁴ A tartótiszt a feljegyzés végén úgy értékelte, hogy „»Tolnai« helyesen figyelt fel arra a lehetőségre, hogy a hollandok a delegáció megosztását tervezhetik”, majd megjegyezte, hogy a „*felkészítésükre vonatkozóan az AEH-val megbeszélést*” folytatott a politikai rendőrség.⁸⁵

„Tolnai” az utazást követően leadott jelentésében úgy jellemezte a szigorú holland reformátusokat, hogy azzal lényegében ellenségképet rajzolt az állambiztonság számára. „Tolnai” a következőket írta 1966. november 25-én: „*A két református*

mélyek elhárítása” megnevezésű objektum dosszié 8. kötetéből: „*A holland kapcsolatok ápolása lassan »kötelező« lesz. Kevés ugyanis az a pap, vagy befolyásos világi személy, aki ne rendelkezne ilyen kapcsolattal. Kiss Pál prügji pap szerint a hollandoknak az az elve, hogy ők szívesen támogatják a különböző családokat, de az egyházat nem. Vagyis: az egyháznak semmit, a személyeknek mindent. Anyagiakat illegálisan addig még fel nem fedezett vagy fedezhető módon juttatják be. Ez a segítség jóval meghaladja a legálisan bejuttatott összeget.*” ÁBTL 3.1.5. O-13586/8 55-56. digitális oldalszám. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása című objektum dosszié.

81 = = ÁBTL 3.1.2. M-29600/5. 56–75. digitális oldalszám. „Tolnai Lajos” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 5. kötet. Az ügynök 1966. november 25-én kelt jelentése. Az ÁBTL-ben található 6-os kartonon az áll, hogy „Tolnai Lajos (Aldebrói)” fedőnevű ügynök valódi neve Tóth Károly. Lásd ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. (Tóth Károly református lelkész, 1958-tól a prágai Keresztény Békekonferencia nemzetközi titkára, később püspök. Lásd ehhez: „Elhunyt Tóth Károly”. 2014. június 18. <https://reformatus.hu/mutat/9783/> [utolsó letöltés: 2019. november 22.] Lásd még Majsai, 2006.

82 = = ÁBTL 3.1.2. M-29600/5. 56. digitális oldalszám. „Tolnai Lajos” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 5. kötet. Az ügynök 1966. november 25-én kelt jelentése.

83 = = Uo.

84 = = Uo. 48. digitális oldalszám.

85 = = Uo. 51. digitális oldalszám.

egyház közül a szigorú református egyház agresszívebb, politikailag elzárkózó, tipikusan a gyarmatosító polgári réteg képviselője. Bár a Hervormde Kerk is konzervatív, és nebezen mozdult a szocialista országokban élő egyházak hivatalos vezetőihez való közeledésre, még sokkal konzervatívabb és elzárkózóbb a szigorú református egyház.”⁸⁶ „Tolnai” fedőnevű ügynök a hollandok Magyarországhoz való közeledését annak tudta be, hogy a hollandok felismerték „Magyarország nemzetközi tekintélye” megnövekedését és a „konszolidált állam-egyház viszony”-t, és a „konzervatív holland egyházak” beálltak a „nyugat-európai áramlatba”, mert „nem akartak kimaradni” az 1967-es magyarországi jubileumi ünnepségből, és nem akartak „elszigetelődni a többi európai református egyháztól”.⁸⁷ „Tolnai” jelentéséből megtudhatjuk, hogy a látogatás egyik programján, amikor a szigorú reformátusokkal találkozott a delegáció az Amszterdami Szabadegyetemen, a „beszélgetés középpontjában az állam és az egyház viszonyának teológiai kérdései állottak”.⁸⁸ A szigorú reformátusok zsinati elnöksége pedig többek között azt is megkérdezte a magyar delegációtól, hogy gyakorolhat-e az egyház „kritikát a politikai hatalmat gyakorlókkal szemben”.⁸⁹ „Tolnai” jelentésében kitért a szigorú reformátusok politikai hovatartozására is, amikor megjegyezte, hogy a „szigorú reformátusok szinte kivétel nélkül a Kuyper Ábrahám által [...] alapított ún. »Forradalomellenes Párt«-ra (Antirevolutionnaire Partij) adják le szavazataikat”.⁹⁰

Itt szükséges néhány rövid, e dolgozat szerény kereteibe illeszthető, megjegyzést tenni az ügynöki jelentésben foglaltakhoz. A szigorú holland református egyházhoz köthető Forradalomellenes Párt (ARP) hátterében Kuypernek a francia forradalom „istenellenes” fejleményeivel és irányzatával való szembehelyezkedése állt, nem pedig a szabadság–egyenlőség–testvériség eszmeiségének az elutasítása.⁹¹ Kuyper miniszterelnökként törekedett szétválasztani az államot és az egyházat Hollandiában, és az ARP megalapításával célja az volt, hogy a kálvinizmus eszméje közvetetten fejtse ki hatását a holland társadalomban. A forradalomellenes szemlélet alapvetően állt szemben a szocialista rendszerek forradalmi ideológiájával. Fent idéztük Kónya megállapítását, mely szocialista valláskritikai értelmezés szerint a kuyperi „antirevolucionista” elmélet a „forradalmi munkásmozgalom” ellen is fordult.⁹² Kónya a magyar református egyház felső vezetésének a második világháború előtti politikai magatartását „forradalom-ellenes”-nek, egyúttal „haladás-ellenes”-nek nevezte.⁹³ Kónya

86 == Uo. 66. digitális oldalszám.

87 == Uo.

88 == Uo. 60. digitális oldalszám.

89 == Uo. 62. digitális oldalszám.

90 == Uo. 65. digitális oldalszám.

91 == Kuyper, 1923.

92 == Kónya, 1975: 17–18.

93 == Uo. 136.

a kálvinizmusnak a gyarmatosítással való összefüggéseit is elemzés tárgyává tette, és megállapította, hogy „a kálvini társadalmi tanítás mennyire a feltörekvő, a világhódításra induló kapitalizmus ideológiája volt, azt jellemző példával mutatja meg a kálvinizmus és a kapitalista gyarmatosítás összekapcsolására irányuló törekvés”.⁹⁴ Kuyper fontosnak tartotta a református egyház misszióját folytatni az Európán kívüli országokban, így a holland gyarmatokon is. Az 1940-es években, amikor Holland-Indiában (a későbbi Indonéziában) szabadságharc dúlt, a GKN-nek az volt az álláspontja, hogy Hollandia maradjon Holland-Indiában, mert ez szolgálja a keresztyén (református) misszió ügyét. Alapvetően azonban a szigorú holland reformátusok álláspontja a holland gyarmatokon folytatott misszióval kapcsolatban az volt, hogy „nem a felsőbbtség, hanem az Egyház a Krisztus küldötte”.⁹⁵

„Tolnai” tehát erőteljesen torzító jelentéseiben mindent elkövetett annak érdekében, hogy a szigorú református egyházat negatív színben láttassa az állambiztonsági szervekkel. Mindezek alapján nem túlzás azt mondani, hogy „Tolnai” ügynöki tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy az ÁEH és a politikai rendőrség is mindvégig gyanakodva nézett a holland egyházakra. A nyolcvanas évekből erre további két példát említhetünk.

Az egyik eset egy holland újságíróhoz, Aldert Schipperhez kapcsolódik. Az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai között találunk egy feljegyzést Schipper 1984-ben Magyarországon tett látogatásáról. Az újságíró a *Trouw* című holland lap vallási rovatának szerkesztője volt, és Dr. Káldy Zoltán evangélikus püspöknél Dóka Zoltán evangélikus lelkész egyházvezetést kritizáló – Nyugaton is komoly hullámokat vert – magatartása⁹⁶ felől érdeklődött. Schipper a püspökkel történt beszélgetés közben megjegyezte, hogy a hollandiai magyar külképviselőnél, amikor a vízumügyét intézte, az egyik magyar követségi titkár „olyan kijelentést tett, mely szerint Magyarországon már csak két sztalinista intézmény van: az egyházak és az Állami

94 = = Uo. 25.

95 = = Az információt köszönöm Hans Véghnek. Jakos Lajos 1942-ben megjelent könyvének következő sorai tágabb kontextusban világítják meg a holland református egyház és a gyarmatosítás összefüggését: „Különösen az elmúlt századokban [...] még sokan azt gondolták, hogy a keresztyén felsőbbtség – amikor nem keresztyén alattvalók felett uralkodott (gyarmatokon) – volt egyedül az illetékes az evangélium hirdetésére. Így vélekedtek Hollandiában is az ún. Oost-Indische-Compagnie (Kelet-indiai Kereskedelmi Társaság) idejében is. [...] India kormányzójára 1613-ban rábízták a »nem keresztyének térítését« is. [...] Ebben a missziói munkában, mivel erős szerepet játszott a politikai hatalom, az erőszak és a nem-evangéliumi szellem, csak felületes és látszólagos eredményeket értek el. [...] A szigorú reformátusok azonban [...] nem fogadják el a felsőbbségnek a külmissziói munkába való beavatkozását. A keresztyén felsőbbségre sohasem bízta Isten ezt a feladatot, hogy nem-keresztyén országokban hirdesse az evangéliumot. Nem a felsőbbtség, hanem az Egyház a Krisztus küldötte.” Jakos, 1942. 191-192.

96 = = Lásd ehhez az alábbi ÁEH feljegyzéseket az ügyről: MNL OL XIX-A-21-a-9-2/b/1984; MNL OL XIX-A-21-a-9-2/a/1984. számú iratok (55. doboz).

Egyházügyi Hivatal”. Az evangélikus püspök erről tájékoztatta az Egyházügyi Hivatalt, az ÁEH pedig a külügyben érdeklődött az eset felől. Schipper nem árulta el a követségi titkár nevét, a külügy vizsgálatot indított, és azt állapították meg, hogy az újságíró csak egyszerű turistavízumért folyamodott 1984. szeptember 16-án, de akkor „nem folytatott beszélgetést az illetékes konzuli beosztottal”. A külügyminisztériumi államtitkár Miklós Imrének, az ÁEH elnökének 1985. február 11-én kelt levelében a következőkkel zárta le az ügyet: „*A Káldy Zoltán püspöknél tett kijelentése tehát nem fedi a valóságot. Magunk között szólva még feltételezni is képtelenség, hogy egy nagykövetségi titkárunk ilyen kijelentést tett volna. Schipper nyilván provokálni akart.*”⁹⁷

A másik példa a debreceni kántus hollandiai látogatásához fűződik. „Rajnai” fn. ügynök, református lelkész, püspök a debreceni Református Kollégium kántusának 1985 szeptemberében tett hollandiai látogatásáról azt jelentette, hogy a „*Kántus ünneplésének nem volt politikai tüntetés jellege, sőt mindenütt az volt megállapítható, hogy tisztelettel tekintenek a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi vívmányaira*”. Majd hozzátette a következőket: „*Azok az erők, amelyek ellenzik a holland-magyar kapcsolatok fejlődését, utunk alkalmával félrehúzódtak és nem mutatkoztak. A régi debreceni ösztöndíjasok közül is csak Jos Kleemans mutatkozott feleségével és szüleivel. Beigazolódott, hogy Herrmann Kauwe [...] az antikommunista körökhöz tartozó személy, akinek nem volt kedvére a Kántus hollandiai népszerűsége, és ezáltal népeink barátsága és az enyhülés.*”⁹⁸

== = Összegzés

A fentiekből láthatjuk, hogy a holland-magyar református kapcsolatoknak a második világháború utáni – Ladányi szavaival élve „alacsony szintre szorított” – története még számos feltárnivalót tartogat számunkra. Ezen alapozónak szánt felvetésekben igyekeztünk meghatározni azokat a kontúrokat, amelyek között egyfelől a tanulmány következő részében vizsgálni kívánt lelkészek – Tüski István, Végh József, Jakos Lajos – útja értelmezhetőbbé válik. Másfelől pedig törekedtünk rámutatni az államszocializmus differenciált vallási-egyházi ellenségképének mindeddig még jóformán ismeretlen kontextusára. A dolgozat elsősorban az állambiztonsági szervek által keletkeztetett iratanyag perspektívájából indul ki, amelyet kiegészítenek az Egyházügyi Hivatal dokumentumai, illetve szakirodalmi és családi archívumból származó forrásanyagok. Kuyper halálának, valamint a gyermekvonatok indulásának századik évfordulója kiváló alkalom ezen vizsgálódási irányok komolyan vételére és a további lehetséges kutatási tervek átgondolására.

97 == Lásd: MNL OL XIX-A-21-a-ad.-9-2/1984. számú irat (55. doboz).

98 == Lásd: ÁBTL 3.1.2 M-41622. 367–370. digitális oldalszám. „Rajnai” fn. ügynök munka dossziéja. Az ügynök 1985. október 24-én kelt jelentése. Az ÁBTL-ben található 6-os karton szerint „Rajnai” valódi neve Kocsis Elemér. ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások. „Rajnai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja. Lásd még: Majsai, 2006.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartások

„Megyeri”

„Zempléni” („Pista”)

„Tolnai Lajos”, „Aldebrői” fedőnevű ügynök 6-os kartonja

„Rajnai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja

3.1.2 Munka dossziék

M-23413 „Megyeri”

M-29600/5. „Tolnai Lajos”

M-36053 „Földesi”

M-40917+1,2,3. „Zempléni” („Pista”)

M-41622 „Rajnai”

3.1.5. Operatív dossziék

O-13586/5. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása

O-13586/8. Református egyházi reakció területén levő ellenséges személyek elhárítása

O-13603 Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése

O-13603/1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése

O-13652/1/b. Feljegyzés a Prágai Keresztyén Békekonferenciáról

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-21-a Állami Egyházügyi Hivatal

=== Hivatkozott irodalom ===

A Nyugat nagy teológusainak vitája..., 1948

A Nyugat nagy teológusainak vitája egyházunk döntéséről. *Az Út*, július, 11–17.

Aalders, 2015

Aalders, Maarten J.: *Gereformeerden onder elkaar. Elf opstellen en een preek.*

Uitgeverij De Vuurbaak bv, Barneveld.

Aalders, 2018

Aalders, Maarten J.: Útban Trianon felé. A holland egyházak magatartása.
Református Szemle, március–április.

Aalders, 2020

Aalders, Maarten J.: Magyarország barátai. Henriëtte Kuyper (1870–1933) és Jan Klinge Fledderus (1870–1946). In: Maarten J. Aalders – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya: *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 15–37.

Aalders–Pusztai–Réthelyi, 2020

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya: Száz évvel ezelőtt. Nemzetközi megvilágításban a Magyarországot, Hollandiát és Belgiumot összekötő gyermekvonatokról. In: uók (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban*. Budapest, L'Harmattan.

Aalders–Pusztai–Réthelyi (szerk.), 2020

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.):
A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban. Budapest, L'Harmattan.

Aalders–Réthelyi (szerk.), 2018

Aalders, Maarten J. – Orsolya Réthelyi (szerk.): *De 'kindertreinen' – Voorwerpen en herinnering. Tentoonstellingscatalogus bij de workshop Migratie, literatuur en identiteit. De 'kindertreinen' tussen Hongarije, Nederland en Vlaanderen in de eerste helft van de twintigste eeuw / A „gyermekvonatok” – Tárgyak és emlékezet. A Migráció, irodalom és identitás: A „gyermekvonatok” Magyarország, Hollandia és Flandria között a huszadik század első felében*. Budapest.

Ablonczy, 2020

Ablonczy Bálint: Málnási kisasszony segít. Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok erdélyi támogató akciói 1989 előtt. *Betekintő*, 3. sz.

Bárány–Fazakas–Pusztai–Takács (szerk.), 2017

Bárány Attila – Fazakas Gergely Tamás – Pusztai Gábor – Takács Miklós (szerk.):
Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok. (Loci Memoriae Hungaricae V.) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Benedetto–McKim, 2010

Benedetto, Robert – McKim, Donald K.: *Historical Dictionary of the Reformed Churches*. (Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements Series Book 99.) Scarecrow. 38–39.

Bogárdi, 1995

Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Debrecen, Ethnica.

Bozzay–Ladányi, 2007

Bozzay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918 – Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteten, 1595–1918*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.

Forró, 1989

Forró Imre: Magyar diákok Hollandiában a 17. és 18. században. Adatok a Franekeri Egyetemen tanult magyar diákokról, 1623–1794. *Theológiai Szemle*, március–április.

Graaf, 2012

Graaf, G. Henk van de: Hollanditis, magyaritis?! *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 3. sz. 335–364.

Graham (szerk.), 2010

Graham, Gordon (szerk.): *The Kuyper Center Review. Volume One: Politics, Religion, and Sphere Sovereignty*. Michigan–Cambridge, William B. Eerdmans Publishing Company – Grand Rapids.

Hajdú, 2011

Hajdú Éva: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata. *Egyháztörténeti Szemle*, 3. sz. 58–62.

Hermán, 2017

Hermán M. János: Kuyper Ábrahám egykori látogatása Bukarestben, Budapesten és magyarrá fordított műveinek 1962-es elégetése Kolozsváron. *Református Szemle*, 4. sz. 379–438.

Horváth, 2007

Horváth Erzsébet: *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendőök történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin Kiadó.

Horváth, 2008

Horváth Erzsébet: *Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957–1958-as esztendőök történetének kutatásához*. Budapest, Kálvin Kiadó.

Jakos, 1942

Jakos Lajos: *A holland szigorú református Egyház gyülekezeti élete és missziói munkája*. Budapest.

Kocsev, 2002

Kocsev Miklós: *Impulzusok a holland református (Gereformeerd/Hervormd) gyakorlati teológiából az ezredforduló körül. (Különös tekintettel hazai református egyházi életünkre)*. Doktori értekezés.

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127724/Dolgozat-Kocsev.pdf> (utolsó letöltés: 2020. július 9.).

Kónya, 1975

Kónya István: *Tanulmányok a kálvinizmusról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kónya, 1988

Kónya István: *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köbel, 2018

Köbel Szilvia: A „szabad egyház” gondolata a 19–20. századi protestáns egyházjogászok műveiben. *Acta Humana*, 3. sz. 19–31.

Köbel, 2019

Köbel Szilvia: A „szolgáló egyház” törvénykönyve. Az államszocializmus hatása a református egyházalkotmányra és a református egyházi törvényekre. *Glossa Iurdaica*, 3–4. sz. 165–185.

Kuyper, 1922

Dr. Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus lényege*. Budapest, Kálvin Szövetség.

Kuyper, 1923

Dr. Kuyper Ábrahám: *A kálvinizmus politikai jelentősége. A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója*. Budapest, Holland-Magyar Református Bizottság.

Kováts, 1948

Kováts J. István: *A református egyházalkotmány alapvető kérdései. A reform kérdések*. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

Ladányi, 1997

Ladányi Sándor: *A hollandiai neo-kálvinizmus („Kuyperianizmus”) hatása a Magyarországi Református Egyházban. Magyar diákok az Amsterdami Szabad Egyetemen*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Idegennyelvi Lektorátusa.

Lányi, 2018

Lányi Gábor János: Abraham Kuyper (1837–1920) és a neokálvinizmus.
In: Literáty Zoltán: *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*.
Budapest, Károlyi Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan. 217–230.

Molnár, 2012

Molnár János: Az 1962-es kolozsvári református püspökválasztás és a Szekuritáté.
Egyháztörténeti Szemle, 2. sz. 52–74.

Pusztai, 2009

Pusztai Gábor: *Michiel de Ruyter. Kontaktus. Fejezetek a holland–magyar református kapcsolatok történetéből*. Budapest, Református Pedagógiai Intézet.

Pusztai–Bozzay (szerk.), 2010

Pusztai Gábor – Bozzay Réka (szerk.): *Debrecentől Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszék.

Pusztai, 2020

Pusztai Gábor: Gyermekmentő akciók a második világháború után Magyarországon. In: Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháborúban*. Budapest, L’Harmattan. 163–193.

Rasker, 1986

Rasker, Albert J.: *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*. Kampen.

Ravasz László dr. püspöki jelentéséből, 1947

Ravasz László dr. püspöki jelentéséből. *Élet és Jövő*, november 22.

Rácz, 1933

Rácz Lajos: Kálvinista konzervativizmus és realizmus. *Protestáns Szemle*, XLXX. évf. 1. sz.

Réthelyi, 2017

Réthelyi Orsolya: „Légy reménységgel: Nézz Hollandiára. / Nézz királynéjára! Nem vagy többé árva.” Vilma királynő 1923-as trónjubiléuma és a „Magyar ablak” a holland királyi palotában. In: Bárány Attila – Fazakas Gergely Tamás – Pusztai Gábor – Takács Miklós (szerk.): *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok*. (Loci Memoriae Hungaricae V.) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Schinkelshoek, 2012a

Schinkelshoek, Wijnand Maarten: *Das Stipendium Bernardinum von allen Seiten beleuchtet*. Akadémiai disszertáció.

Schinkelshoek, 2012b

Schinkelshoek, Wijnand Maarten: Bernardinum Ösztöndíj (1761–2011). Bernardinum ösztöndíjasok Budapestről 1911–1945 között. *Theológiai Szemle*, 1. sz. 48–50.

Szathmáry, 2018

Szathmáry Béla: A kálvini reformáció és a jogegyenlőség – adalékok a jogállamiság eszmetörténetéhez. *Acta Humana*, 3. sz. 43–58.

Szathmáry, 2020

Szathmáry Béla: Református Egyházjog. Sárospatak, Hernád Kiadó.

=== Internetes hivatkozások ===

Elhunyt Tóth Károly. <https://reformatus.hu/mutat/9783/>
(utolsó letöltés: 2019. november 22.).

Maarten J. Aalders: Henriëtte Kuyper en de Nederlandse Ambulance naar Boedapest. <http://www.mjaalders.nl/images/stories/pdf/hss.pdf>
(utolsó letöltés: 2020. június 25.).

Fazakas, 2014

Dr. Fazakas Sándor: Presbiteri, püspöki vagy milyen rendszerű a magyar református egyház?

<https://reformatus.hu/egyhaziunk/hirek/presbiteri-puspoki-vagy-milyen-rendszeru-a-magyar-reformatus-egyhazi/> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.).

Köbel, 2017

Köbel Szilvia: A szocialista főkegyúri jog. Az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról szóló 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet. *Rubiconline*, 4. sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/onlineplusz_2014_4/
(utolsó letöltés: 2020. július 6.).

Majsai, 2006

Majsai Tamás: Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén. *Mozgó Világ*, 4. sz.

<https://epa.oszk.hu/01300/01326/00074/11majsai.htm>
(utolsó letöltés: 2020. augusztus 20.).

Péter, 1997

Péter Katalin: Erdély a vesztfáliai béketárgyalásokon. *Rubicon*, 2. sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/erdely_a-vesztfaljai-beketargyalasokon
(utolsó letöltés: 2019. november 13.).

Végh, 2020

Végh, Hans: *Tussen hoop en vrees. De Hongaarse Gereformeerde Kerk van 1880 tot 1970*. <https://www.freewebs.com/vegh/english.htm>
(utolsó letöltés: 2020. július 26.).

Maarten J. Aalders honlapja: <http://www.mjaalders.nl>
(utolsó letöltés: 2020. július 26.).

Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*.

<http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=301>
(utolsó letöltés: 2020. június 29.).

Budapest-Fasori Református Kollégium Julianna Általános Iskolája honlapja:
<http://fasor.hu/julianna/index.php?m=iskt>
(utolsó letöltés: 2019. november 15.).

Prof. dr. G. Quispel adatlapja:
<https://profs.library.uu.nl/index.php/profrec/getprofdata/1673/3/4/o>
(utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.).

Tudósítás Dr. Remko J. Mooi haláláról.
<https://www.nd.nl/geloof/geloof/651488/hervormde-voorman-r-j-mooi-overleden> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 21.).

<https://www.protestantsekerk.nl/over-ons/> (utolsó letöltés: 2020. július 25.).

Kulcsszavak

=====

emigráció, református egyház, társadalomtörténet

/ “They Did Not Use to Lie As Much a Thousand Years than Today in Five Minutes” /

Hungarian Reformed Church pastors in exile in the Netherlands in the decades of state socialism.

Part One

My research, based on Hungarian State Security documents, is focused on showing the special aspects of the relationship of the Hungarian and the Dutch Reformed Churches between the 1945/48 and 1989/90 (as the exact beginning and end is hard to pin down). The communist secret service was particularly interested in the Hungarian Reformed Church pastors who emigrated to the Netherlands and the Dutch pastors visiting Hungary. The official Hungarian religious criticism labelled Kuyperian ideas as “reactionary”, which is why the secret service considered the Gereformeerde Kerken in Nederland as an “enemy” of the state socialist system (greater enemy than the Hervormed Church).

= A múltnak kútja =
////////////////////////////////////

==== *Kis Péter* =====

/// Vidéki jogászprofesszorok 1948-ban az államvédelem szemével

A második világháború utáni fél évtized, a magyarországi szovjet típusú diktatúra kiteljesedését megelőző évek mélyreható változásokat hoztak a felsőoktatás és a jogásztársadalom számára is. Ezekben az években alapvető kérdéssé vált a politika számára a jogászképzés befolyásolása, az ott működő egyetemi tanárok ellenőrzése, megbízható személyekre cserélése. A kutatás régóta foglalkozik az ehhez kapcsolódó események feltárásával, elsősorban az ezekben az években állampárttá váló kommunista párt ideológiájából és politikai elképzeléseiből magyarázva a történeteket.¹ Ebben a folyamatban nem elhanyagolható szerepet játszott a politikai rendőrség, amely az egyes szereplők politikai megbízhatóságáról alkotott véleménnyel vett részt a személyi döntések előkészítésében. Az alábbiakban közölt források ebbe a titkoszolgálati munkába engednek bepillantást.

1948. július 29. és augusztus 2. között az Államvédelmi Osztály (ÁVO) területileg illetékes szervei² elkészítették a debreceni, szegedi és pécsi egyetem jogi karain működő nyilvános rendes tanárok rövid politikai jellemrajzát.³ A forrást az eredetileg a Szálasi Ferencsel és társaival szemben 1945-ben indított nyomozás iratait tartalmazó 38 kötetes vizsgálatidosszié-sorozat 16. kötete⁴ őrizte meg. Feltételezhetően a dosszié 1950-ben történt összeállítása során elkövetett hiba következtében került a többi irat közé, amelyekkel tartalmilag nem függ össze.

A jelentések a jogászképzés teljes átalakítását eredményező kétéves időszak közepén keletkeztek. A hatalom arra törekedett, hogy a hagyományos, kommunista

1 == N. Szabó, 2016; Szabadfalvi, 2017.

2 == Az ÁVO debreceni, szegedi és pécsi osztálya, lásd Krahulcsán–Müller, 2015: 23–24.

3 == A három jelentés elkészítését elrendelő központi utasítást (1295/1948.) nem sikerült megtalálni.

4 == ÁBTL 3. 1. 9. V-19430/16, 19-36., a három jelentés két-két példánya került a dossziéba. A dosszié teljes anyaga csak mikrofilme-másolatban maradt fenn.

szempontból megbízhatatlan jogtanárok által vezetett egyetemek mellett párhuzamos jogi oktatási struktúrát hozzon létre, amely politikailag és ideológiailag megfelelő kádereket biztosít a közigazgatás, a jogszolgáltatás és a jogszabályalkotás számára. Ezt a célt több lépésben kívánták elérni. 1947-ben a jogi karok kétéves munkástanfolyamait sikeresen elvégzőket alkalmazni lehetett a közigazgatás területén, bizonyítványuk így egyenértékűvé vált az állam- és jogtudományi, illetve közgazdasági doktorátussal.⁵ 1948 őszén a jogi karokat jog- és közigazgatás-tudományi karokra átnevezve, az ott folyó képzést két részre osztották: három egységes tanév után az utolsó évben szakosodni lehetett jogtudományra vagy közigazgatás-tudományra. Előbbi esetben a jogszolgáltató és jogszabály-előkészítő, utóbbiban az igazgatási pályákra képeztek szakembereket. 1949 augusztusában felszámolták az 1948-ban államosított három jogakadémiát (Eger, Miskolc, Kecskemét), valamint a debreceni egyetem jogi fakultását.⁶ Ez jelentősen csökkentette a jogi felsőoktatás hagyományos képzőhelyeinek és férőhelyeinek számát. 1949 szeptemberében létrehozták az egyéves képzést nyújtó Büntetőbírói és Államügyész Akadémiát,⁷ hogy a büntető jogszolgáltatás számára minél hamarabb politikailag megfelelő kádereket biztosítson.⁸ Ezzel egy időben, az 1948/1949-es és 1949/1950-es tanév folyamán a jogászprofesszorok mintegy kétharmadát eltávolították katedrájukról.⁹ Ez nemcsak azzal függött össze, hogy 1946 nyarától a munkáspártok folyamatosan támadták a jogtudományi elitet,¹⁰ hanem részét képezte annak a folyamatnak is, amely során az 1948 tavaszán egyesült munkáspárt a felsőoktatás és a tudományirányítás területén is néhány év leforgása alatt személyi változásokkal – a „tudománytalanság” és a „reakció” kiiktatásával – döntő befolyást szerzett.¹¹

Az elitcsere igényén túl ebben szerepet játszott az is, hogy az államosítások, a társadalmi folyamatok közvetlen állami befolyásolása következtében a jogi szakterületek, tantárgyak tartalma is alapvetően megváltozott a magántulajdon visszaszorításával, az emberi jogok fogalmának átértékelésével. A magánjog nagy része megszűnt, a megmaradt elemeiből álló polgári jog másodrendű jogággá vált. Az általános elméleti tantárgyak (jogfilozófia, alkotmányjog, politika) pedig eleve érzékenyebbek

5 = = 6760/1945 ME. sz. rendelet. A munkástanfolyamokat a 11140/1945. ME. sz. rendelet tette lehetővé.

6 = = Szabadfalvi, 2017: 6, 9.

7 = = Kosztricz, 2001.

8 = = Az intézkedések egy részét fél évtizeddel később felülvizsgálták: 1954-ben megszüntették a Büntetőbírói és Államügyész Akadémiát, visszaállították az egységes jogászképzést, közigazgatási szakemberek utánpótlásában ezután nem az egyetemeken erre szakosított jogászokra, hanem az 1953-ban megindított Tanácsakadémián (1978-tól Államigazgatási Főiskola) végzettekre támaszkodtak.

9 = = A négy egyetem jogi karáról negyvenkét nyilvános rendes tanárból huszonhetet.

10 = = N. Szabó, 2016: 413–414.

11 = = N. Szabó, 2018: 216.

voltak ideológiai szempontból.¹² Ennek megfelelően a magánjog részletes tanulmányozása helyett a társadalmi és gazdasági ismeretekre került át a jogászképzés súlypontja.¹³

Az ÁVO jelentései minden bizonnyal az egyetemi jogtanárok lecserélésének előkészítésével függött össze. A jelentések három jogi kar huszonnyolc nyilvános rendes egyetemi tanárával foglalkoznak.¹⁴ Ennél több ember vett részt az oktatásban; az egyetemi hierarchiában alattuk helyezkedtek el az ideiglenesen kinevezett nyilvános rendkívüli tanárok, illetve az egyetemi tantestület nem teljes jogú tagjai, a nyilvános címzetes tanárok és a magántanárok, végül a tanársegédek, gyakornokok.¹⁵ A helyzetet bonyolítja, hogy a három jogi karon harminckilenc tanszékből tizenegy betöltetlen volt.

Az államvédelmi szerveknek korábban is feladatuk volt az egyetemek megfigyelése, ottani informátorhálózat kiépítése.¹⁶ A jelentésekben is említett Abay Gyuláról fennmaradt egy korábbi, az ÁVO Pécsi Osztálya által 1948. március 26-án készített környezettanulmány,¹⁷ ebből egy bekezdést szó szerint átvettek az 1948. augusztus 2-i, valamennyi pécsi jogtanárról készített 2. sz. jelentésbe. A karakterek felvázolásához szükséges információk többsége minden bizonnyal a professzorok kommunista, illetve a kommunistákkal rokonszenvező kollégáitól és pályatársaitól, valamint hallgatóitól¹⁸ származtak. Abay esetében a 3. sz. jelentés meg is nevezi a hírforrást („...baloldali kartársainak és egyetemi hallgatóknak kialakult véleménye...”).¹⁹ A politikai rendőrség szokványos jellemzéseitől némiképp eltérően több esetben

12 == Verebics, 2017. Néhány példa, hogy mennyire megváltozott az 1940-es évek végére a jogfelfogás. A szovjet típusú államok nem ismerték el magánjog és közjog kettősségét, mert az államhatalom a magánszférát is ellenőrzése alá akarta vonni. A büntetőjogban a társadalmi veszélyesség bizonytalan tartalmú fogalmának bevezetésével lehetővé vált a bíró számára az osztályszempontú mérlegelés. Lásd erre Mezey (szerk.), 1999: 196–197, 334–335.

13 == N. Szabó, 2018: 217–218., 334–335.

14 == Közülük alighanem Bibó István számít a legismertebbnek.

15 == Az 1950 előtti egyetemi struktúrában egy tanszéken egy teljes jogú (nyilvános rendes vagy nyilvános rendkívüli) professzor volt, aki meghatározta az oktatás tartalmát.

16 == Az ÁVO vidéki szervei számára 1947. április 11-én és 12-én tartott értekezleten az egyetemeket érintő operatív munka is napirendre került, lásd Krauhulcsán–Müller, 2015: 123, 159, 164.

17 == ÁBTL 3. 1. g. V-143793/1, 19.

18 == Valószínűleg az 1948. március 22-én kommunista befolyás alatt, Hollós Ervin főtitkár vezetésével létrehozott egységes ifjúsági mozgalom, a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) egyetemi szervezeteitől érdeklődtek az államvédelem nyomozói.

19 == A 2. sz. jelentésben említett Móra Mihályról írja fél évvel később a BM ÁVH, hogy „jobboldali egyetemi tanárokról adatokat szolgáltatott baloldali ifjúsági vezetőknek”. ÁBTL 3. 1. g. V-7007, 66. Jelentés. Dr. Móra Mihály környezettanulmánya. 1949. január 21.

utalnak a jellemzett személy tudományos munkásságának értékére is, ez megengedi azt a feltételezést, hogy erre a jogtanárok megrostálásánál lehetett szükség.

A jelentések több helyen megbízhatatlanok. Nemcsak az egyes professzorok politikai besorolásánál alkottak torz képet, hanem a tudományos értékelésénél is. Sztehlo Zoltánról például az 1. sz. jelentés valótlannul azt állítja, hogy „*a legképzetlenebb a jogi professzorok között, tudományos munkássága egyáltalán nincs*”. A római jog hazai kutatása már az 1970-es években realisabb képet alkotott Sztehlo munkásságáról.²⁰ A jelentést összeállító rendőrtiszt tájékozatlanságára vezethető vissza az a Sztehlóról tett állítás, amely szerint „*nagyon vallásos*”, „*a klérus politikai magatartását igyekszik követni*” és „*az Új Ember-t rendszeresen olvassa*”, pedig az evangélikus felekezethez tartozó²¹ Sztehlo vallásossága bizonyára nem a katolikus egyházhoz való igazodásából és a katolikus hetilap rendszeres olvasásából következett. Olykor az államvédelmen belül is eltérő lehetett egy-egy jogászprofesszor politikai karakteréről alkotott vélemény. A 2. sz. jelentés például pozitív színben tünteti fel Móra Mihályt („*haladó szellemű, előadásait a mai rendszernek megfelelően szokta előadni*”), fél évvel később, amikor a Mindszenty-per előkészítésénél a védőügyvédek megbízhatóságát ellenőrizték, a per másodrendű vádlottját, Baranyai Jusztint képviselő Mórát oportunistának nevezte a BM ÁVH jellemzése.²²

Az ÁVO által jellemzett 28 egyetemi jogtanár közül néhánynál érdemes kitérni sorsuk további alakulására.²³ A jelentést követő három évben tizenhét kikerült a felsőoktatásból,²⁴ közülük ketten²⁵ már betöltötték 70. életévüket. 1949-ben a megszüntetett debreceni jogi karról négy professzort áthelyeztek, Fachbart Ernőt és Kauszer Tibort Pécsre, Schultheisz Emilt és Dezső Gyulát pedig Szegedre. A szintén Debrecenben tanító Szádeczky-Kardoss Tibor útja sajátosan alakult, 1949-ben nyugdíjazták, majd a budapesti jogi karon alkalmazták, 1950–1953 között könyvtárosként.²⁶ Ifj. Boér Elek számára a meghurcoltatások nem értek véget azzal, hogy eltá-

20 == Pólay, 1972; Sándor, 2011.

21 == Számtalan adat helyett elegendő utalni gyászjelentésére: https://macse.hu/society/egyedi_gyaszjelentések.php?bet=S&vnev=Sztehlo+Zolt%C3%A1n+dr.&id=197 (utolsó letöltés: 2020. október 24.).

22 == ÁBTL 3. 1. g. V-700/7, 66. Jelentés. Dr. Móra Mihály környezettanulmánya. 1949. január 21. „*Az egyetemen kétszínű játékot folytat, előadásai demokratikus színezetűek, a baloldali ifjúság felé jó demokratának mutatja magát, de [...] jobboldali hallgatókat részesít előnyben.*”

23 == A 28 professzor legfontosabb életrajzi adatait lásd a forrásközlés jegyzetanyagában.

24 == A budapesti egyetem jogi karán az 1947/1948-as tanév végén állásban lévő tizennégy egyetemi tanárból tízet nyugdíjaztak 1950-ig. Lásd *ELTE története*, 227, 230, 232, 256, 261, 286, 329.

25 == A debreceni egyetemen Bacsó Jenő és szentpéteri Kun Béla, utóbbi már 1946-ban nyugállományba vonult, és szakelőadóként tanított tovább.

26 == Kovács I. (szerk.), 2016: 267–268.

volították a szegedi egyetemről: 1951-ben apjával együtt (aki szintén Szegeden volt jogtánár) Budapestről kitelepítették Újfehértóra, ott is halt meg 1954-ben.²⁷ Szintén tanulságos Szabó József pályájának folytatása is. 1950-ben, negyvenegy éves korában nyugdíjazták a szegedi egyetemen, néhány hónapra rá tiltott határátlépés vádjával két és fél évi börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban rehabilitálták és visszavették a szegedi egyetemre, ahol az Összehasonlító Alkotmányjogi, 1958-tól pedig a Pénzügyi Jogi tanszéket vezette. 1960-ban másodszer is nyugdíjazták.²⁸

A 28 professzor közül többen részt vettek az 1956-os forradalom eseményeiben. A pécsi egyetemről elbocsátott Abay Gyula, akinek a nyugdíja egy részét elvették, 1952–1956 között statisztikusként, illetve könyvelőként dolgozott a Komlói Szénbányászati Trösztnél, majd a Pécsi Vízügyi Igazgatóságnál. A forradalom alatt tagja volt a munkahelyi munkástanácsnak és a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsának. 1957-ben hatévi börtönbüntetésre ítélték, 1959-ben amnesztiával szabadult.²⁹ Abay kollégáját, az 1949-ben nyugdíjazott Esztergár Lajost 1956-ban a Baranya Megyei Nemzeti Tanács tagjává választották. 1957-ben őrizetbe vették, de nem emeltek vádat ellene.³⁰ Bónis György ideológiai-politikai irányultságát a 2. sz. jelentés fenntartásokkal bár, de megfelelőnek tartotta: „*polgári gondolkodású, ezt a szellemet igyekszik előadásai keretében bevinni a hallgatók közé. Politikailag nem nyilatkozik, a baloldali irányzat felé helyezkedik, ez abban nyilvánul meg, hogy a hallgatók demokratikus mozgalmait elősegíti és igyekszik kivenni részét a diákmozgalomból.*” Meg is hagyták szegedi katedráján, 1952-ben kandidátusi fokozattal ismerték el tudományos működését, 1955-ben pedig dékánhelyettes volt. 1956. október 30-án az Egyetemi Forradalmi Tanács tagjává választották, ezért 1957-ben fegyelmi úton elbocsátották,³¹ és a Fővárosi Levéltárban helyezkedett el.³² Közvetett módon kapcsolódott az 1956-os eseményekhez Bónis kollégája, Schultheisz Emil. Ő jó kilátásokkal folytatta professzori munkáját a fordulat évében, az államvédelemnek talán egyedül vele szemben nem voltak fenntartásai, az 1. sz. jelentés szerint ugyanis „*ő a legőszintébb barátja a haladó szellemű ifjúságnak. [...] A büntetőjog anyagát demokratikus szemmel átértékelve adja le a hallgatóságnak. [...] A demokrácia híve, függetlenül attól, hogy ma még mint pártonkívüli szerepel.*” Ennek megfelelően pályája felívelt: 1949-ben, a debreceni jogi kar megszüntetésekor áthelyezték a szegedi egyetemre, ahol a következő évben dékánhelyettesé, 1956 szeptemberében pedig

27 == ÁBTL 2. 5. 6. 02469/1951.

28 == Szentirmai – Ráczné Mojzes (szerk.), 1999: 57.; Ruszoly, 2013: 404–405.; Révész, 2018: 103–123.

29 == ÁBTL 3. 1. 9. V-143793. 553.

30 == ÁBTL 3. 1. 5. O-14943/173. 4. 7–8.

31 == Ruszoly, 2017: 248.

32 == Kutatói pályája folytatódhatott, így 1969-ban a középkori európai és magyarországi jogtudó értelmiségről írt értekezéséért az MTA a legmagasabb, tudományok doktora fokozatot ítélték oda neki.

dékáná választották.³³ Utóbbi tisztsége okozta karrierjének³⁴ kettétörését, a forradalom utáni felelősségre vonások során ugyanis felrötták neki, hogy dékánként nem lépett fel a helyettesével, Perbíró Józseffel szemben.³⁵ 1957. február 28-án kérésére nyugállományba helyezték.³⁶

A források történeti értékének meghatározásánál nem lehet megkerülni a kérdést: mennyire játszott szerepet az államvédelem véleménye a jogi kari elbocsátásokban? Komoly átfedés figyelhető meg a jelentésekben rossz színben feltüntetett és az egyeteméről 1948-1952 között az eltávolított személyek körében. Vannak azonban kivételek. Dezső Gyuláról az 1. sz. jelentés kedvezően írt („*a demokrácia híve*”, „*pártvonalra irányítással alkalmazható*”), és a Szegedre történt áthelyezésével a felsőoktatásban maradt a debreceni jogi kar megszüntetése után is, két évvel később azonban, 64 éves korában nyugállományba helyezték. A meglehetősen elmarasztalt Losonczy István (a 3. sz. jelentésben: „*legmegbízhatóbb kiszolgálója a jobboldali kormányzatnak [...] Beállítottsága demokratikus máz ellenére is kommunista és demokrácia-ellenes*”, „*kétszínű, ravasz, alattomos, jobboldali meggyőződésű, de magát baloldalinak feltüntető egyén*”) 1975-ig maradhatott pécsi katedráján, 67 éves korában nyugdíjazták. Hasonló mondható el kollégájáról, Rudolf Lorándról, aki a 3. sz. jelentés szerint „*előadásaiiban burkoltan szokta támadni a demokráciát, azonban nyíltan állást foglalni nem mer [...] ravasz, erőszakos, jobboldali meggyőződésű egyén*”, állásából azonban csak 1974-ben távozott, hetvenéves korában. Irk Albertről ugyanakkor semlegesen nyilatkozott a 3. sz. jelentés, ennek ellenére 1950-ben őt is nyugdíjba küldték, négy évvel a hetvenéves korhatár elérése előtt. Móra Mihály esetében pedig, ahogy arról már volt szó, két meglehetősen eltérő államvédelmi vélemény készült 1948 júliusa és 1949 januárja között, ez – úgy tűnik – nem befolyásolta egyetemi előmenetelét (1952-ben az ELTÉ-n kapott tanszéket), pedig az állambiztonság még 1966-ban is jobboldali beállítottságú személyként tartotta nyilván.³⁷

A források átírása során a szövegen csak akkor módosítottam, ha azt az olvashatóság megkívánta, elsősorban a központosításnál és a betűtívesztéseknél javítottam. A hiányzó toldalékok, névelők pótlását és az olvashatatlan részeket szögletes

33 == Fejes, 2018: 11–18.

34 == Egyetemi tisztsége mellett többek között 1949-ben az MTA meghívott tagjává választották, 1952-ben kormánybizottság, 1953-ban pedig miniszteri szakbizottság tagja volt. 1952-ben megkapta a kandidátusi fokozatot. Fejes, 2018, 17.

35 == Perbíró nemcsak az egyetemen, hanem a városi Munkástanács, majd a Forradalmi Bizottság elnökeként is vezető szerepet vitt 1956. október 26. és 1957. február 18. között. Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1962-ben amnesztiával szabadult.

36 == Ruszoly, 2017: 248. Fia, ifj. Schultheisz Emil 1974 és 1984 között egészségügyi miniszter volt, az ekkor a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárat igazgató Antall Józseffel is jó viszonyt ápolt.

37 == ÁBTL 3. 1. 9. V-7007, 73.

zárójelben jeleztem. Változatlanul hagytam a három jelentés egyéb nyelvtani-helyesírási sajátosságait (az egybeírás és különírás, valamint a kis és nagy kezdőbetűk alkalmazásánál), továbbá a rövidítéseket sem oldottam fel. A szokatlan szóalakokra és az értelemzavaró hibákra a szokásos módon [sic!] hívtam fel a figyelmet.

A jelentésekben előforduló egyetemi tanárok fontosabb életrajzi adatait lábjegyzetekben adom meg. Ezek csak kiegészítik és pontosítják a bevezetőben és a forrásszövegekben írtakat, így nincsenek tekintettel a teljes egyetemi pályafutásukra és tudományos munkásságukra, közéleti tevékenységükre, csak kivételes esetekben utalnak a nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezés előtti pályájukra, az egyetemen viselt tisztségeikre (dékán, rektor), valamint az egyetemen kívüli állásokra, az egyetemen belüli helyettesítésekre.³⁸

A 3. sz. jelentéshez tartozó szolgálati jegy szövegének közlését mellőztem.

DOKUMENTUMOK

I.

Az Államvédelmi Osztály jelentése a debreceni egyetem jogtanáraitól
(1948. július 29.)

Magyar Államrendőrség. Debreceni
Államvédelmi Osztály

80929/1948.

Tárgy: Az egyetem jogi karán lévő
ny. r. tanárok felszabadulás
utáni magatartása
Hiv. sz.: 1295/1948.

Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
Budapest

Fenti számra való hivatkozással – a debreceni egyetem jogi karán működő nyilvános rendes tanárok felszabadulás utáni tevékenységére vonatkozólag – az alábbiakat jelentem:

Dr. Flachbart Ernő³⁹ e. ny. r. tanár, született: 1896, Gölnicbányán, anyja: Valka Erzsébet, nőtlen, lakhelye: Debrecen, Bethlen u. 20.

38 == Az életrajzokhoz elsősorban az alábbi műveket vettem alapul: P. Szabó, 2011; Szentirmai – Ráczné Mojzes (szerk.), 1999; *Pécsi almanach*.

39 == Flachbart (Flachbarth) Ernő (1896–1955). 1940-től Debrecenben a Jogbölcseleti és Nemzetközi Jogi Tanszéket, 1949-től a Pécsen a Nemzetközi Jogi Tanszéket vezette haláláig.

Nevezett felszabadulás után belépett a Független Kisgazda Pártba, azonban ott tevékenységet nem fejtett ki és a pártban semmi szerepe nincs, ott nem is mutatkozik. Politikai téren kifelé tartózkodó magatartást tanúsít, csak részére megbízható elemek előtt fejt ki nyíltan nézetét.

Vásáry István és József volt pfeifferista képviselők⁴⁰ vonalán áll. Nem híve a mai rendszernek. Tőle legfeljebb annyit lehet várni, hogy nem tesz a demokrácia ellen semmit, de nem is támogatja. A jogi karon egyike a legnagyobb tudósoknak. Nagy nemzetközi jogtudása van. Mondhatni puritán életet él és idejét teljesen a tudománynak szenteli. Újabban a m. sz. m. t.-ben⁴¹ tart előadást a Szovjet Unió alkotmányáról, de előadása kizárólag csak arra szorítkozik, ami a könyvben van. A dohányszáron kívül más szenvedélye nincs.

Dr. Kun Béla⁴² e. ny. r. tanár, született: 1874, Monostorpályin, anyja: néhai Szabó Teréz, özvegy, lakhelye: Debrecen, Simonyi út 84.

Mint a múlt rezsimnek lelkes híve, a demokráciában sem változott meg. Politikai párttagként nem szerepel, túlzottan konzervatív, ez érezhető egyetemi előadásain is. A helyi jobboldal részéről meg lett választva református egyházmegyei főgondnoknak. Beállítottsága jobboldali, egy ízben kijelentette, hogy „én református vagyok, de nem helyeslem a katolikus birtokok felosztását”. Nagy tudású, erős akaratú ember. Öregsége miatt rövidesen nyugállományba vonul és az ő tanszéke betöltés alá fog kerülni. Szoros kapcsolata van a református egyházzal, nagyon vallásos egyéniségű.

Dr. Dezső Gyula⁴³ e. ny. r. tanár, született: 1887, Nagykőrös, anyja: néhai Feichtinger Oktávia, lakhelye: Debrecen, Hatvan u. 6.

40 = = Vásáry István (1887–1955). 1928–1935-ig debreceni polgármester, 1939–1944-ig országgyűlési képviselő, az Ideiglenes Kormányban fél évig pénzügyminiszter volt. Vásáry József (1890–1975) 1931–1939-ig felsőházi tag, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, 1944–1946-ig földművelésügyi államtitkár volt, 1956–1972-ig Svájcban élt. 1946-ban mindkettőjüket kizárták az Független Kisgazdapártból, és csatlakoztak a Magyar Szabadság Párthoz, majd a Pfeiffer György vezette Magyar Függetlenségi Párthoz.

41 = = Magyar–Szovjet Művelődési Társaság. 1945. június 9-én alakult meg, 1957-től Magyar–Szovjet Baráti Társaság néven működött.

42 = = Szentpéteri Kun Béla (1874–1950). Az egyetem megalapításától, 1914-től kezdve vezette Debrecenben az Egyházi Tanszéket. 1946-ban nyugdíjazták, két évig szakelőadóként tovább tanított. Számos tisztséget viselt a református egyházban, 1939-től a debreceni egyházmegye gondnoka, 1946-tól pedig a tiszántúli egyházkerület főgondnoka volt. 1927-ben és 1939-ben az országgyűlés felsőházának tagjává választották. 1944 végén felmerült, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökévé választják, ám végül egy másik jogászra, Zsedényi Bélára esett a választás.

43 = = Dezső Gyula (1887–1972). 1946-tól Debrecenben vezette a Magánjogi Tanszéket, az 1948/1949-es tanévben dékán volt. 1949-ben áthelyezték a szegedi egyetem I. Polgári Jogi Tanszékeire, amit 1950-ben Munkajogi Tanszékké alakították át. 1951-ben nyugdíjazták.

A debreceni egyetemre 1946 évben került. Szociáldemokrata, majd M. D. P. tag⁴⁴ lett. A pártban tisztséget nem visel, a párt munkájában nem vesz részt. Befolyásolható egyéniségű. Gyakran jár baloldali tudományos társaságok előadásaira. Sokat foglalkozik a Szovjet Unió jogi tudományával és ezzel kapcsolatban most készül könyvet kiadni. A demokrácia híve, nem harcos de jóindulatú egyéniség, pártvonalra irányítással alkalmazható. A hallgatói nagyon kedvelik. Baráti viszonyban van dr. Kauser Lipót és dr. Schultheisz Emil jogi professzorokkal, munkáján kívül fentiek társaságában található. Dohányzáson kívül más szenvedélye nincs, kifogástalan erkölcsi életet él.

Dr. Kauser Lipót⁴⁵ e. ny. r. tanár, született: 1882, Budapesten, anyja: Pákai Köller Alojzia, nő, lakhelye: Debrecen, József u. 7.

A debreceni egyetemen 1947 év óta tartózkodik. Pártonkívüli, politikai kérdésekkel senki előtt nem foglalkozik. Mindenféle politikai megmozdulással szemben tartózkodó. Rendkívül óvatos, zárkózott egyéniségű. Nevezett tudományos és szakszempontról közepes. Baráti érintkezést tart fenn dr. Dezső Gyula és Sc[h]ultheisz Emil tanárokkal, akik haladóbb szelleműek, mint ő. Kauser elfogadja barátai haladóbb szellemű politikai érveléseit és ma már némi hajlandóság mutatkozik nála, hogy a demokráciával és ezen keresztül a politikával megismerkedjen. Szabad idejét tudományos munkájának szenteli, szenvedélyes dohányos.

Dr. Szontagh Vilmos⁴⁶ e. ny. r. tanár, született: 1885, Csetnek, anyja: Remenyik Malvin, lakhelye: Debrecen Dóczy József u. 7.

Nevezett politikai pártnak nem tagja, beállítottsága jobboldali, amit előadásában is érzékeltet. A régi rendszer híve, az egyetemi haladás gátlója konzervatív felfogásán keresztül. Ez év tavaszán ő volt az egyetem dékánja. Egyéniségére jellemző, hogy a nálánál kisebb pozícióban lévőket lenézi, a magasabbaknak pedig hajbókol. Az utóbbi időben igyekszik alkalmazkodni a demokráciához, azonban befelé semmit sem változott.

Dr. Bozóki Ferenc⁴⁷ e. ny. r. tanár, született: 1886, Nagyváradon, anyja: Harsányi Mária, nő, lakhelye: Debrecen, Dóczy József u. 5.

44 == Magyar Dolgozók Pártja.

45 == Kauser Lipót (1882–1962). 1947-től Debrecenben a Kereskedelmi és Váltójogi Tanszéket, 1949-től Pécsen a Magyar Magánjogi (1950-tól Polgári Jogi) Tanszéket vezette. 1958-ban nyugdíjazták.

46 == Szontagh Vilmos (1885–1962). 1940-től Debrecenben a Közigazgatás és Pénzügyi Jogi Tanszéket vezette, 1949-ben nyugdíjazták.

47 == Bozóki Ferenc (1886–1961). 1921-től a Statisztika és Gyakorlati Közgazdaságtan Tanszéket vezette Debrecenben. 1949-ben nyugdíjazták.

Nevezett a múltban tagja volt több fasiszta pártnak és egyesületnek. A felszabadulás óta mint pártonkívüli szerepel. B-listázni akarták, de ez alól összeköttetései révén kibújt. A klerikális reakció egyik legelszántabb követője és Mindszenthyt [sic!] tartja a legnagyobb embernek az országban. Állandó olvasója az „Új Ember”-nek és terjesztője is. Kapcsolata van dr. Mészáros Ede egyetemi tanárral,⁴⁸ aki szintén klerikális reakcióhoz sorolható. Félénk természetű, beteges ember. Betegsége sokszor előadásait is befolyásolja. Tudományos téren eléggé képzett, de polgári értelmezésben.

Dr. Szádeczky Kardos[s] Tibor⁴⁹ e. ny. r. tanár, született: 1898, Kolozsváron, anyja: Molnár Jolán, nő, lakhelye: Debrecen, Nagyerdei körút 76.

Nevezett nem tagja egyik politikai pártnak sem. A felszabadulás után B-listára került, de F. Kg. P.⁵⁰ kapcsolatán keresztül visszakerült állásába. A politikai élettel szemben nagyon tartózkodó. Vallásos ember. Tagja a debreceni református egyház presbitériumának. Gyenge szakképzettséggel rendelkezik, amit bizonyít az is, hogy előadásait könyvből szokta felolvasni. Az elmúlt félévben jegyzet kiadásával kapcsolatban bizalmas belső tanári testületi kivizsgálás folyt ellene, mert a jegyzeteit valóságos fekete áron adta el a hallgatóinak. A legutóbbi időkből igyekszik a marxizmussal megismerkedni, de a marxizmus szempontjából eddig nem sok eredménnyel. Politikai szempontból megbízhatatlan.

Dr. Sztéhló Zoltán⁵¹ e. ny. r. tanár, született: 1898. Eperjesen, anyja Benyigni Zelena, nő, lakhelye: Debrecen, Péterfia u. 46.

Nevezett párton kívüli, a klerikális reakció követője. Jobboldali érzelmű. Nagyon vallásos és rendkívül óvatos egyén. Mindenben a klérus politikai magatartását igyekszik követni. Az „Új Embert”-t rendszeresen olvassa. Létszámcsökkentéskor B-listára tették, de rövidesen visszakerült állásába. Egyetemi előadásait állandóan felolvassa. A legképzetlenebb a jogi professzorok között, tudományos munkássága egyáltalán nincs. Szakszempontból nem megfelelő, hallgatósága egyáltalán nem kedveli. Politikai szempontból megbízhatatlan. Baráti kapcsolatot dr. Mészáros Ede egyetemi tanárral tart fenn, aki szintén jobboldali beállítottságú.

48 = = Mészáros Ede (1889–1964) 1940–1950 között Debrecenben a klasszika-filológia professzora volt.

49 = = Szádeczky Kardoss Tibor (1898–1956). 1935-től vezette Debrecenben a Közgazdaságtani és Pénzügytani tanszéket. 1946-ban B-listázták, ideiglenesen tovább taníthatott, 1947-ben visszavonták a B-listázását. 1949 őszén nyugdíjazták, majd a budapesti egyetem Pénzügyi Jogi Tanszékére helyezték át intézeti tanárnak (docens), 1951-1953 között a jogi kari könyvtárban dolgozott.

50 = = Független Kisgazdapárt.

51 = = Sztehló Zoltán (1889–1975). 1938-tól Debrecenben a Római Jogi tanszéket vezette, 1949-ben nyugdíjazták.

Dr. Bacsó Jenő⁵² e. ny. r. tanár, született: 1877-ben Debrecenben, anyja: Székes Terézia, nős, lakhelye: Debrecen, Nagyerdei körút 76.

Nevezett múltban tagja volt a Nemzeti Egység Pártjának és a Nemzeti Egység Társas Körének. A felszabadulás óta mint pártonkívüli működik. A politikai élettől igyekszik magát távontartani. Tagja a református egyház debreceni vezetőségének, vallásos, rendkívül óvatos és félnék egyéniségű. Egyébként hallgatóságával szemben jóindulatú magatartást tanúsít, amiért kedveli is az egyetem hallgatósága. Szoros kapcsolatot tart fenn dr. Száderszky [sic!] Kardos Tibor jobboldali beállítottságú e. tanárral, aki szintén mint vezetőtag szerepel a református egyháznál. Dohányzáson kívül más szenvedélye nincs.

Dr. Schultheisz Emil⁵³ e. ny. r. tanár, született: 1899-ben Miskolcon, anyja: Epstein Margit, nős, lakhelye: Debrecen, Hatvan u. 1.

A felszabadulásig, mint hadbíró ezredes tevékenykedett a honvédségnél. A debreceni egyetem jogi karán kb. 2 éve tart előadásokat. A hallgatósága kedveli és a leghaladóbb szellemiségű embernek mondják a professzorok között. Továbbá ő a legőszintébb barátja a haladó szellemű ifjúságnak. Mint szakember is kiváló. A büntetőjog anyagát demokratikus szemmel átértékelve adja le a hallgatóságnak. Az egyetemi alkalmazottak körében is közszeretetben áll. A demokrácia híve, függetlenül attól, hogy ma még mint pártonkívüli szerepel. Szorosabb kapcsolatot tart fenn dr. Dezső Gyula jogi professzorral, akit szintén a demokrácia hívei közé lehet sorolni.

Debrecen, 1948. évi július hó 29-én.

/:Dr. Braun Miklós:/
rendőrőrnagy.

[ÁBTL 3. I. 9. V-19430/16, 24-29. Géppel írt tisztázat két példányban, bélyegző nélkül, Braun Miklós aláírásával.]

52 = = Bacsó Jenő (1877–1955). Az egyetem megalapításától, 1914-től kezdve vezette Debrecenben a Polgári Törvénykezési Jogi Tanszéket. 1945-ben Németországba távozott, ahol hadifogságba esett. 1946 tavaszán tért vissza Magyarországra, igazolása után újra elfoglalta katedráját. 1949-ben nyugdíjazták.

53 = = Schultheisz Emil (1899–1983). 1922-től hadbíróként és katonai ügyészként szolgált, 1941-ben nyugállományba helyezték százados rendfokozatban. 1945 és 1947 között ismét hadbíró volt. 1946-ban vezérőrnaggyá léptették elő. 1947-től a Büntetőjogi és Büntető Törvénykezési Jogi Tanszéket vezette Debrecenben, 1949-től pedig a szegedi egyetemen a Büntetőjogi és Bűnvádi Eljárásjogi Tanszéket.

2.

Az Államvédelmi Osztály jelentése a szegedi egyetem jogtanáraitól
(1948. július 29.)

30.562/1948. III. vonal.⁵⁴

Tárgy: A szegedi egyetem jogi karán
működő nyilvános rendes tanárok
tevékenye.

Hiv. sz.: 1295/1948. számú
rádiótávmondatt.

Jelentés

Szeged, 1948. július 29-én

A fenti számú rádiótávmondatra hivatkozva a szegedi egyetem jogi karán működő nyilvános rendes tanárok felszabadulás utáni tevékenységét az alábbiakban jelentem.

Dr. Bónis György⁵⁵ egyetemi nyilvános rendes tanár [a] jogtörténet előadója. A szegedi egyetem jogi karára 1947 őszén helyezték, azelőtt 1945-től a kolozsvári egyetem tanára volt. Kolozsvári tanszékét állítólag sovíniszta magatartása miatt kellett elhagynia és ez olyan formában történt meg, hogy összeköttetései révén a szegedi egyetemen ajánlottak fel részére tanszéket.

A Nemzeti Paraszt Párt tagja, polgári gondolkodású, ezt a szellemet igyekszik előadásai keretében bevinni a hallgatók közé. Politikailag nem nyilatkozik, a baloldali irányzat felé helyezkedik, ez abban nyilvánul meg, hogy a hallgatók demokratikus mozgalmait elősegíti és igyekszik kivenni részét a diákmozgalomból.

Dr. Martonyi János⁵⁶ nyilvános rendes tanár a közigazgatási és pénzügyi jog előadója. Az egyetem jogi karán 1945 ősze óta tanít. A múltban jobboldali volt, a felszabadulás

54 = = Az ÁVO Szegedi Osztályának egyik operatív csoportja. Az ÁVO területi szerveinek felépítése még feldolgozatlan terület a kutatás számára, valószínűleg a központi III. alosztály alá tartoztak a vidéki osztályok III. vonalain dolgozó nyomozók. 1948 júliusában az ÁVO központjában három országos illetékességű elhárító alosztály működött, a III. alosztály hatáskörébe tartozhatott ekkor az egyházak mellett az ifjúság és az 1945 előtti vezető rétegek, fegyveres testületek tagjainak megfigyelése.

55 = = Bónis György (1914–1985). 1940-től Kolozsváron, 1947-től pedig Szegeden vezette a Jogtörténeti Tanszéket.

56 = = Martonyi János (1910–1981). 1940–1944 között nyilvános rendkívüli egyetemi tanárként Kolozsváron, majd 1945-től nyilvános rendes egyetemi tanárként Szegeden a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszéket vezette nyugdíjazásáig (1980) Fia, Martonyi János 1998 és 2002, majd 2010 és 2014 között külügyminiszter volt.

után színleg alkalmazkodott a mai rendszerhez, ez abban nyilvánult meg, hogy részt vett az esti munkásjogász tanfolyamok⁵⁷ megszervezésében és jelenleg is, mint ennek tanulmányi vezetője tevékenykedik. Előadásaiban is demokratikus beállítottságúnak igyekszik mutatkozni, ez abban nyilvánul meg, hogy többször hangoztatja azt, hogy a felszabadulás utáni jogszabályok a magyar jogtörténeti fejlődés harmadik jelentős szakasza.

A Független Kisgazda Párt tagja, politikailag nem nyilatkozik, klerikális. Jelenleg a baloldal felé húz, ez abban nyilatkozik meg, hogy részt vesz demokratikus egyetemi hallgatók gyűlésein és ott beszédeket mond a demokrácia mellett. Ugyancsak meg szokott jelenni az MDP által rendezett tömegmegmozdulásokon is. Mind-ezen demokratikus színezetű megnyilvánulásait csak azért teszi, mert karrierista egyéniség.

Dr. Móra Mihály⁵⁸ nyilvános rendes tanár az egyházjog előadója. A szegedi egyetemre 1947-48-as tanévbe[n] került. Pártonkívüli, haladó szellemű, előadásait a mai rendszernek megfelelő szellemben szokta előadni. Előadásaiban többször hangoztatja a múlt rendszerben alkotott polgári jogszabályok avultságát. Különösen a polgári perrendtartásnál, amit mint helyettes tanár ad elő. Előadásaiban sokszor hivatkozik a szovjet jogrendszerre.

Dr. Schneller Károly⁵⁹ egyetemi nyilvános rendes tanár az egyetem jogi karán a statisztika /módszertan és tantörténet/ előadója. A szegedi egyetemen 1945 ősze óta tanít. Pártonkívüli, jobboldali magatartású, harmadik utas politikát folytat és ebben a szellemben is tartja meg előadásait. A felszabadulás után a földreform szükségességét ha[n]goztatta, de annak a demokrácia részéről történt kivitelezését nem helyeselte. Ezzel kapcsolatban egy előadása közben kijelentette, hogy jobb dolga volt az uradalmi cselédnek, mint jelenleg az újjazdának.

Munkásellenes, ami abban nyilvánul meg, hogy a munkásjogász tanfolyam megalakulására összehívott ülésen a tanfolyam megalakulása ellen foglalt állást. Ugyancsak munkásellenességére vall az is, hogy az 1947-es [...] diáktüntetés alkalmával⁶⁰ [a] tüntetőkkel szemben felvonuló demokratikus [munká]sok felvonulását disznóságnak nyilvánította.

57 = = 1945-ben tették lehetővé a jogszabályok, hogy az egyetemek kétéves esti tanfolyamokon készítsék fel azokat a 20–45 év közötti, érettségivel nem rendelkező személyeket, akik a tanfolyam sikeres elvégzése után rendes egyetemi hallgatóként folytathatták tanulmányaikat. A szegedi egyetem jogi karán az 1946/1947-es tanévben indult el az első munkástanfolyam 88 hallgatóval.

58 = = Móra Mihály (1908–1967). 1947–1948 között Szegeden az Egyházjogi, 1948–1952 között a Polgári Eljárásjogi Tanszéket, 1952–1960 között Budapesten a Büntető Eljárásjogi, 1960-tól haláláig pedig a Római Jogi Tanszéket vezette.

59 = = Schneller Károly (1893–1953). 1940–1944 között Kolozsváron, 1945-től pedig Szegeden a Statisztika Tanszéket vezette haláláig.

Jelenleg baloldal felé orientálódik, ilyen irányú törekvéseit bizonyítják a Magyar Szovjet Művelődési Társaság rendezésében tartott előadásai és ugyancsak ezt bizonyítják a helyi baloldali sajtóban közölt statisztikai cikkei, ill. kimutatásai. Ezen baloldali orientációjának az az oka, [hogy] a budapesti egyetemek valamelyikére szeretne felkerülni.

Dr. Székely István⁶¹ egyetemi nyilvános rendes tanár a római és a magánjog előadója. A szegedi egyetemre 1945 őszén nevezték ki. Pártonkívüli, [jobb]oldali beállítottságú, klerikális egyén. A régi rendszer híve, ezt előadásaiban is igyekszik kihangsúlyozni, különösen a polgári magánjog fontosságát. A tulajdon fogalmát előadásaiban duplafedelű aranyórákkal, [címe]res pecsétgyűrűkkel, úri nagybirtokkal igyekszik példaként állítani. Előadásaiban sűrűn emlegeti a boldog időket, amikor még ő mint egyetemi tanár perzsaszőnyegekkel, nagy könyvtárral és festményekkel rendelkezett.

Politikailag nem nyilatkozik a mai rendszer ellen, ellenben előadásaiban kiütöközik nagymértékű marxista-ellenségessége, ami abban nyilvánul meg, hogy a demokratikus hallgatók által használt marxista kifejezéseket nem [...]zi. Vizsgáztatás alkalmával, ha valamelyik hallgatótól marxista kifejezést hall, arra magából kikelve ráförmed, kijelentvén, hogy ilyen kifejezést ne használjon, mert ez nem politika, hanem jog.

Tudományos téren semmiféle tevékenységet nem fejt ki, előadásai pedag[ógiai?] jellegűek és a fentebb említett jobboldali szellemű és reakciós tartalmú előadásai iránt a hallgatók nagy része nagy érdeklődést tanúsít.

Dr. Bibó István⁶² egyetemi nyilvános rendes tanár a legitimitás [sic!] és az á[llam]-tudományok előadója. A szegedi egyetem jogi karára 1946-ban került tanárnak. A Nemzeti Paraszt Párt tagja. A szegedi egyetemre való kinevezésekor a baloldal felé

60 = = 1947. március 20-án Szegeden a vallásoktatás fakultatívva tétele miatt több ezer diák tüntetett, amellyel szemben a munkások demonstráltak. A két csoport összetűzésbe került egymással, a rendőrség 38 diákot vett őrizetbe.

61 = = Székely István (1888–1954). 1946-tól Szegeden a Magánjogi Tanszéket vezette, megbízással, 1945–1947 között az Egyházi jogi Tanszéket, 1946–1949 között pedig Római Jogi Tanszéket is. 1949-ben nyugdíjazták.

62 = = Bibó István (1911–1979). 1946-tól Szegeden a Politikai Tanszéket vezette, és ugyanabban az évben a budapesti Teleki Pál Tudományos Intézet (későbbi nevén Kelet-Európai Tudományos Intézet) miniszteri biztosává, 1948-ban elnökhelyettesévé nevezték ki. 1947-től tartósan szabadságolták az egyetemen, csak kevés előadást tartott meg. 1949-ben tanszékét átszervezték és az Intézetet is megszüntették, új tanszék vezetését nem akarta elvállalni, ezért 1950 őszén a szegedi egyetemről nyugállományba vonult, és a budapesti Egyetemi Könyvtárban helyezkedett el. 1956. november 3-án államminiszterré nevezték ki. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult. Nyugdíjazásáig a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában dolgozott.

orientálódott, de azonban politikailag nem fejlődött[,] így az események túléltek. Állásának elfoglalása után egy alkalommal tartott marxista tendenciájú előadást. Jelenleg harmadik utas politikát folytat és mindkét oldalra húz, színleg azonban baloldalinak mutatja magát.

Előadásait heti egy órában tartja meg én így politikai megnyilvánulásai nem jutnak teljes mértékben kifejezésre. Pesten lakik. Pestről szokott lejárni előadásainak megtartására.

Dr. Szabó József⁶³ egyetemi nyilvános rendes tanár [az] alkotmányjog és a közigazgatási jog előadója. A szegedi egyetemre 1947 őszén lett kinevezve. A Nemzeti Paraszt Párt tagja. Politikailag harmadik utas elvet vall és ilyen szellemben is tanít, angol barát, amit előadásaiban kifejezésre juttat oly módon, hogy előadásaiban példaként mindig angol bölcseleket állít a hallgatók elé. Politikai beállítottságánál fogva a szovjet rendszert diktatórikusnak nevezi, ezen kijelentéseit azonban burkolt formában [hozza] nyilvánosságra a hallgatók előtt.

1947 nyarán ösztöndíjat kapott angliai tanulmányútra külföldi összeköttetései révén, azonban kiutazását a SZEB nem engedélyezte.⁶⁴ Az egyetemen olyan hírek vannak a köztudatna [sic!] dr. Szabóval kapcsolatban a hallgatók[nál?], hogy ebben a tanévben ő lesz a dékán. Dékáni kinevezése ellen a demokratikus egyetemi hallgatók tiltakozásukat fogják kifejtetni.

Dr. Szabó Pesten lakik és előadásai megtartására minden egyes alkalommal szokott leutazni.

Dr. Boér Elek⁶⁵ egyetemi nyilvános rendes tanár a közgazdaságtan előadója. A szegedi egyetem jogi karára 1945 őszén nevezték ki. Pártonkívüli, teljesen jobboldali politikai beállítottságú és ilyen szellemben tartja meg előadásait is. 3 éven keresztül a saját jobboldali szellemben írt jegyzeteinek a megtanulását követelte meg a jogi kar hallgatóitól. Jegyzeteiben a tőkét dicsőíti. Jegyzeteiben több marxista- és kommunistaellenes kitétel van és a tőkés rendszerrel kapcsolatban azt írja „hiú ábránd a kommunistáknak az elképzelésük, mert tőke nélkül nem lehet gazdasági élet”. Polgári közgazdász és a saját jegyzetei mellett Heller Farkas féle polgári közgazda-

63 == Szabó József (1909–1992). A második világháború alatt a kémelhárításnál dolgozott rejtjelezőként. 1945–1947 között az Iparügyi Minisztériumban dolgozott. 1947-től Szegeden az Alkotmányjogi Tanszéket és megbízottként 1949-ig a Jogfilozófiai Tanszéket vezette. 1950-ben nyugdíjazták.

64 == A párizsi békeszerződés országgyűlési elfogadásáig (1947. július 16.) a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyével lehetett Magyarországról külföldre utazni.

65 == Ifj. (kövesdi) Boér Elek (1899–1954). 1940-től nyilvános rendkívüli egyetemi tanárként, 1943-tól nyilvános rendes egyetemi tanárként Kolozsváron, 1945-től pedig Szegeden vezette a Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszéket. 1949-ben nyugdíjazták.

ságtan könyvből⁶⁶ tanít. Fasiszta jegyzetei miatt több támadás érte és ezért ezt jelenleg már nem teszi kötelező tanulás tárgyává a hallgatóság részére.

Az utóbbi időben marxista könyveket is olvasott, de csak azért, hogy azokat kritika alá vehesse az általa írt jegyzetek kapcsán. A marxista könyvek tanulmányozása következtében előadásaiban némi enyhülés tapasztalható, ami abban nyilvánul meg, hogy rövid részletekben foglalkozott a tervgazdálkodással is. Előadásai magas színvonalúak és szárazak és teljesen polgári beállítottságúak. Tudományos munkássága széleskörű, 1930 és 1933-ban New Yorkban [sic!] is volt kinn egy értekezleten.

1945-ben az egyetemi igazolásokkor múltbeli jobboldali magatartása miatt nem igazolták és ennek következtében B-listára is került, de összeköttetései révén, akik szakemberhiányra hivatkoztak, sikerült neki állását újra visszanyernie.

[ÁBTL 3. I. 9. V-19430/16, 34-36. Géppel írt tisztázat két példányban, bélyegző és aláírás nélkül.]

66 = = Heller Farkas Henrik (1877–1955). Közgazdász, egyetemi tanár. A szöveg valószínűleg a következő műre utal: *Közzgazdaságtan*. I–II. kötet. Budapest, 1945–1947.

3.

Az Államvédelmi Osztály jelentése a pécsi egyetem jogtanáiról
(1948. augusztus 2.)

30.428/1948.

Tárgy: Egyetemi tanárok tevékenységéről
jelentés.

R. sz.: 1295/1948.

Jelentés⁶⁷

Pécs, 1948. augusztus 2.

Fenti számú hivatkozással az alábbiakban terjesztem fel az egyetem jogi karán működő nyilvános tanárokról a felszabadulás utáni tevékenységére vonatkozó jelentést.

dr. Abay Gyula.⁶⁸ Nevezett a múltban politikai pártnak tagja nem volt, azonban erre vonatkozólag konkrét adatok rendelkezésünkre nem állnak, mivel 1945-ben került Pécsre Budapestről. 1945-ben belépett a Független Kisgazdapártba, de Nagy Ferenc disszidálása után otthagya a pártot. 1947 decemberében a Demokrata Néppártba lépett be, azonban vezetőségi tisztséget sem egyik, sem másik pártban nem vállalt.

Baloldali kartársainak és egyetemi hallgatóknak kialakult véleménye az, hogy dr. Abay a demokratikus államrendszernek a pécsi Tudományegyetemen egyike a legnagyobb ellensége. Tankönyve és előadásmódja tudományos alapokon helyezkedik szembe a szocialista közgazdaságtannal és hallgatóival, így igyekszik ellen-szenvet kelteni a jelenlegi államrendszer ellen. Igazolása 1946-ban történt meg. Dr. Abay a Pécsen működő Amerikai Magyar Társaság⁶⁹ elnöke. 1947 őszén a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem jogi tanári kara egy memorandumot intézett a kultusz-minisztériumhoz, hogy a pécsi Erzsébet Tudományegyetemnek továbbra is megjár a királyi cím, mert ezt az egyetemet Pozsonyban alapították és az alapítási törvényben szerepel a királyi elnevezés. Ezt a memorandumot közösen szerkesztette a Jogi Tanács, azonban a memorandum egy részét dr. Abay állította össze.

67 == Az irathoz mellékelt szolgálati jegy megnevezi a jelentést készítő szervezet: Államrend-
őrség Pécsi Kapitánysága. Államvédelmi Osztály. A szolgálati jegyet Darvasi István
rendőr százados, osztályvezető írta alá.

68 == Abay (Neubauer) Gyula (1891–1978). 1944-től Pécsen a Közgazdaságtani és Statisztikai Tanszéket vezette. 1948 októberében nyugdíjazták.

69 == A Magyar–Amerikai Társaság 1921-ben alakult, első elnöke Apponyi Albert volt. 1945. október 3-án alakult újjá Baranyay Lipót elnökletével, az alelnökök között Kéthly Annával és Kosáry Domokossal.

Baráti köre jobboldali beállítottságú egyénekből tevődik össze, így többek között sűrűn lehet együtt látni dr. Matheovics Ferencsel,⁷⁰ aki a DNP-nek⁷¹ volt országgyűlési képviselője.

Jellemzése: Ravasz, magas politikai és gazdaságpolitikai tudással rendelkező egyén.

Dr. Scheurek [sic!] Rafael.⁷² Nevezett a múltban a pécsi Nemzeti Kaszinónak volt örökös választmányi tagja. A pécsi Katolikus Körnek volt elnöke, valamint Pécs város törvényhatósági bizottságának, illetve a jogügyi szakbizottságnak volt választott tagja. Nevezet bigott vallásos, minden-nap eljár templomba és ott áldoz. Szoros baráti kapcsolatot tart fenn több kanonokkal, valamint dr. Abai Nemes Oszkárral, aki a DNP-nek volt országgyűlési képviselője,⁷³ valamint Sinkovics Bélával, aki a múltban Tolnán a tüzérosztálynál teljesített szolgálatot, mint honvédezedes, és a felszabadító hadsereg elől Nyugatra menekült. Dr. Scheurek a felszabadulás óta politikai pártnak nem volt tagja s jelenleg is párton kívüli, azonban erősen szimpatizál a Demokrata Néppárt irányvonalával. Nevezett nagy híve Mindszenthynek, és amikor az egyházi iskolák államosítása volt napirenden, azt a kijelentést tette a lakásán tartott zsúr alkalmával, hogy ezek a piszkos kommunisták nem félnek az Istentől akkor, amikor a szent Anyaszentegyház tulajdonát rabolják el államosítás címen.

Dr. Schaurik [sic!] jó anyagi körülmények között él, ugyanis három hold szőlője van és egy háza.

Jellemzése: udvarias, előzékeny, de az alázatosságig szolgálalkú.

dr. Holub József.⁷⁴ Nevezett sem a felszabadulás előtt, sem a felszabadulás után politikai pártnak tagja nem volt s jelenleg is párton kívüli. Dr. Holub szoros baráti kapcsolatot tart fenn dr. Scheurek Rafaellel, valamint a helyi székeskáptalan több kanonokjával, ennek következtében erősen az egyház befolyása alatt áll. Előadásaiban több ízben adott kifejezést annak a meggyőződésének, hogy a mai rendszer

70 == Matheovits Ferenc (1914–1995). 1949-ben demokratikus államrend elleni szervezkedés bűntette miatt elítélték, 1956-ban kegyelemmel szabadult. A forradalom alatt újjáalakította a Demokrata Néppártot. 1957 nyarától egy évig internálták, 1964-ben összeesküvés vádjával tízévi börtönbüntetésre ítélték, amit le is töltött.

71 == Demokrata Néppárt.

72 == Schaurek Ráfael (1882–1960). 1922-től Pécsen a Magyar Magánjogi és Ausztriai Általános Magánjogi Tanszéket vezette. 1950-ben nyugdíjazták.

73 == Abay Nemes Oszkár (1913–1959). Ügyvéd, politikus, olimpiai bronzérmes versenyző. 1949-ben csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz, és pótképviselői mandátumot nyert. 1958-ban eltiltották az ügyvédi hivatástól.

74 == Holub József (1885–1962). 1938-tól Pécsen az Alkotmány és Jegtörténeti Tanszéket, 1946–1950 között emellett az Egyházi jogi Tanszéket vezette. 1952-ben nyugdíjazták.

helytelenül elkobozta az egyházi birtokot s ezzel impotenssé tette az egyház befolyását az államra s az állampolgári nevelésre.

Jellemzése: áhítatoskodó, álszent, kétszínű.

dr. Krisztics Sándor.⁷⁵ Nevezett felszabadulás előtt [a] Keresztény Szocialista Pártnak volt tagja. A felszabadulás után az Angol-Magyar Társaság⁷⁶ pécsi csoportjának lett vezetője. Ilyen minőségében szoros kapcsolatot tart fenn a budapesti amerikai követség két sajtóattaséjával, Mr. Black[-kel] és Mr. Revey-[v]el⁷⁷. Tudományos munkássága során nagy előszeretettel foglalkozik a szociográfiával. A pécsi Tudományegyetem szociográfiai intézetének jelenleg is vezetője.⁷⁸

Tudományos munkássága során több ízben adott kifejezést azon meggyőződésének, hogy szovjet államrendszer nem konstruktív forradalom útján jött létre, hanem a szocializmusnak ostoba és durva kísérlete. Dr. Krisztics Politika című, Budapesten, 1931-ben megjelent⁷⁹ és ma is használatban lévő tankönyve teli van tűzdelve a fasizmusnak mint államrendszernek dicsőítésével a társadalomtan, államtan és államrendszer című fejezeken keresztül. Ugyanakkor megvetéssel és ellenszenvvel ír a demokratikus társadalomról és államról.

Fentiek szellemében írott tudományos munkássága több kötetre terjed. Nagy előszeretettel foglalkozik szociográfiai kérdésekkel. Általános jellemzése két szóban foglalható össze: politikai kaméleon. Erre enged következtetni a felszabadulás előtt írott munkáinak szelleme, majd az tény, hogy 1944-ben a németek s a nyilasok mégis internálták Zalaegerszegre. A felszabadulás után magatartása és tanítási módja azonban arra enged következtetni, hogy álszocialista és összeköttetései révén is nyugati imperialista [sic!] irányzat híve.

75 == Krisztics Sándor (1890–1966). 1925-től Pécsen a Politikai és Jogbölcseleti Tanszéket vezette. 1949-ben nyugdíjazták.

76 == Az Angol–Magyar Társaság (Anglo–Hungarian Society) 1930-ban alakult lord Londonderry elnökletével, a következő évtizedben 200–300 tagot számlált. Folyóirata a – többek között Bethlen István miniszterelnök támogatásával – 1935-től megjelenő *Hungarian Quarterly* volt. 1945. október 5-én újjáalakították Kodály Zoltán elnöksége alatt.

77 == John T. Black kulturális attasé, Lewis E. Revey sajtóattasé volt, mindketten tanítottak az 1948/1949-es tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán.

78 == A Magyar Szociográfiai Intézetet 1924-ben alapították Budapesten, Krisztics Sándor vezetésével, később Pécsre költözött.

79 == Krisztics Sándor: *Politika*. I. kötet. *Alapvetés, társadalomtan, államtan, alkotmánytan*. Budapest, Franklin Társulat, 1931.

dr. Losonczi István.⁸⁰ Nevezett vezetője a Tudományegyetem jogbölcseleti szemináriumának. Nevezett 1942-ben Budapestről került Pécsre azzal, hogy az akkori kultuskormányzatnak a legjobban⁸¹ megfelel ideológiai beállítottsága, tehát a legmegbízhatóbb kiszolgálója a jobboldali kormányzatnak. Mint politikai hintáslegény azonban a felszabadulás után rögtön [a] baloldal felé orientálódott és belépett az FKP-ba.⁸² A pártnak jelenleg is egyszerű tagja. Beállítottsága demokratikus máz ellenére is kommunista és demokrácia-ellenes. Igazolása 1946-ban történt meg, ellenvetés nélkül.

Jellemzése: kétszínű, ravasz, alattomos, jobboldali meggyőződésű, de magát baloldalinak feltüntető egyén.

dr. Esztergár Lajos.⁸³ Nevezett 1921-ben került Pécsre, mint közigazgatási tisztviselő. 1939-ben választották meg Pécs város polgármesterévé. Ebben a minőségében maradt 1944 október 24-ig. Polgármesterségének időtartama alatt a köréje csoportosuló jobboldali klikk kezében letéve [sic!] kizárólagosan a város-vezetés és minden vonatkozásban követte Endre László utasításait. Mint polgármester vett részt Endre László és Baky László által megtartott siófoki megbeszélésen a vidéki gettók felállítása tárgyában, ezért és több erősen jobboldali intézkedése miatt 1945-ben népbírói eljárás alá vonták és a NOT⁸⁴ másodfokon megsemmisítette a népbírói ítéletét, mely szerint ítéletében elmarasztalta [sic!] és a NOT ezen ítéletet megsemmisítette és a vád és következményei alól felmentette.

Dr. Esztergár Lajost [az] 1944 október 24-e utáni napokban a nyilasok Zalaegerszegen internálták. A felszabadulás után 1945-ben nevezték ki gróf Teleky László kultuszminisztersége⁸⁵ alatt a pécsi egyetem jogi fakultására.

Álszocialista, jelenleg párton kívüli és inkább a Demokrata Néppárt mellé orientálódik. Baráti köre is jobboldali beállítottságú egyénekből tevődik össze.

80 = = Losonczi István (1908–1980). 1940-tól a Jogbölcseleti II., 1945-től a Jogbölcseleti, 1950-től pedig a Büntetőjogi és Eljárási Tanszéket vezette. 1975-ben nyugdíjazták.

81 = = Tévesen ezután még egyszer a szövegben: a legjobban.

82 = = Független Kisgazda Párt.

83 = = Esztergár Lajos (1894–1975). 1936-tól polgármester-helyettes, 1940 és 1945 között pedig polgármester volt Pécsen. 1945 decemberében a népbírói első fokon felmentette a népellenes büntetett vádja alól, amit a Népbírói Országos Tanácsa másodfokon jóváhagyott. 1945-től a pécsi egyetemen a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi tanszéket vezette, 1949-ben elbocsátották állásából.

84 = = Népbírói Országos Tanácsa, a népbírói másodfokú fóruma.

85 = = Helyesen: Teleki Géza (1911–1983) földrajztudós, egyetemi tanár, politikus, Teleki Pál miniszterelnök fia. Az Ideiglenes Kormányban vallás- és közoktatási miniszter volt. 1948-ban elhagyta Magyarországot, és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

Dr. Óriás Nándor.⁸⁶ nevezettnek sem a felszabadulás előtt, sem a felszabadulás után politikai pártnak tagja nem volt [sic!]. Tudományos munkásságán kívül csupán a vallás az, amely minden idejét leköti úgy, hogy tanártársai és hallgatói egyaránt vallásos őrültknek nevezik.

Előadásmódja enyhén s burkoltan támadó éllel irányul a jelenlegi államszisztem ellen, azonban nyíltan nem mer állást foglalni lényeges kérdésekben. Visszavonult, magányos életet él, baráti kapcsolatot senkivel nem tart fenn. Napi áldozó, hetenként gyónik [sic!] és ilyképen lelki kapcsolatot tart fenn egyházi emberekkel.

Jellemzése: vallásos, erősen kommunistaellenes érzelmű, befolyásolható egyén.

dr. Irk Albert.⁸⁷ Nevezett a felszabadulás előtt politikai pártnak vagy jobboldali egyesületnek sem vezetőségi, sem rendes tagja nem volt. Jelenleg is párton kívüli. Az 1940-es években a Dunántúl című pécsi újságban jelent meg néhány cikke, amely tudományos vonatkozásokban ugyan, de németbarátságról tettek tanúságot. A felszabadulás után láthatólag teljesen visszavonult, politikával nem foglalkozik, kizárólag tanszékének anyagával törődik. Nevezett egyetemi előadásain teljesen politikamentesek [sic!]. Baráti kapcsolatot levelezés útján tart fenn dr. Heller egyetemi nyilvános rendes tanár büntetőjogásszal,⁸⁸ ki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen hasonló tanszéken tanít. Pécsi tanártársai közül szorosabb baráti nexusban senkivel nem áll.

Jellemzés: Visszavonult, elmélyedő, mogorva embertypus.

dr. Csekeddi [sic!] István.⁸⁹ a Pécsi Tudományegyetem jogi karának 1947/1948. évi dékánja. Nevezett a felszabadulás előtt a Magyar Élet Párjának volt tagja. Dr. Csekei[nek] több tudományos könyve jelent meg.

Jelenlegi tanítási módja inkább a múlt közjogi s alkotmányjog történetéről [sic!] és tárgyalására fekteti a fősúlyt, ahelyett hogy a jelen és a jövő idevágó sperpektíváival [sic!] foglalkozna. Legjellemzőbb példa erre az, hogy 1947-ben második alapvizsgát tevő egyetemi hallgatóktól következetesen[n] kérdezte s megkövetelte a szent korona

86 = = Óriás Nándor (1886–1992). 1939-től Pécsen a Római Jogi Tanszékot vezette. 1955-ben nyugdíjazták.

87 = = Irk Albert (1884–1952). A pozsonyi egyetem Pécsre költözése óta, 1922-től a Büntetőjogi és Bűnvádi Eljárásjogi Tanszékot vezette. 1950-ben nyugdíjazták.

88 = = Heller Erik Oszkár (1880–1958) Heller Farkas fivére, 1944–1949 között Budapesten professzor, 1943–1949 között az MTA tagja volt.

89 = = Csekey István (1889–1963). 1940-től Kolozsváron, 1946-tól pedig Pécsen a Magyar Közjogi (1950-től Alkotmányjogi) Tanszékot vezette. 1951-ben nyugdíjazták.

tanának ismeretét és tudását. A felszabaduláskor, 1944-ben Kolozsvárról először Szegedre, majd innen kultuszminiszteri áthelyezés folytán Pécsre került.

Jellemzése: Gentryskedő, hiú, piperkőc egyén. Külséjében és magatartásában is jellegzetes alakja az öntelt embertypusnak.

dr. Rudolf Loránd.⁹⁰ Nevezettet 1946-ban helyezte a kultuszminisztérium Pécsre. A felszabadulás előtt politikai pártnak tagja nem volt s jelenleg is pártonkívüli. Előadásaiban burkoltan szokta támadni a demokráciát, azonban nyíltan állástfoglalni nem mer.

Jellemzése: ravasz, erőszakos, jobboldali meggyőződésű egyén.

[*ÁBTL 3. I. 9. V-19430/16, 20-23., 30-33. Géppel írt tisztázat két példányban, bélyegző és aláírás nélkül.*]

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 2. 5. 6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok
02469/1951. (id. Boér Elek és családja)
- 3. I. 5. Operatív dossziék
0-14943/173 (Esztergár Lajos)
- 3. I. 9. Vizsgálati dossziék
v-700/7 (Mindszenty ügy)
v-19430/16 (Szálasi Ferenc és társai. Vegyes anyagok)
v-143793 (Kertész Endre és társai)
v-143793/1 (Kertész Endre és társai)

90 == Rudolf Loránd (Lóránt) (1904–1979). 1946–1950 között Pécsen a Kereskedelmi és Váltójogi Tanszéket, 1950–1958 között a Mezőgazdasági Jogi és Munkajogi Tanszéket, 1958-tól pedig a Polgári Jogi Tanszéket vezette. 1974-ben nyugdíjazták.

=== Hivatkozott irodalom ===

Fejes, 2018

Fejes Erik: *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései*.
Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság.
<https://core.ac.uk/download/pdf/219481569.pdf>
(utolsó letöltés: 2020. október 23.).

Kosztricz, 2001

Kosztricz Anna: Bírói és Államügyészi Akadémia. *Archivnet*, 1. évf. 4. sz.
https://archivnet.hu/politika/biroi_es_allamugyeszi_akademia.html
(utolsó letöltés: 2020. október 12.).

Kovács I. (szerk.), 2016

Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Szerkesztette: Kovács I. Gábor, összeállította: Kovács I. Gábor és Takács Árpád. (Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
<https://mek.oszk.hu/19400/19492/19492.pdf>
(utolsó letöltés: 2020. október 22.).

Krauhulcsán–Müller, 2015

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 2. Az Államvédelmi Osztály 1946–1948. Szerkesztette: Müller Rolf és Krauhulcsán Zsolt. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Mezey (szerk.), 1999

Magyar jogtörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. (2. kiadás.) Budapest, Osiris Kiadó.

N. Szabó, 2016

N. Szabó József: A jogtudományi elit a „népi demokratikus” átalakulásban (1946 ősze – 1948). *Jogtudományi Közlöny*, 71. sz. 409–415. <http://real-j.mtak.hu/6262/37/JK201607-08.pdf#page=59>
(utolsó letöltés: 2020. október 22.).

N. Szabó, 2018

N. Szabó József: Tervezetek és vélemények a jogászképzés átalakítására (1947–1948). *Jogtudományi Közlöny*, 73. sz. 214–218.
https://www.mokk.hu/regioldal/pdf/linkgyujto/jogtudomanyi_kozlony/2018_Jogtudomanyi_Kozlony_04.pdf
(utolsó letöltés: 2020. október 25.).

Pécsi almanach

Pécsi egyetemi almanach 1367–1999. Pécs, Pécsi Tudományegyetem – Egyetemi Levéltár. <https://almanach.pte.hu/> (utolsó letöltés: 2020. október 24.).

Pólay, 1972

Pólay Elemér: A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon (1920–1944). In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Acta Juridica et Politica. Tomus XIX. Fasciculus 2. Szeged. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6403/1/juridpol_019_fasc_002_001-023.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 24.).

P. Szabó, 2011

P. Szabó Béla: *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914–1949)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kara. <https://docplayer.hu/43179081-P-szabo-bela-tanulsagos-evtizedek-a-debreceni-tudomanyegyetem-jog-es-allamtudomanyi-kara.html> (utolsó letöltés: 2020. október 11.).

Révész, 2018

Révész Béla: *Jogtudósok titkai. Történetek a titkosszolgálatok és a jogtudományok neves művelőinek 20. századi kapcsolataiból*. Szeged, Iurisperitus.

Ruszoly, 2013

Ruszoly József: Szabó József tudománykarunkon. In: *Acta Universitatis Szegediensis*. Sectio Politico-Juridica. Tomus LXXVI. Szeged. 401–407. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34766/1/juridpol_076_401-407.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 24.).

Ruszoly, 2018

Ruszoly József: Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában. (Hatvan év múltán). In: *Acta Universitatis Szegediensis*. Sectio Politico-Juridica. Tomus LXXX. Szeged. 235–262. http://acta.bibl.u-szeged.hu/49969/1/juridpol_080_235-262.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 24.).

Sándor, 2011

Sándor István: Sztehlo Zoltán munkássága és a római jog. *Jogtudományi Közlöny*, III. évf. 12. sz. 645–650.

Sinkovics (főszerk.), 1970

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970. Főszerkesztő: Sinkovics István. Budapest, ELTE.

Szabadfalvi, 2017

Szabadfalvi József: Adalékok a hazai jogászképzés és az állam- és jogtudomány '50-es évekbeli történetéhez. *Debreceni Szemle*, 25. 6–13.

http://szemle.unideb.hu/wordpress/wp-content/uploads/03-Szabadfalvi-jog-ANZ_fk_t.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 13.).

Szentirmai – Ráczné Mojzes (szerk.), 1999

A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. Szerkesztette: Szentirmai László és Ráczné Mojzes Katalin. Szeged.

http://univ.bibl.u-szeged.hu/18907/1/szte_multja_jelene_1921-1998.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 13.).

Verebics, 2017

Verebics János: A szovjet polgári jog és hatása az alakulóban lévő magyar civilizatikára 1948–1951. *Állam és Jogtudomány*, 58. évf. 3. sz. 45–72.

http://real.mtak.hu/70659/1/2017_03_VerebicsJ_u.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 13.).

Kulcsszavak

=====

ÁVO, egyetem, értelmiség

/ Law professors in the country through the eyes of the state security in 1948 /

The paper publishes the texts of short profiles of law professors in three universities in the country (Debrecen, Szeged and Pécs) written by the political police (State Defence Department, ÁVO). The reports (“environmental studies”) were prepared between 29 July and 2 August 1948, in the decisive phase of Sovietization when the communist takeover was implemented in the field of science and higher education too. The communist party wanted to establish a system of legal educational institutions, in addition to the universities which were led by law professors who were regarded as untrustworthy, to provide cadres with proper political and ideological training for the administration, judiciary and jurisdiction, and, at the same time, reduce the number and capacity of traditional legal higher education. An important element of this process was the removal of law professors from higher education. The sources are especially interesting because two-thirds (17 persons) of the 28 law professors mentioned in them were expelled from the universities before 1951, most of them by retirement. The advisory opinion of the political police was probably necessary for the preparations for the removal of the professors.

= Szemle =
////////////////////

/// Szőnyi Tamás

=== Outcome ===

Molnár Gál Péter: *Coming out*
(*Tények és Tanúk*).

Budapest, Magvető, 2020. 441 o.

== = Kérdőjelek a könyv olvastán

A *coming out* kifejezés az angol nyelv tömörségével fejezi ki azt, amit a magyar nyelvhasználat csupán körülírni képes. Idő – de még inkább: a másság elfogadása vagy elutasítása felé mozduló társadalmi mentalitás – kérdése, lesz-e belőle kamingaut, s ha igen, mikor. Végére a német *Schemel* is sámlit lett, a francia *chaise-longue* pedig sezlont, s hogy óvatosan közelítsünk tárgyunkhoz, nyelvünk befogadta a szexet, annak hetero-, homo- és biszexuális változataival együtt. Értjük tehát, mi a coming out, még ha az *Idegen szavak és kifejezések szótárának* 2006-os kiadásában nincs is benne, ahogy az *Angol–magyar nagyszótár* 1998-as kiadásából is hiányzik az a jelentése, amelyet Molnár Gál Péter (a továbbiakban: MGP) emelt memoárja címébe. A vitathatatlanul nagy tudású, de végletes megítéléseket kiváltó színi-

kritikus megtette azt, amit a 70-es, de még inkább a 80-as és 90-es évek óta előbb a nyugati világban, majd lassan mifelénk is mind többen: a nyilvánosság tudára hozták saját nemük iránti vonzódásukat. Nála azonban a *coming out* másik árnyalatot is kapott: az ügynöki múlt bevallását is érthetjük alatta. De van egy lényeges különbség: az eltérő nemi identitás nyilvános felvállalását belső elhatározás diktálja, ő viszont a beszervezettségét külső kényszerből ismerte el, miután lelepleződött. Első felindulásából azt közölte lapja, a *Népszabadság* olvasóival, hogy elszámolással csak önmagának tartozik, többet erről nem mond. Ez történt 2004 novemberében. Karácsonyra, tőle függetlenül, piacra dobták a munkadossziéja tartalmát.¹

Nem az ő könyve volt ez, habár – az előszót és a tartótisztek sorait leszámítva – az ő szavait tartalmazta, ő írta vagy mondta magnóba. Megértéséhez, befogadásához jól jött volna a gondosabb szerkesztői munka, az azonban kétségtelen, hogy a színház, az állambiztonság és egyáltalán, az 1956 utáni rendszer működése iránt érdeklődők egy soha addig és ilyen formában azóta sem látott típusú szövegtestre csodálkozhattak rá. A 258 oldalas dosszié tartalmának legnagyobb részét² magába foglaló karcsú kötet az olvasóknak új tapasztalatot, Molnár Gál Péternek pedig példátlan esélyt kínált. Az olvasók egy sötét titkokkal teli világba pillanthatnak be, ő meg – noha éppenséggel nem kérte – olyan lehetőséget kapott, ami tudtommal nem adatott meg az állambiztonsági hálózat egyetlen egykori tagja, pláne egy értelmiségi, gondolkodó, írástudó számára sem rajta kívül.

Lehetőséget arra, hogy évtizedek elteltével láthassa, mit tett. Végigolvashassa, mit termelt tizenöt éven át a politikai rendőrségnek. Felfrissíthesse memóriáját. Azután pedig dolgozhatson mindezzel. Szembenézhesen. Reflektálhasson. Magyarázhatson. Értelmezhesen. Elmélkedhesen. Kiegészíthessen. Tisztázhatson. Netán még elnézést is kérhesen. Úgy mondhatja el egy bonyolult történet saját verzióját, hogy leendő olvasói akár a korabeli jelentésekkel is összevethetik azt. Igazi, literátori feladat.

MGP tudhatta, hogyan oldott meg egy hasonlóan emberpróbáló feladványt Esterházy Péter, miután elégették az édesapja ügynöki munkásságát őrző dossziékat.³ Ismerhette Esterházy módszerét, láthatta, miként működik, s ehhez képest is alakíthatta ki a magáét. Az író időrendben, akár mondatonként, sőt olykor szavanként reflektált apja jelentéseire. MGP más módszert választott. Ami ebből kijött, az *outcome*: felemás. Érdekes és informatív, de mégis: hiányérzetet kelt, kérdéseket vet fel és hagy válasz nélkül, miközben olyasmit is tartalmaz, amit talán nem vagy nem így kellett volna. A felemás végeredmény azonban nem feltétlenül az Esterházy-módszer elvetéséből fakad, inkább abból, hogy nem volt ereje, s tán akarata sem, hogy igazán

1 == Fonyódi (szerk.), 2004.

2 == A későbbiekben visszatérek arra, hogy a „vágatlanságot” ígérő kötet valójában nem teljes.

3 == Esterházy, 2002.

jól megcsinálja. Úgy képzelem, hogy nem kapott értő segítséget. Nem volt senki, akiben megbízhatott volna. Aki képes ráébreszteni írása hiányosságaira. Talán ezt érezhette, amikor úgy döntött, hogy nem adja ki a néhány hónap alatt elkészült kéziratot. 2005-ben, amikor írta, 69 éves volt. Az életkora még nem akadályozhatta meg abban, hogy akár javítson is rajta, de inkább elfektette. Talán több vihart sem akart már maga körül. Meg lehet érteni. 2011-ben halt meg. Most, évtizeddel később, a Magvető kiváló érzékkel felélesztett sorozata, a *Tények és tanúk* keretében, jogörökös jóvoltából látott napvilágot, hasznos lábjegyzetekkel és annotált névmutatóval kiegészítve, de – az előszót jegyző Lakos Anna megfogalmazása szerint is – töredékes formában. Ám még így is fontos kordokumentum: mindazzal együtt, ami benne van, vagy éppen hiányzik belőle.

A kötet hátsó borítóján velős ars poetica: „Pletykás vagyok. A beszéd a gondolatok elrejtésére való. Mértéktelen pletykázás közben lehet legjobban titkot tartani.” Könyve szerint annak idején úgy próbálta volna – már amennyire lehetséges – megóvni magát a „spicikstedéstől”, hogy nem ír (sem kézzel, sem írógéppel) jelentést, legfeljebb szóban ad. Hogy fecsegéssel, locsogással helyettesítse az érdemi információt.⁴ E „taktika” fényében utólag, memoáírás közben alaposabban kellett volna átgondolnia, hogy a belső elhárítás hálózatának tagjaként valóban elhallgatta-e mindazt, amit el akart vagy el kellett volna hallgatnia, és fordítva: mit használhattak fel mégis mindabból, amit elárult.

Egyszer fel is teszi a kérdést: vajon mit akarhattak egy idős, pletykafészek színésznővel, Simonyi Magdával, akiről neki referálnia kellett, sőt meg is kellett hívatnia édesanyjával a lakásukra. MGP színes portrét fest az állambiztonsági érdeklődés tárgyát képező hölgyről (bővebbet, mint a jelentésben), de a kérdést függőben hagyja. Nem keres választ arra, hogy mi lehetett a „Fecsegők” fedőnevű ügyjelzés, amelynek keretében Simonyi Magda célszemélyként szerepelt. Lehetséges, hogy nem jön rá a megoldásra, de talán ha mindent végiggondol, közelebb kerülhet hozzá, s így közelebb juttathatta volna olvasóit is a titokhoz. Az ehhez hasonlóknak láttán keletkezhet olyan érzésünk, hogy MGP a könyve írásakor is saját bon mot-ját követte: drámaelmélet, kritikus szellemű s egyúttal bennfentes színház-, film-, sajtó- és politikatörténet, ismeretterjesztés, illetve bulvár között ingázva sztorizgat, hogy kevesebbet adhasson mindabból, amit önmaga és az állambiztonság kapcsolatáról tud – vagy legalábbis próbálhatna megtudni, megérteni, kikövetkeztetni. Tudatosan tett így, vagy sem? Aligha derülhet ki. E hiányérzet kialakulását segíthetett volna megelőzni

4 = = Egyébként sok jelentést írt géppel, a korai időszakban hármát kézzel is. A gépiratokat a sajtóban szokásos jelekkel korrektúrázta, mintha csak nyomdába szánta volna, holott nyilvánvalóan nem oda szánta: nem tűrhette a tévesztéseket. *A rivaldafény árnyékában* c. kötet gyakori zárójeles megjegyzései („Törlés az eredeti iraton!”) MGP szerzői igényességét jelzik, nem az állambiztonság, pláne nem a levéltár hozzányúlását a szöveghez.

egy termékeny (s némely mondatok rendbe rakását is eredményező) együttműködés szerző és szerkesztő között, ha nem vész el a szerző szándéka a kiadásra.

Természetesen igazságtalanság lenne azt állítani, hogy MGP semmit sem nyújt a könyvében. Sok mindent megtudhatunk tőle. Kiderül például, miért választotta a „Luzsnyánszky Róbert” fedőnevet (s egyúttal felfedi, hogy a *Népszabadságban* „némi tudathasadással” L. R. szignóval látta el a kötelező cikkeket, amelyeket önmagától meg sem írt volna, s nem is vállalja őket – más kérdés, hogy ha már egyszer megjelent valami, nincs olyan, hogy nem vállalom, hiszen akárhogy is, de elkészítette ezeket). Színkritikusi rutin árad azokból a passzusokból, amelyekben a tartótisztjeivel való titkos találkozások lebonyolítására szolgáló lakások berendezését vagy egyik tartótisztje, a kérdéseitől semmilyen mellébeszéléssel el nem téríthető Gál Ferenc őrnagy módszereit írja le – ott vagyunk vele a díszletben, a jelenetben, a főszereplők között, akiknek egyike éppenséggel ő maga. Még egy tartótisztjéről ír érdemben, Farkas János hadnagyról. A többiekről, állítja, nincsenek emlékei. Elhíhetjük. Ha erős benyomást tettek volna rá, bizonyára megírja.

A képzett dramaturg profizmusával építi fel a könyv szerkezetét. A lelepleződéésre reagáló, többnyire gyalázkodó vagy tények által alá nem támasztott, viszont erőltetett felháborodást hordozó kommentekkel és újságcikkkel indít. Bőséges idézésükkel több legyet üt egy csapásra. Nagyvonalúan teret ad a felé áradó gyűlöletnek. A népharagnak. Vélhetnénk ezt mazochizmusnak, sőt ki nem mondott megbánásnak, de gyanakodhatunk arra is, hogy így tenne szert némi szimpátiára: akit sokan és durván támadnak, az számíthat nem elvakult olvasóinak együttérzésére, akár szánalmára is. Őszinteségnek tekinthetjük, hogy nem él a menekülési útvonallal, amelyet Spiró György kínált fel neki azt feltételezve, hogy „Luzsnyánszky Róbert”, azaz MGP a színházi állapotokról szóló jelentései útján, jobbító hevülettel próbált volna üzenni az illetékeseknek.⁵ Nem, ez nem állt szándékában, nem hitt ilyesmiben.

Éfféle előjátékok után tér rá a *coming out* kétfenekű témájára. Elmeséli, hogyan vesztette el szüzességét, mindkét nem irányában. Ügyes krimiszerzők módjára megvárakoztat, fokozandó a feszültséget. Túljutunk a 150. oldalon, mire sort kerít a Tolnay Lajos utcai rendőrkapitányságon játszódó szervezési jelenetre. 1963-ban, 27 éves korában, homoszexualitásával zsarolták meg. A könyv vége felé azt mondja, ma sem tudna ellenállni a börtön fenyegetésének, s érezhető gúnnyal teszi hozzá: készséggel elhiszi, ha valaki azt állítja, gerincesebb bírna lenni. Óvatosan hát az ítélkezéssel. Más kérdés, hogy a kiskorú, akinek a „megrontásával” sarokba szorították, „erősen önjáró nagykorúnak hatott”, csábítóként lépett fel – sőt, visszafelé pergetve a történetet, lehet, hogy a belügy irányította a megfigyelés alatt álló újságíróra, akit már 1961-ben lefotóztak a korabeli Budapest egyik „melegbarát” helyeként funkcionáló Vén diófa vendéglőben.

⁵ = = Spiró, 2005.

Mindezt ő maga írja a memoárjában. Ellenőrzésére nincs mód: az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára nem kapta meg a tanulmányozásáról, beszerzésének, majd informátori és titkos megbízotti foglalkoztatásának körülményeiről szóló, illetve a mások által róla adott jelentések őrzésére szolgáló beszerzési, azaz B-dossziéját, csak a jelentéseit tartalmazó M-dossziéját. Így a *Coming out* csak a H-40537 számon nyitott, M-37690 számon irattározott munkadosszié dokumentumai-val vethető össze.⁶

Itt érkezünk el a *Coming out* problematikus részeinek egyikéhez. Önmagáról természetesen mindenki azt ír, amit akar. Például hogy saját neméhez vonzódik. Ami túl érzékeny adat ahhoz, hogy bárki másról közzétegye. Főleg annak jóváhagyása nélkül. MGP a könyvében elköveti ezt az indiszkréciót, nem is egyszer. Persze megteheti. Nem köti jogszabály, mint az ÁBTL-t az iratokban található szenzitív adatok kezelésekor. Betegsége, nemi életre, kóros szenvedélyre vonatkozó adatot (függetlenül annak igazságtartalmától, hiszen tételes ellenőrzésre nincs mód), a levéltár csak az illető halála után harminc (ha ez nem ismert, az irat keletkezésétől számított hatvan) év elteltével szolgáltatathat ki tudományos kutatónak.

Ez az a pont, ahol MGP könyvének kritikusa, aki az ÁBTL munkatársaként, munkájából adódóan megismerheti, majd a kutatásra történő előkészítés során, a jogszabálynak megfelelően anonimizálja, azaz eltakarja a szenzitív adatokat, más helyzetben találja magát a „szimpla” olvasókhöz és kutatókhoz képest. Elolvashat, megtudhat dolgokat. De nem beszélhet róluk. Csak általánosságban. Mindezt feloldja majd az idő. Ha – feltéve, hogy nem változik a ma hatályos törvény – minden érintett halála után eltelik harminc év, s eltűntethetőek lesznek a „Luzsnyánszky”-dosszié immár digitalizált lapjairól a szenzitív adatokat fedő sárga foltok, akkor – már ha lesz egyáltalán érdeklődő – láthatóvá válik majd az, hogy bizony MGP a jelentéseiben is több alkalommal, többekről megosztotta ilyen típusú információit a politikai rendőrséggel. Mondhatjuk, kártyaszennvedély vagy alkoholizmus esetén ez még belefért, tudható dolgok. Jóhiszeműen gondolhatjuk azt is, hogy kevesebbet árt, ha arról jelent, hogy valaki iszik, mintha arról, hogy összeesküvést sző vagy arannyal csencsel illegálisan. De az mindenképpen más megítélés alá esik, ha valaki, akit homoszexualitásával zsaroltak bele a hálózatba, másvalakiről kiadja ugyanezt, kiszolgáltatva zsarolásnak, pressziónak. MGP a fiókjában hagyott könyvében éppúgy „pletykál” ilyesmikről, ahogyan alteregója, „Luzsnyánszky” is a szintúgy nem nyilvánosságra szánt jelentései némelyikében. Dossziéja e bekezdéseit kutatók sem olvashatják.

Fonyódi Péter is e szenzitív adatok nélkül publikálta a jelentéseket immár másfél évtizede *A rivaldafény árnyékában* címmel, sajnálatos módon fel nem tüntetve a levéltári pecséttel megjelölt anonimizált részek – a „vágások” – helyét. Ezért félrevezető tehát a „vágatlan” jelző a dosszié jelentéseit közlő kötet alcímében. Érde-

6 = = ÁBTL 3.1.2. M-37690 „Luzsnyánszky Róbert”.

mes mindezt figyelembe venni a titkos együttműködés nyomán született irományok, MGP ügynöki tevékenysége megítélésekor. A *Coming out* nem egy fejezete fut ki valamiképp arra, hogy haszontalan jelentéseket adott. Holott új információval éppúgy árthatott, mint azzal, ha más forrásból származó értesülést erősített meg, vagy ha valakiket bűnözőkként, bűnözőjelöltekként aposztrofált – még akkor is, ha név nélkül tette, mert gyanú árnyát vethette egy társaság nevesített tagjaira. Többet adott így a belügynek színészi és rendezői teljesítmények vagy a színházi struktúra elemzésénél. Többet és mást is, mint művészeket olykor megsebzó, politikusokat pedig felbosszantó cikkeiben.

Tanulságos, ahogyan a *Coming out* lapjain a színház halhatatlanjai – kiemelten Shakespeare és Brecht – bölcsességét közvetítve okít. Vagy amikor a kritikus dilemmájáról beszél egy diktatórikus korban: ha megírja, mit látott egy-egy előadásban, az „nyilvános följelentés, sajtó útján elkövetett denúciálás”, ha szándékosan nem írja meg, „hülyének” mutatja önmagát. Az Ascher Tamás rendezte Dosztojevszkij/Wajda-adaptáció, a pártot „gonosztevők” gyülekezeteként ábrázoló *Ördögök* 1975-ös kaposvári premierje után ez utóbbit választotta.⁷

Tisztességesnek vélhetjük a részéről azt is, hogy – amennyiben hihetünk a dosz-sziéjában található anyagoknak – számos esetben nem tett eleget a feladatoknak, amelyekkel tartótisztjei ellátták. A Jancsó Miklós filmrendező köréről (epés kifejezésével: „udvartartásáról”) szóló jelentésben például név nélkül, de általános érvénnyel jellemzi az *Eszmélet* címen „alakulगतó” folyóirat művész-értelmiségi gárdáját, akik „egészséges ellenzéki álláspontot képviselnek”, habár „egy részük ellenzékiisége csak addig tart, amíg bekerülnek a tojásba”. Mintha a karrierizmus vádjával mentgetné ellenzékiiségük bűnét. Mindeközben pontosan tudhatta, hogy a politikai rendőrség szemszögéből a karrierizmus kifejezetten jól jöhet, az ellenzékiiség pedig üldözendő. Vagyis minden jelzője: árthat. Javára legyen mondva, hogy tartótisztje utasítását hanyagolva a későbbiekben nem jelentett a reménykedő *Eszmélet*-alapítókról, miközben nyilván tisztában volt azzal, hogy eljár ellenük a rendőrség, lapjukat nem engedni megjelenni a hatalom. Érdekes, ahogyan a *Coming out* lapjain a folyóirat ügyétől teljesen elváló összefüggésrendszere bomlik ki a Jancsó-forgatás kapcsán adott jelentésének: a könyvben csak a filmrendező elfogadottá válásának vélelmezett háttéréről ír, szót sem ejtve az *Eszmélet* valós eltiprásáról.⁸

7 = = A témáról bővebben lásd: Herczog, 2017. Rövidebben: Herczog, 2018.

8 = = A *Coming out* alapos lábjegyzeteinek sorából kilóg az *Eszmélet*tel kapcsolatos: csak a lap 1956-os előzményéről és 1989-es – immár a rendszerváltás folyamatának köszönhető – megvalósulásáról van benne szó, 1969-es betiltásáról nem, pedig „Luzsnyánszky” jelentése éppen ehhez köthető. Bővebben: Horgas–Levendel (szerk.), 1990: 181–209. A történet állambiztonsági iratanyagát pedig magam fésültem össze, lásd: Szőnyei, 2012: 159–186. A *Coming out* 190. oldaláról pedig, ahol két embert besúgó-gyanúba sodor MGP, nagyon hiányzik a lábjegyzet. Ez ellenőrzést igényelt volna.

Az előző bekezdésben fölvettem: hihetünk-e a „Luzsnyánszky”-dossziében található – s így a *Coming out* nélkülözhetetlen nyersanyagát képező – papíroknak? Elhihetjük-e, hogy valóban csak annyi létezett belőlük, mint amennyit a levéltár őrizetére bízta? Lehetséges-e, hogy valaki 1963 és 1978 között „csak” egyetlen dossziényi anyagot hordjon össze? Mindaddig, amíg nincs dokumentum az ellenkezőjéről, nem jelenthetjük ki, hogy nem. MGP szuverén személyiség volt, a *Coming out* egyik lapján le is írja, hogy egyéb teendőire hivatkozva igyekezett ritkítani a titkos találkozók sorát. Ebben talán sikerrel járt, hiszen a tíz fölötti jelentést produkáló 1965-től eltérően évente egy és hat között mozog a jelentéseinek száma, 1971-ben nulla, 1976-ban egy, 1977-ben és 1978-ban, azaz reptéri lebukása (kéziratot csempészett volna ki mikrofilmen) és a hálózatból való kizárása évében kettő-kettő. Már amennyiben tényleg úgy történt, ahogy a számok mutatják.¹⁰ Jó lett volna, ha MGP kitér arra,

9 = = Köszönöm Gervai Andrásnak, hogy megerősítette bennem a „Luzsnyánszky”-dosszié teljességét illető kételyt.

10 = = Nem egy ügynöki munkadosszié olvasásakor vet fel kérdést a jelentések mennyisége és ritmusa. Gyakran olvasni a találkozók sűrítéséről vagy ritkításáról szóló bejegyzéseket – elvileg a tartótisztnek mindkettőt indokolnia kell. Le kellene írnia, hogy felettese láthassa, jóváhagyhassa vagy akár rosszallhassa, mit, miért tesz önállóságot igénylő, de a hierarchia által meghatározott munkakörében. Az operatív tisztnek meg kell indokolnia, hogy az adott helyzetben miért szükséges a találkozók kétheti ritmusát hetire vagy akár hetente többszörre sűríteni. Vagy fordítva, miért elegendő, ha a kétheti ritmust havi egyre ritkítják. Például vizsgaidőszak, nyári szünet alatt a felsőoktatási intézménybe járó ügynöknek nincs ideje vagy alkalmja összejönni megfigyelendő hallgatótársaival. Előfordul, hogy a hálózati személy idegállapota, családi problémái, megbetegedése, elutazása miatt úgymond „pihentetik” néhány hónapra, fél évre, akár egy évre is. Vagy megpróbálna kibújni, szabotálja a munkát, nem jár el találkozókra, nem teljesíti az utasításokat, a tiszt pedig igyekszik visszatartani, megregulázni, jelentésadásra szorítani. Mindezeknek nyomuk kell legyen a dossziékban – elvileg.

Luzsnyánszky” M-dossziéja ebből a szempontból eléggé furcsa. Például a 185. oldalon, 1970. január 8-án Farkas János hadnagy azt írja, legközelebbi találkozójuk január 29-én lesz. Igen ám, de a 186. oldalon olvasható jelentés időpontja november 24. S egyetlen szó sincs a tíz hónapos késés okáról: a hadnagy nem ír róla, felettese nem kérdez rá. A kutató ilyenkor két dologra gondolhat. Vagy slendriánságra (ami persze előfordulhatott), vagy pedig arra, hogy történtek találkozások tartótiszt és ügynöke között, íródtak jelentések is, csak valamiért kikerültek a dossziéból annak lezárásakor és irattározásakor. A lapszámozás vizsgálata alapján gondolhatjuk, hogy akár így is történhetett: ez esetben például a 159. és 185. oldal (1969. március 13. és 1970. január 9.) között zöld golyóstollal sorakoznak a számok a jobb felső sarokban, a 186. oldaltól viszont kék került a tiszt kezébe. Perdöntő bizonyítéknak természetesen ez nem tekinthető, de mégis: utalhat akár arra is, hogy a két időpont közötti tíz hónap közös „munkáját” az állambiztonsági tiszt meg nem őrizendőnek ítélte.

S ugyanígy, az 1970. november 24-i jelentés után november 27-én lenne a következő találkozó, ám ehhez képest 1972. január 31-én ültek össze az Ibolya presszóban, ahol a nyilván előre legépelte jelentést átvette a tiszt, de sem erre, sem az egyébként

hogyan lazulhatott meg a vége felé ennyire a kapcsolat, miközben az állambiztonsági szervek mindig súlyt helyeztek a találkozások gyakori és egyenletes ritmusára. Az eredményes munka egyik előfeltételének tartották a feladatok rendszeres kiadását és számonkérését.

De még ennél is fontosabb lett volna egy magyarázat. Önmaga és olvasói számára egyaránt. MGP hajlamos elveszni olyan részletekben, amelyeknek nem feltétlenül ebben a könyvben volna a helyük (például hogy ki, mikor, hol, melyik darab melyik szerepében milyen alakítást nyújtott). Arról viszont nem ír, hogy miért nem szállt ki évekkorábban az ügynöki szerepből. Vagy ha esetleg megpróbálta, hogyan tartották vissza. Öt, tíz év elteltével is képesek voltak az egész helyzetet előidézõ zsarolással fogva tartani? Vagy késõbb – netán még házassága idején – is gyűjtöttek rá vonatkozó kompromittáló anyagot?¹¹ Hogyan bírta ki tizenöt éven át, ha annyira gyűlölte ezt a helyzetet? Vajon attól tartott, hogy ha otthagyja az állambiztonságot, egykori tartótisztjei megakadályozzák, hogy szenvedélyének hódolva színikritikákat publikálhasson? Bármilyen sok mindentrõl lerántotta a leplet a *Coming out*-ban, ezt homályban hagyta.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. M-37690 „Luzsnyánszky Róbert”

teljesen fölöslegesnek látszóan újragépetett példányra nem írt rá semmit az egy évnél hosszabb szünet okáról. Ennek hiányában gondolhatjuk akár azt is, hogy lennie – de mindenképpen: történnie – kellett valaminek a két alkalom között. Rejtély, nincs válasz rá.

Az ilyen részletek miatt is vélhetjük nem teljesnek, nem vágatlannak a „Luzsnyánszky”-dossziét.

¹¹ = = Feleségével, Ronyecz Mária színésznõvel húsz évig, annak haláláig élt együtt, a könyvben mégis, a recenzens számára ridegnek hangzó módon, legtöbbször csak Ronyecz-ként említi, noha érezhető szeretettel.)

==== Hivatkozott irodalom ====

Esterházy, 2002

Esterházy Péter: *Javított kiadás. Melléklet a Harmonia Caelestishez.*
Budapest, Magvető.

Fonyódi (szerk.), 2004

A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan” Luzsnyánszky dosszié. Szerkesztette:
Fonyódi Péter. Budapest, Magyar a magyarért alapítvány. (Kapu Könyvek.)

Herczog, 2017

Herczog Noémi: *Feljelentő színikritika a Kádár-korban. Kísérlet egy sztálinista kultúrirányítási modell átalakulásának megragadására.* Doktori értekezés.
[http://szfe.hu/wp-content/uploads/2020/07/Herczog-No
%C3%A9mi_doktori-%C3%A9rtekez%C3%A9st%C3%A9zisek-2017.pdf](http://szfe.hu/wp-content/uploads/2020/07/Herczog-No%C3%A9mi_doktori-%C3%A9rtekez%C3%A9st%C3%A9zisek-2017.pdf)
(utolsó letöltés: 2020. szeptember 13.).

Herczog, 2018

Herczog Noémi: A feljelentő sajtó nagy hagyománya. *Élet és Irodalom*, október 31.

Horgas–Levendel (szerk.), 1990

Leveleskönyv. *Egy korszak töredékei 1956–88.* Szerkesztette: Horgas Béla – Levendel
Júlia. Budapest, Téka. (Liget Könyvek.)

Spiró, 2005

Spiró György: Könyvkritika a Luzsnyánszky-dossziéről. *Élet és Irodalom*, január 7.

Szőnyi, 2012

Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990.*
II. kötet. Budapest, Noran.

Kulcsszavak

=====

kultúra, recenzió, ügynöki hálózat

= **Outcome** =

/// A BOOKREVIEW ON

Péter Molnár Gál: *Coming out.*
[*Tények és Tanúk*].

Magvető, 2020. p. 441

Renowned Hungarian theatre critic, Péter Molnár Gál started writing his memoirs in 2005 after it was revealed that he had been an informant of the secret services, providing reports from 1963 to 1978 about the operations of theatres in general and several actors, actresses, directors in particular. As the title *Coming out* suggests, he was blackmailed to join the secret network with his homosexuality – the most enthralling part of the book describes these events. After finishing the memoirs, he decided not to publish them. He died in 2011 at the age of 75. The holder of his estate has recently decided to let it come out to the light. In his review, Tamás Szőnyei argues that although the book shows a deep understanding of the world of theatre and the way it was treated by politics, it still leaves essential questions unanswered. First of all, it remains unclear how he could bear to live like this for fifteen years if it is true that he hated it so much. The attempt failed. The paper analyzes the officer's report on the conversation between the two of them. The aim of the analysis is to describe the methods of the state security and reveal how activities and attitudes of the state security embittered the lives of their agents in many cases.

==== E számunk szerzői ====

KÉKESDI-BOLDOG DALMA,
doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikáció-
tudomány Doktori Iskola.

KIS PÉTER,
levéltáros, ÁBTL

KÖBEL SZILVIA,
jogász, jogtörténész, ÁBTL

PALASIK MÁRIA,
történész, ÁBTL

SZEKÉR NÓRA,
történész, ÁBTL

SZŐNYEI TAMÁS,
levéltáros, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék:
betekinto@abtl.hu.

